اِستمراري

۽ ٻيون ڪهاڻيون

گوبند خوشحال ڇ

اِستمراري

۽ ٻيون ڪهاڻيون

گوبند خوشحالاڻي

اڻ ڇهيل موضوعن تي دل ڇهندڙ ۽
وندرائيندڙ ڪهاڻيون - فنائتي ڍنگ سان

سنت ڪنور فائونڊيشن

۴۰۷، ساڪار-۳، جهوني هاءِ ڪورٽ ڀرسان،

احمدآباد-۳۸۰۰۱۴ - ڀارت

فون : 27541971-79+91+ فئڪس : 27542644-79+91+

اِي-ميل: stkanwar@sindhisansar.com

ويب سائيٽ : www.sindhisansar.com

تعليمدان شري هاسانند چيتاڻيءَ
کي، سارو جيون سنڌيت کي ڏيئي
چڪو هئو.

(چيتاڻي صاحب، پڇاڙيءَ جا ڪجهه سال راجستان سنڌي
اڪادميءَ جي سيڪريٽري طور سرگرم رهي سنڌيت جي
شيوا ڪندو رهيو.)

اِستمراري ۽ ٻيون ڪهاڻيون
ليکڪ : گوبند خوشحالاڻي
ڇپائيندڙ : سنت ڪنور فائونڊيشن
ڇاپو : پهريون، سيپٽمبر-٢٠٠٦
ڪاپيون : ٥٠٠ - قيمت : ٦٠ روپيہ
ڇپيندڙ : ويب آف-سيٽ پرنٽرس

Istamurari Ain Biyun Kahaniyun (Short Stories)
By : **Gobind Khushalani**
48, Surdhara Bunglows, Opp. T.V. Tower, Ahmedabad - 380054.
Tel. : 26854739
E-mail : khushalani @fotoflux.com
Publisher : St. Kanwar Foundation,
407, Sakar-III, Near Old High Court,
Ahmedabad-380014. India.
Phone : 27541971 Fax : 27542644
Codes : STD - 079 ISD - 009179
Edition : 1st; September - 2006
Price : Rs. 60/-
Printer : Web - Off-Set Printers

شڪرگذاري: شري نارائڻ ڀارتي - ڪتاب جي مهاڳ لاءِ.
: شري مڪيش تلوڪاڻي، ڪلاتمڪ ڪوَر ڊزائن لاءِ.
: ساهتيڪار شري ڪشن کوبچنداڻي 'رنجايل'- جنهن
جي اڻٿڪ محنت سان هي ڪتاب تيار ٿي سگهيو آهي.

ڪتاب جو ليکڪ

شخصيت - خاڪو

نالو : گوبند ڪوتومل خوشحالاڻي

جنم تاريخ: ٢٥ جنوري، ١٩٤٠ع

اَصل ويڙهل : اَبڙاڻ، تعلقو مورو، ضلع نواب شاه.

تعليم : گرئجوئيٽ (انگريزي ساهتيہ سان).
۽ فيلو انشورنس اِنسٽيٽيوٽ آف اِنڊيا.

ڌنڌو/ نوڪري : وڏو حصو نيو اِنڊيا انشورنس ڪمپني لميٽيڊ ۾.
هاڻ اَحمدآباد ۾ پنهنجو بزنيز سينٽر.

ساهتيڪ سرگرميون : ١٩٥٥ ۾ ١٥ سالن جي عمر ۾ لکڻ جي شروعات. اُن وقت جي اَخبارن ۽ مخزنن ۾ ڪهاڻيون، ليکہ ۽ چٽڪلا ڇپجندا رهيا. ڪئريئر جي ڪري ٽيهن سالن جي ماٺائي! هاڻ - رٽايرمينٽ کانپوءِ وري سرگرميون چالو. ليکن ۽ ڪهاڻين جا وشيہ: سنڌيت، سماجڪ ۽ ٻين اَڄ جي ڳالهين سان گڏ، طنزون پڻ.

شايع ٿيل ڪتاب :
(١) 'پاڻ هرتڙيون مايون' - ناول
(٢) 'هڪ دفعو وري' - ناول، جنهن تان سنڌ ۾ ٽي. وي. سيريل ٺهي آهي.
(٣) 'گلستان غليظ ٿي رهيو آهي' - ناول جنهن کي NCPSL طرفان اوارڊ مليل آهي.
(٤) 'پيار ۾ پاڻ کهڙو؟' - ناول
(ناول ١، ٢ ۽ ٤ سنڌ ۾ بہ ڇپجي چڪا آهن.)
(٥) 'هر ديڳي ڇمڇا' ۽ ٻيون ڪهاڻيون
(٦) 'Chachnamah Retold' چچنامو اڄ جي انداز ۾- انگريزيءَ ۾.
(٧) 'اِستمراري' ۽ ٻيون ڪهاڻيون. (توهان جي هٿن ۾)

ايندڙ ڪتاب :
(١) 'دل ڪردرخت دستور' ناول، (اَڄ جي ڪارپوريٽ سرڪل/ ڌنڌي ۾ ناجائز پرئڪٽس جي اوگهڙ) - 'پاڻ هرتڙيون مايون' جي سلسلي ۾، 'پاڻ هرتڙيا مرد'.
(٢) 'چچنامو اَڄ جي اَنداز ۾' سنڌي ۾.
(٣) 'مُلڪ تہ منهنجو'-ناول، (٥ هزار سال پهرين، سنڌو سڀيتا جي پرشنيوميءَ ۾، ان وقت جي حقيقي تفصيلن سان)

سلسلو

سنڌي ساهتيه ۾ زوم

-نارائڻ ڀارتي

سنڌي ادب جي کيتر ۾ کيترا اهڙا شخص به آيا آهن، جن کي اڳه ۾ پڙهندڙن نه ٻڌو هو ۽ نه پڙهيو هو، پر اُنهن جي آمد ائين هئي جيئن سنڌ ۾ جابلو حصن ۾ نئن اوچتو ئي اوچتو اچي زوم سان پنهنجي هستي ۽ موجودگي سان ڏسندڙن کي عجب ۾ وجهي ڇڏيندي آهي. انهن بابت اڳ ۾ ڪن ڄاتو سڃاتو به ڪونه هو، پر پوءِ نه چاهيندي يا اَنمني هوندي به قبول ڪندا آهن. سنڌي ادب ۾ به اهڙا وهڪرا آيا آهن - هڪ آهي ريتا شهاڻي ۽ ٻيو گوبند خوشحالاڻي. ريتا شهاڻي کي به سندس پهرين ڪوتا سنگره کان اڳه ڪنهن نه ٻڌو هو ۽ نه پڙهيو هو، پر اڄ هوءَ سنڌي پڙهندڙن ۾ ڄاڻي پيئي آهي. پنهنجين لکڻين دواران گوبند خوشحالاڻي به سنڌي ادب ۾ اهڙي ڇوه مان آيو آهي جو ڏسندڙ-پڙهندڙ ڏسندا ئي رهجي ويا آهن.

سندس ناول ڪشمير جي پسمنظر ۾ ڪافي پرسڌ ٿيو آهي ۽ اڃهو ڪي اڃهو هندي ۾ به اُلٿو ٿي اچي رهيو آهي.

اُن نموني سندس ڪهاڻيون به ڪافي لوڪ پريه ٿيون آهن ۽ پڙهندڙن جو ڌيان پاڻ طرف ڇڪايو آهي.

گوبند خوشحالاڻي نه فقط ناول لکيا آهن، ڪهاڻيون لکيون آهن، پر هن سنا ۽ ڄاڻ ڏيندڙ ليکه به لکيا آهن.

تازو سنڌ جي تواريخ بابت ”ڇڇ نامو“ به انگريزي ۾ ظاهر ٿيو آهي. معنيٰ ته گوبند تواريخ نويس به ليکيو ويندو. ”ڇڇ نامو“ اڃا پڙهندڙن تائين پوري طرح ڪونه پهتو آهي جو ان بابت رائزني ڪري سگهجي، پر جن پڙهيو آهي تن ساراه ڪئي آهي. منهنجون دعائون آهن ته جڏهن سنڌي ادب ۾ ماٺائي آيل آهي تڏهن گوبند خوشحالاڻي جي ڇوه ۾ آمد خوش آمديد آهي.

سنڌي ادب ۾ هيءَ هڪ واڌ آهي، جو پنهنجي ڄاڻ ۽ لکڻين دواران پڙهندڙن جو ڌيان ڇڪائي سگهي آهي.

سنڌي ادب وڌندو ويجهندو اِهو ان مان ظاهر آهي ۽ بس.

رڪڙي ٻنڌن

۹، آگسٽ-٢٠٠٦ اُلهاسنگر.

گذارش

ڪهاڻين جا سڀ ڪردار ۽ واقع سوپاويڪ ريت خيالي آهن. پاڻ کي سماج سڌارڪ ۽ سماج شيوڪ سڏائيندڙ هلڪن شخص جي لڇڻن جي اوگهڙ ڪيل آهي. وشيه ساڳيو آهي اُنڪري سيني ڪهاڻين جو مکيه ڪردار هڪ ئي لڳندو- ساڳيو ئي لڳندو. ڪهاڻين ۾ جيڪڏهن ڪنهن کي پنهنجي جيونيءَ جا ڪجهه انش (Biographical Notes) نظر اچن ته اِهو محض اتفاق آهي، پر مون کي خوشي ٿيندي ته منهنجا ڪردار سچائيءَ جي نزديڪ آهن.

- گوبند خوشحالاڻي

عالمن جا رايا
گوبند خوشحاليءَ جي ڪهاڻين بابت

مجموع پهريون :

هرديگي چمچا ۽ ٻيون ڪهاڻيون

قمر شهباز- مشهور ساهتيڪار ۽ ودوان-ڪراچي.

گوبند خوشحالاڻي اُنهن ٿورن سنڌي ليکڪن مان هڪ آهي، جيڪي گنڀير کان گنڀير مسئلن تي بيحد سنجيده انداز ۾ ته لکي ڄاڻن، پر جڏهن چاهن تڏهن هلڪي ڦلڪي انداز ۾، ڪل ٺٺول ۾، انساني رشتن جي مونجهارن ۽ مامرن تي ڀرپور طرح لکي سگهن ٿا. گوبند جا ناول جن دوستن پڙهيا هوندا يا جيڪي سندس ڪالمن کان واقف هوندا، تن کي ڀلي ڀت ڄاڻ هوندي ته هو تمام ڏکين پلاٽن کي پنهنجيءَ پوريءَ مهارت سان نباهي ڄاڻي. ڪين اِها به پروڙ هوندي ته اُنهن ناولن ۾ هن ڪڏهن به ڄاڻي ٻجهي گنڀيرتا جو پلاند نه ڇڏيو آهي. ڪهاڻين ۾ البت هو هڪ نئين روپ ۾ نظر ٿو اچي.

ڪهاڻين جي هن مجموعي ۾ گوبند اهڙن مختلف موضوعن تي لکيو آهي جيڪي ڏسڻ ۾ ته عام رواجي ۽ روزمره جا واقعا آهن، پر سندن اهميت کان انڪار ممڪن ناهي. مثال طور سرڪاري ڪامورن جي بي ايماني، پوليس جا ڪوڙا ۽ هٿ ٺوڪيا مقابلا، نقلي شيواڌارين جا ڪارا ڪارناما، ورهاڱي جا ڪلور، هندستان ۾ سنڌي ٻوليءَ جو اونداهو آئندو، ڌرمي فساد وغيره. انهن مان 'اينڪائونٽر' نالي ڪهاڻيءَ کي ته راجستان اڪيڊميءَ طرفان انعام پڻ مليل آهي.

گوبند جون ڪهاڻيون دلچسپ ۽ تفريڪي هئڻ سان گڏ سماج جون اکيون کولڻ لاءِ ڪارائتو ذريعو پڻ آهن. ليکڪ جي هڪ خاص اسٽائيل آهي جنهن ۾ هو ڪهاڻيءَ کي اڳتي وڌائڻ لاءِ گهڻي ڀاڱي ڊائلاگن جو سهارو ٿو وٺي.ڊائلاگ به اهڙا جيڪي مختصر، وڻندڙ ۽ حقيقي ٿا لڳن. ائين، جڻين عام رواجي وهنوار ۾ ڳالهايو ويندو آهي. لفظن کي نه ميڪ اپ جي گهرج آهي ۽ نه وري سرخي پائوڊر جي. سڌي راند سونٽي جي، جهڙو ڪردار هوبهو اهڙي گفتگو، نه گهٽ نه وڌ.

ڪهاڻي ''هرديگي چمچا'' فقط ٻن ڪردارن جي پاڻ ۾ ڪيل گفتگو تي ٻڌل آهي. ٻئي سماج شيوڪ ظاهري روپ ۾ نه رڳو عام جنتا کي نڱڻ جي ڪم ۾ رڌل آهن، بلڪ موقعو ملندي ئي هڪ ٻئي جا ترا ڪڍڻ لاءِ به تيار آهن.

گوبند کوشحالاڻيءَ جو ايندڙ ناول

دل کر درخت دستور

(پاڻ هرتڙيو مرد)

اڳئين ناول ''پاڻ هرتڙيون مايون'' جي سلسلي ۾.

هڪ اهڙي شخص جي ڪهاڻي جو ابهرائيءَ ۾ پنهنجن گهٽگهرن کي نقصان پهچائي، پاڻ کي برباد ٿو ڪري ڇڏي.

هڪ ستايل عورت جي ڪهاڻي، جيڪا ستائيندڙ کي ورسائڻ ۾ مدد ڪري پنهنجي دل جي وشالتا جو اظهار ٿي ڪري.

اڄ جي ڪارپوريٽ سرڪل/ ڏنڌي ۾ ناجائز پرئڪٽس جي اوگهڙ.

اٽڪل اڍائي سؤ صفحن جو ناول جلد پريس ۾ وڃي رهيو آهي.

استمراري

ڪميالال جي ڪمائي ڪجهه وقت کان گهٽجي رهي هئي. ڪافي ڪوشش ۽ مِنٿن جي باوجود به ماڻهو هن کي مدد نه ڪري رهيا هئا. هن جون سماجڪ سرگرميون صفا بند ٿي ويئيون هيون. سماج ۾ نالو خراب ٿي رهيو هئو. هاڻ ته پيٽ گذر لاءِ به ڪجهه نه بچي رهيو هئو، ۽ ايتري چئه پچئه ٿي رهي هئي جو هن کي لڳو، هنڙي جيئڻ کان ته مؤت ڀلو.

ائين هن کي ڀڳوان ياد آيو. مندر مڙهين ۾ ته روز پيو ٿو وڃجي - هرڪو پيو وڃي. تيرٿ آستان ڀيٽڻ پڻ رواجي ڳالهه ٿي ويئي هئي. هن اڳئين زماني جي رشين منين جيان تپسيا ڪرڻ جو سوچيو. جيڪڏهن ڀڳوان نه ٻڌو ته هن نموني مرڻ سان سماج ۾ واه واه ته ٿيندي؛ مرڻ جو ته هونئن ئي سوچي رهيو هئو. هن کي لڳي رهيو هئو ته جيڪڏهن تپسيا جي ڳالهه ڪبي ته هرڪو ڪِلندو. گهر چئي ته تيرٿ ياترا تي وڃي رهيو آهيان، هي اڪيلو هردوار آيو.

هردوار کانپوءِ گنگوتري طرف ويندي، هماليه پربت تي هڪ سنئي ڪنڊ ڏسي، هن اُتان تپسيا ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. جاءِ وهنڌڙ رستي کان ڇڱو اندر هئي. عام ماڻهن جو اچڻ وڃڻ نه هئو. صبوح جو ساڌن ۽ سنتن جي ڪجهه اچ وڃ رهندي هئي، ڪي ته يوگا ڪرڻ لاءِ به ايندا هئا. هنکي لڳي رهيو هئو ته ڪي ٿورا ماڻهو ايندا رهن ته سٺو. سنسار سان رابطو ته رهندو- پاڻ ڪجهه ڪري رهيو آهي اُن جي ماڻهن کي ڄاڻ ته پوندي.

هن هڪ شپ ڏينهن ڏسي، ڏٿي ڪاڌو پيتو ورتائي، گنگا جي پوتر ۽ ٿڌي جل سان سنان ڪري، تپسيا جي شروعات ڪئي. پرن ڪيو هئائين ته کائڻ، پئڻ ۽ ننڊ ڪرڻ کانسواءِ رات ڏينهن تپسيا جاري رکندس. ست ڏينهن ٿي ويا. بکه ۾ بيحال ٿي ويو، پر هن جي منهن

ڪهاڻي اسان جي سنڌي سماج جي جيئري جاڳندي تصوير آهي. سرحد جي ٻنهي پار اسانکي اهڙا ڪردار عام جام ملندا، جيڪي هونءَ تہ وطن ماڻهن جي خدمت بهاني لوڪ کي ڦريندا، پر موقعو ملندي ئي سنڌيت جي نالي تي بہ فريب ڪندي ڪونہ گسندا. خوشحالاڻيءَ پنهنجي هن ڪهاڻيءَ ۾ اهڙن نڙڪائو سماج سيوڪن جا ڏاڍيءَ مٺيءَ ڇريءَ سان ڇوڏا لاٿا آهن. پڙهي ڏسو، اوهانکي بہ ڏاڍو مزو ايندو.

مان هت ''حيواني حماقت'' نالي ڪهاڻيءَ جو ذڪر خاص طور ڪرڻ ٿو چاهيان. منهنجي خيال ۾ هيءَ ڪهاڻي سنڌي ادب جي اُنهن ٿورين ڪهاڻين مان هڪ آهي، جن کي ڪردارنگاري (Characterisation) جو شاهڪار سڏي سگهجي ٿو. سردار نهالسنگهہ جي مُنجهيل پر دلچسپ ڪردار کي خوشحالاڻيءَ جنهن سهڻي نموني سان نپايو آهي، ان لاءِ هن کيرون لهڻيون.

مون کي پڪ آهي تہ هن مجموعي کي پڙهڻ وقت اوهان بہ اِهو ئي لطف ۽ مزو ماڻيندؤ، جيڪو مون ماڻيو آهي. (ڪتاب جي مهاڳ تان)

تاج بلوچ-ساهتيڪار ۽ ايڊيٽر 'سوجهرو' ماهوار، ڪراچي.

گوبند جو فن، خاص طرح سان، هند جي سنڌي سماج جي ڇوڏاري ڦري ٿو. شعوري طور تي هن جي ڪهاڻين ۾ طنز جا تکا تير آهن. جيڪي معاشري جي جوڳي تبديليءَ جا محرڪ بنجي سگهن ٿا. افسانوي فن ۾، اهڙي پختگي ۽ برجستائي ئي ڪنهن ڪلاڪار کي اوچي پد تي رسائيندي آهي. ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ گوبند مختصر عرصي اندر، ڪهاڻي ۽ خاص طرح سان ناول جي کيتر ۾ نالو ڪمايو آهي. هن جي ٻولي، عام فهم ۽ مڪالماتي ادراڪ کيس همعصرر عهد ۾ ممتاز بڻايو آهي.

'هر ديڳي ڇمڇا' هنجي ڪهاڻين جو پهريون مجموعو آهي. ان ۾ گهڻيون شامل ڪهاڻيون، سنڌ ۾ ئي شايع ٿيون آهن، جن کي هتي مڃتا ۽ مان مليو آهي.

گوبند خوشحالاڻي جي فن جي اِها خوبي آهي تہ هو پلاٽ، منظرنگاري ۽ ڪردارنگاريءَ ۾ پنهنجي سماجي پس منظر ۾ رهندي ڪنهن فلسفي بيان ڪرڻ بدران معروضي حالتن کي بيان ڪري ٿو. هند جو پوءِ ڀلايو ۽ منافق فرد ۽ مذهبي ڪٽرپڻي ۾ ورتل بنياد پرست ڪردار، هن جي تکي تيرن جي نشان تي لڳل آهن. هن جي موضوعن ۾ سياست، مذهب ۽ پيا بہ ڪيئي عنوان اچيو وڃن ٿا جن کي هو ادبي ديانتداريءَ سان پيش ڪندو رهيو آهي.

دل ۾ چيائين- ”اسان کي ٻہ تہ ڀڳتن جي ضرورت آهي.“

ڪميالال چيو- ”سچ تہ مان اڄ پنهنجو جنم سڦل سمجهي رهيو آهيان.“

”پر ٻڌاءِ تہ سهين، توکي هيڏي گهور تپسيا ڪرڻ جي ضرورت ڇو پئي.؟“

”ڀڳوان ڪيترن ڏينهن کان مون کي لڳي رهيو آهي تہ منهنجي ڪمائيءَ جا ذريعا سکندا ٿا وڃن. مهرباني ڪري ڪجهہ اهڙو ڪري ڏيو تہ جيسيتائين ڪائنات قائم آهي، تيسيتائين اهي ذريعا نہ سڪن.“

ڀڳوان چيو- ”تٿاستوُ !“

ڪميالال خوش ٿي وري هن کي پيري پيو. ائين ڀڳوان محسوس ڪيو تہ ڪانئس هڪ وڏي ڀل ٿي ويئي آهي. نہ اِنسان جي اندر ۾ جهاتي پائي، نہ ئي هن جي بايو-ڊيٽا جو اڀياس ڪري، ڪائنات جي قائميءَ تائين روزيءَ جي ڪيس خاطري ڏني اٿائين. ڪجهہ پل اکيون ٻوٽي اڀياس ڪرڻ ڪانپوءِ من ۾ چيائين تہ هي شخص اهڙي وردان جي قابل نہ آهي. هي تہ تپسيا سان مون کي ٻہ ٺڳي ويو. سڄي عمر تہ ماڻهن کي ٺڳيندو آيو آهي. هاڻ ڇا ڪجي ؟ ڏنل وردان تہ واپس نٿو وٺي سگهجي. چيائين- ”هي منش، هتان ٿورو پريان ڪجهہ ڦلن جا وڻ اٿيئي-وڃي ڪجهہ ڪائي پي اچ.“

”جي !“ چئي ڪميالال آهستي اوڏانهن هلي ويو.

ڀڳوان ناردمنيءَ کي سڏايو. هو ڪجهہ منٽن ۾ اچي حاضر ٿيو. ڀڳوان ڪيس سموري ڳالهہ ٻڌائي تہ هن چيو- ”سوامي توهان جو نياپو ملڻ تي اچي رهيو هئس تہ رستي ۾ سڀ معلومات ٻہ حاصل ڪندو آيس. مان سمجهي سگهيو هئس تہ توهان مونکي ڇو سڏائي رهيا آهيو.“

”تون هونئن هئڙن موقعن تي يڪدم اچي ويندو آهين. اڄ اچي مون کي هي قدم کڻڻ کان روڪين ها تہ مونجهارو پئدا نہ ٿئي ها.“

مان ”رام، رام“ جو نالو باقاعدي نڪرندو رهيو؛ پلي ڏينهون پوءِ ڏينهن آواز ڏيمو پئي ٿيندو ويس. وانهرو هن جي حالت تي شرڏا وچان قياس ڪرڻ لڳا. مکيون پريشان ڪنديون هئس ته جڪه ڪائيندي هن جي واچ ٿِڙي ويندي هئي. وري ڪڏهن ڪڏهن هن جي منهن تي مرڪ ايندي هئي ته به واچ ٿِڙي ويندي هئس. مرڪ جو ڪارڻ شايد هن جي من ۾ اُمنگه پريل سٺن خيالن جو جاڳڻ هئو، يا ڪو خوشفهميءَ جو سپنو هئو، پر ڏسندڙن کي هن جي ان انداز مان مزو ايندو هئو. ڪي رؤنشي ڪوڏيا ته اهو انداز ڏسڻ لاءِ ڪيترو وقت چپ چاپ اُتي بهي هن کي تڪيندا رهندا هئا. سيني کي عجب لڳي رهيو هئو ته ڀڳوان اجا هن کي چو ڪونه ٿو ٻڌي. سڄ پڇ ويچارو ڪنهن وڏي تڪليف ۾ هوندو جو هن زماني ۾ به هن نموني جي تپسيا ڪري رهيو آهي.

هوڏانهن ڀڳوان رامچندر هي سڀ ڏسي-ٻڌي خوش ٿي رهيو هئو. ڪيترو وقت ڪانپوءِ هئڙو شرڌالو، سو به ڪلجڳه ۾ پئدا ٿيو آهي. بهرحال هن ڳالهه گنڀيرتا سان نه ڪٽي، سوچيو ته ڏسجي ڪيترو وقت ٿو صبر سان بهي سگهي. ائين وري ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ جڏهن ياد آيس ته يڪدم ٻوڙي اُن آستان تي آيو. اُن وقت آس پاس ڪير ڪونه هئو.

ڀڳوان جي زمين تي لهڻ سان هڪ زوردار شعلو پئدا ٿيو. اُن جي تِکي روشني ۾ ڪميالال اکيون کوليون، ساکيات ڀڳوان کي ڏسي، اتي اچي کيس پيري پيو. ساڌو ته ٿي چڪو هئو؛ اکين ۾ پاڻي پرجي آيس. گهٽيل آواز ۾ چيائين-”ڀڳوان لکه ٿورا توهان جا، جو هن داس تي مهر ڪئي اٿو. ورنه مان ته آسرو لاهي ويٺو هئس ته شايد اِيترا پاپ ڪيا اٿم جو توهان جو درشن ڪڏهن نصيب ئي نه ٿيندو.“

ڀڳوان چيو-”!ائين نه آهي. ڪو ڀڳت ڪڏهن به سچي دل سان اسان کي ياد ڪري ته اسان هن کان منهن موڙي نه سگهندا آهيون.“

ڪجھ هرفن مؤلا جيان آهي. هي ڪم توهان جھڙي سڏي سنئين اوتار جو نہ آهي. توهان اڃا رام راڄ جي زماني ۾ هلي رهيا آهيو، جيڪو ڪڏهڪو ختم ٿي چڪو آهي. توهان هن معاملي مان رٽاير ڪري چارج ڪرشن ڀڳوان کي ڏيئي ڇڏيو. هو راڄنيتيءَ جون سڀ انڪلون واپري چڪو آهي. اُلٽو پلٽو ڪري وري سڌو سنئون بہ ڪري سگهندو آهي. هو پاڻهي انڪل سان هن انسان کي منهن ڏيندو - ساڳئي وقت توهان جو مان بہ مٿي ڪندو.“

ڀڳوان مشڪي چيو- ”ٺيڪ آهي تہ تون ڀلي ڳالهاءِ ڪرشن سان.“

ناردمنيءَ چيو- ”جي !“

ڀڳوان هن کي آشيرواد ڏنو تہ هو انترڌيان ٿي ويو.

ٿوري دير ڪانپوءِ ڪميالال ڦل پٽي آيو تہ ڀڳوان رامچندر چيو- ”هي منش تو مون کي اِهو ڪونہ ٻڌايو تہ تنهنجو ڪم ڏنڊو کھڙو آهي؟“

ڪميالال مشڪي چيو- ”سوامي ڇو ٿا مزاڪ ڪيو داس سان. توهان پاڻ جاڻي جاڻٺهار آهيو.“

ڀڳوان رام پنهنجي جلدبازيءَ تي جهنجھلائي رهيو هئو.

هوڏانهن ناردمني ڀڳوان ڪرشن وٽ آيو. هو باغيچي ۾ ٽهلي رهيو هئو. ناردمنيءَ جو ”نارائڻ - نارائڻ“ ٻڌي اُن طرف مڙيو. چيائين- ”ها ديورشي ڇئہ ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟“

”سوامي توهان سڀ ڄاڻو ٿا. مان توهان کي ڇا ٻڌايان؟“

”خئر تون ڀلي نہ ٻڌاءِ، پر هي سڀ سنسار ۾ ڇا ٿي رهيو آهي ! رام جھڙا اوتار بہ اُتساهہ ۾ اچي ڀلون ٿا ڪن. وري اڃا هاڻ ٻڌم تہ ڊانس بار بند ٿي رهيا آهن. آخر ڇو هي بندا رس ۽ راس جي پنيان پيا آهن؟“

”ڀڳوَن اِهو سوال رس ۽ راس جو نہ آهي-مديرا جو آهي. ڇڏيو

”سوامي، هڪ ته توهان صِدق جي ڪري تڪڙ ۾ هئا، ٻيو اڄڪلهه اهڙا ڪاريه ڪٽي ٿا تين جو مان سرگرم رهان. سچ ته توهان جو نياپو نه اچي ها ته مون کي ڪا خبر ئي نه پوي ها.“

”خير هن شخص جو بابو ڏيڻا ٻڌاءِ“

”سوامي توهان ڄاڻي ڄاڻهار آهيو. خير وري به مون کان ٻڌڻ ٿا چاهيو ته ٻڌو. هت ڌرتيءَ تي هن شخص کي هر ديڳي چمچو چوندا آهن. سماج شيوا جي نالي ۾ پنهنجي شيوا خوب ڪندو آهي. هر سنسٿا ۾ حاضر هوندو آهي-اُن جو سيڪريٽري يا پريزيڊنٽ پيو ٿيندو آهي، پوءِ سنسٿا ڪهڙي به هجي-ڌارمڪ، مندر يا ڌرمشالا ته ساهتيه يا پانشالا، واپار يا مڏوشالا، بڪاري يا گئوشالا. ايتري قدر جو رشوتخورن تائين به پهچي ويو آهي. مطلب ته هر هنڌ پهچي هي سماج سڌارڪن، شيواڌارين ۽ دانويرن جي جذبات جو فائدو وٺندو آهي. ڪنن جي ڏنل پئسن مان ٿورو ڪم ڪندو آهي ته گهڻو پاڻ کائيندو آهي. آهستي آهستي جيئن ماڻهن کي خبر پوڻ لڳي ته هو هنڪي پئسا ڏيڻ کان نتائڻ لڳا. مول ريت ذريعا دراصل سُڪا ڪونهن. هي ته توهان وٽ پنهنجي مطلب لاءِ آيو آهي. باقي ماڻهن ۾ اِها ئي شِرڌا آهي، اِهو ئي صدق آهي، مول ڪاريه طرف ۽ ايماندار ڪم ڪندڙن طرف. هن کي پئسا ملڻ بند ٿي ويا آهن. هن لاءِ ذريعا سڪي ويا آهن. چوڪرن سندس گڏ ڪيل حرام جي ڪمائي هڙپ ڪري هن کي ڪڍي ڇڏيو. ايتري تڪليف ۾ آهي جو تنگيءَ جي ڪري ڪنهن وقت آپگهات جو سوچي رهيو هئو.“

”هاڻ مان ڇا ڪيان؟ وردان ڪيئن واپس وٺان.“

”ڏسو، جيڪڏهن گستاخي معاف ٿئي ته ڪجهه چوان.“

”ها ڇئه نه يار!“

”ڀڳوان وشنوءَ جو توهان ڪانسواءِ ڪرشن مهاراج جو به اوتار آهي. اسان لاءِ -توڙي سنسار لاءِ نيئي هڪ آهن، پر ڀڳوان ڪرشن جو اوتار

ڏيو آهي، پر ڏرمراج جو ڪاٿو ته ڏسڻو پوندو.“

هن ڪجهه دير شانت رهي اکيون بوڙي ڏرمراج کي پڌارڻ لاءِ چيو. ٿوري دير ۾ هو اچي حاضر ٿيو-هٿ ۾ هڪ پوٿي هئس. يڳوان چيو-”ڏرمراج مان هن منش کي وردان ڏيئي ويٺو آهيان ته سندس حياتيءَ تائين نه، بلڪ ڪائنات جي قائميءَ تائين سندس ڪمائيءَ جا وسيلا نه سڪندا. هاڻ ٻڌايو ته هن جي عمر ڪڏهن ٿي پوري ٿئي؟ هن کي دائمي ته نٿو رکي سگهجي.“

ڏرمراج چيو-”سوامي ڀيل تائين ڪنهن کي ڌرتيءَ تي دائمي طور نه رکيو ويو آهي-جڙ توڙي چيتن کي. خود يڳوان جڏهن اوتار ٿي هت آيو آهي ته اُن کي به واپس وڃڻو پيو آهي. پوءِ هي ڪهڙي چيز آهي.“

”پر هن کي ڏنل وردان جو ڇا ؟“

”يڳوَن اِهو ته قائم رکي سگهبو-ساري ڪائنات جي قائم رهڻ تائين، پر ضروري ناهي ته انسان جي جوڻ ۾. هو ڪنهن به جوڻ ۾ هوندو، توهان جو وردان ماٺي سگهندو. هن جي روزي روٽي قائم رهي، اُن لاءِ جيڪڏهن مڇر جي جوڻ ۾ اچي ٿو ته اِهو ڏسڻ سوَلو آهي ته هن جي آس پاس گندي پاڻيءَ جون کُسيون هجن؛ جي مڇي ٿئي ٿو ته هن لاءِ درياه سڪڻ نه کپن ۽ جيڪڏهن جانور ٿئي ٿو ته جنهن جهنگل ۾ هن جو واس هجي اُتي سڀ سهوليتون حاضر ڪيون وڃن. يلي ٻين کي ڪجهه تڪليف ٿئي، پر هن کي توهان جي وردان تحت ڪا جفاڪشي نه ڪرڻي پوندي. مطلب ته هر جوڻ انوسار اسان کي خيال رکڻو پوندو ته هن لاءِ ڪمائي-يعني روزي روٽيءَ جا ذريعا نه سڪڻ کپن. هن معاملي ۾ سچو استمراري ٿيندو.“

يڳوان دل ۾ سوچڻ لڳو ته ڏرمراج کي ڇا سمجهائجي ته هن روزي روٽيءَ لاءِ تپسيا نه ڪئي هئي، پر پڌن ڪمن مان ڪمائيءَ جي لاءِ ئي ڪئي هئي. روٽي ڏيڻ لاءِ ته اسان ٻڌل آهيون.

اُنهن ڳالهين کي، اِها ڊپارٽمينٽ پولينات جي آهي. توهان ه
اسان کي هن اُلجهن مان ڪڍو.''

''پر رام ڇو ڪونہ ٿو ڪجهہ ڪري؟''

''سوامي هو ويچارو سڌو آهي. سڄي عمر هن جي سِيتي-سِين
ڪندي گذري ويئي. ڊوپيءَ جهڙو ماڻهو بہ هن کي چڪر ۾ وجهي سگهيو.

''تہ توهان مون کي سڌو نٿو سمجهين؟''

''ان جهڙو-اُن موجب سڌو نہ. توهان هرفن مؤلا آهيو. هيٺيو
مٿيون ڏيئي سگهو ٿا. سياست ۽ ڊپلوميسيءَ جي ڄاڻ بہ رکو ٿا تہ اُنه
کي موزون وقت تي واپري بہ سگهو ٿا. اڄ سنسار کي منهن ڏيڻ لا
اهڙيون انڪلبازيون، سياستبازيون ضروري ٿي پئيون آهن.''

''ٺيڪ آهي پلا، تہ مان هيٺ وڃان ٿو، رام جي روپ ۾.''

هن ٽيليپٿيءَ ذريعي رام کي واپس اچڻ لاءِ چيو. ٿوري دير ۾
جڏهن رام اُتان نڪري ويو ڪرشن اهڙي نموني هن جي روپ ۾ هن
جي جاءِ ورتي جو ڪميالال کي خبر نہ پئي. هنن جي گفتگو جاري
هئي. ڪميالال چئي رهيو هئو-''ها سوامي، هاڻ مون لاءِ آگيا.''

پڳوان چيو-''ڏس تو مون کي ڌرم سنڪٽ ۾ وجهي ڇڏيو آهي
غلط ڪمن لاءِ اِستمراري ٿيڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهين. مون
توکي وردان ڏنو آهي تہ جيسيتائين ڪائنات قائم آهي تيسيتائين
تنهنجي ڪمائيءَ جا ذريعا نہ سڪندا-يعني توکي روزي روٽي
هڪي حاضر ملندي، پر توکي هميشه لاءِ انسان جي جوڻ ۾ رهڻ
بابت مون ڪجهہ نہ چيو آهي. ٿورو اونهو وڃڻ سان خبر پئي اٿم تہ
تنهنجا ڪم سڀ پڌا آهن ۽ اهي قائم رکڻ لاءِ تو وردان گهريو آهي
تنهنجن ڪرمن جو حساب ڪتاب ڌرمراج وٽ تہ هوندو ئي. اِهو سڀ
ڏسڻو پوندو.''

''پر توهان وردان تہ ڏيئي چڪا آهيو.''

''اِهو تہ اٽِمت آهي-جيسيتائين پڳوان وشنو تو مان ناراض ن

برابر ٽن ڏينهن ڪانپوءِ نديءَ ۾ سنان ڪندي ڪميالال ٻڏي ويو. هن جو لاش ڳولهي سندس مائٽ ڪٽائي ويا ۽ آتما متي وئڪنٺ ۾ پهتي ته اُن کي ٻاهر ٻهاريو ويو. ڌرمراج هنکي نرڳ يا سرڳ ۾ موڪلڻ بابت اجا طئہ نہ ڪيو هئو. اندر جڏهن ڪرشن ڀڳوان رام جي روپ ۾ اچي ويٺو تڏهن ڪميالال جي آتما کي سڏايو ويو.

ڀڳوان چيو-''هي منش، هاڻي ٻڌ ڌرمراج جي فيصلي موجب توکي ڪتي جي جوڻ ملڻي آهي. مون ويچار ڪري ڏٺو تہ ڪتي جي روپ ۾ منهنجو وردان توکي سڌو ڪم نہ ايندو. سڄي عمر ٻين جو ڳيجهو ٿي رهڻو پوندءِ. روٽيءَ جو چڪر پلي نہ هوندءِ پر ڦِٽي ڪيل روٽي کائڻي پوندءِ. پلي اڳتي هلي توکي اُن جوڻ مان ٻہ لنگهڻو آهي، پر ڇاڪاڻ تہ منهنجي وردان ڪانپوءِ پهريون دفعو تنهنجي جوڻ متجي رهي آهي، مون ڌرمراج کي مڃايو آهي تہ هو توکي گڏهہ جي جوڻ ڏئي.''

ڪميالال هٿ ٻڌي بهي رهيو، چيائين ڪجهہ ڪونہ.

ڌرمراج چيو-''ڪيئن نيڪ آهي نہ؟''

ڪميالال-''پر....''

ڀڳوان چيو-''پر، ٻر ڪجهہ نہ. فيصلو اٽوٽ آهي. مان توکي گڏهہ ٿيڻ جا فائدا ڏسيان ٿو. ٻين گهٽين جوڻين کان سٺي جوڻ اٿيئي. صرف هڪ محدودگي آهي، پر اِها تو لاءِ تہ موزون آهي. تون ٻين ڪيترن کي لتاڙي اڳيان آيو آهين. انڪري هن جوڻ ۾ تنهنجون اڳيون ٽنگون تنهنجو بچاءُ نہ ڪنديون. توکي بچاءَ لاءِ هميشہ پوين ٽنگن تي ڀاڙڻو پوندو.''

ڪميالال سمجهي رهيو هئو، برابر گڏهہ هميشہ پوين ٽنگن سان اِٽون هڻندو آهي.

ڀڳوان چئي رهيو هئو-''ٻي ڳالهہ تون عوام کان سماجڪ ۽ ڌارمڪ ڪارين لاءِ چندا وٺي اُنهن مان گهوٽالا ڪري ڪمائيندو رهيو آهين.

ڀڳوان چيو-''اڇا، هن جو ڪاتو ڇا ٿو چوي ؟''

ڌرمراج وهي ڪولي اپياس ڪرڻ لڳو. ڪميالال هي سڀ ڏسي ڏاڍي خوش ٿي رهيو هئو ته چوراسي لک جوڻين ۾ به هن کي ڪڏهن تڪليف نه ٿيڻي آهي.

ڌرمراج چيو-''هن جي حياتيءَ ۾ صرف ٽي ڏينهن باقي آهن. جيڪڏهن توهان هن کي درشن نه ڏيو ها ته ٽن ڏينهن ۾ ٻڪ ۾ پاهه ٿي مٽي پهچي وڃي ها. اسان جي ڪاتي ۾ هن جو ڪو اهڙو سنو ڪيل ڪم درج ٿيل نه آهي، جنهن جو هن کي لاڀ ڏنو وڃي. تپسيا ته هن ڀڳوان کي ڏسڻ لاءِ ڪئي هئي. اسان ته هن جي خوشامد ۾ اچڻ وارا نه هئاسين. اڄ تپسيا مان ئي وقت پورو ٿيڻ تي ڪيس وٺي وڃون ها. هاڻ هن کي گهرائڻ لاءِ ٻيو ڪو طريقو سوچڻو پوندو.''

''پوءِ هن جو ٻيو جنم ؟''

''هن جو ٻيو جنم، ڪتي جي جوڻ لکيل آهي.''

''ٺيڪ آهي.'' ڀڳوان وري ڪميالال ڏانهن منهن ڪري چيو-''تون ٽن ڏينهن ۾ ڪجهه سنو ڪري وٺ ته ڌرمراج وٽ توکي ڪجهه مارڪون ملن. تو سنسارين کي ٺڳيو آهي. اُن جو حساب ڌرمراج ڪري رهيو آهي. باقي ڀڳوان کي ٺڳڻ جي ڪوشش جو نتيجو توکي الڳ سان ڀوڳڻو پوندو.''

ڪميالال جي واڇ ٽڙي ويئي. مشڪي چيائين-''سوامي مان ڪير ٿيندو آهيان اوهان کي ٺڳڻ وارو. مون کي ته پڪ هئي، توهان منهنجي باري ۾ سڀ ڄاڻندا هوندا.''

ڀڳوان کيس ٽوڪيندي چيو-''اها به توکي پڪ هئي ته ڀڳوان ڀڳتن مٿان انڌ وشواس رکندو آهي. تو اسان جي اُن ڪمزوريءَ جو فائدو ورتو آهي. جذباتي ريت بلئڪميل ڪيو آهي. خير هاڻي جڏهن وئڪنٺ ۾ ايندين ته تنهنجي آئينده بابت فيصلو ڪنداسين.''

ائين چئي ڀڳوان انترڌيان ٿي ويو. هن جي پٺيان ڌرمراج پڻ.

يڳوان چيو-”ڇو ڀائي ؟“

”سوامي سچي عمر سنڌين جي شيوا ڪئي اٿم. محنت جو قدر نہ ڪونہ ٿيو، جيڪو سو هرڪو مون کي پنهنجو حريف سمجهي رهيو هئو؛ مٿان منهنجو نالو ٿي وڃي ۽ پاڻ اُتي جو اُتي بيٺا هجن. مون نہ ڪنهن لوڀ لالچ ڪانسواءِ شيوا پئي ڪئي. منهنجو نالو ٿئي اهو نہ ڪڏهن ڪونہ سوچيو هئم. ڪم پاڻهي ڳالهائيندو آهي. سوياويڪ جن ڪم نہ ڪيو آهي، نہ ڪري ڄاڻن، انهن کي لڳو تہ هو پوئتي پئجي رهيا آهن. اڳتي اچڻ لاءِ ڪجهہ ڪرڻ بدران مونکي پوئتي ڌڪيلڻ جون سازشون ڪرڻ لڳا. ايترين تہ غير واجبي گارين ڪاڏيون اٿم-مهٽا ٻڌا اٿم ۽ حاسدن جي منصوبن جون پريشانيون سٺيون اٿم جو منهنجي هيءَ آتما بہ هت زخميل حالت ۾ پهتي آهي، ورنہ ٻڌو اٿم تہ سرير ڇڏڻ ڪانپوءِ هر آتما تندرست هوندي آهي.“

”پوءِ گڏهہ ٿيڻ مان ڪهڙو فائدو ؟“

”مان توهان جون ڳالهيون ٻڌي رهيو هئس. اُن مان لڳم ٿلهي چمڙيءَ ڪري سڀ سهي سگهبو آهي. لتون گهوبا، سرير تي سهڻ سوَلا آهن بنسبت گارين ۽ اجائي واهيات نڪتچينيءَ جا حملا آتما تي. گڏهہ ٿيڻ ۾ ٿلهي چمڙيءَ سان گڏ عقل جي ڪميءَ ڪري جذباتي گهٽ ٿي رهبو ۽ گهٽيون ڳالهيون سمجهہ ۾ نہ اينديون تہ دڪ ڪونہ ٿيندو. ائين نئين جنم ۾ تندرست آتما تہ ڪٽي وڃبي.“

ڪميالال ڪان رهيو نہ ٿيو مشڪندي چيائين-”توهان گڏهہ جي باري ۾ ڪجهہ اڀياس ڪيو آهي ڇا ؟“

سنڌي سائين ڪجهہ جواب ڏئي، اُن کان اول يڳوان مشڪي چيو-”ڪميالال توکي هڪ ٻيو بہ فائدو ٿيندو. گڏهہ جي جوڻ ۾ مشڪڻ وقت تنهنجي واڇ ڪونہ ٽڙندي-انڪري ماڻهو توتي ڪونہ کِلندا.“

سنڌي سائينءَ چيو-”مان توکي گڏهہ جي مهما ٻڌايان ٿو، جيڪا مون کي گروجن ٻڌائي هئي. دنيا جي سيني جانورن (ان ۾ انسان بہ

تو تہ پنھنجن پائرن کي بہ نہ ڇڏيو آهي، عوام جي جذبات سان کيليو آهي؛ پر اڄ بہ عوام صدق ۾ آهي، سماج شيوا ۽ ڌارمڪ ڪارين لاءِ چندا ڏيئي رهيا آهن. تنهنجا افعال ڏسي هاڻي ماڻهو توکي پئسا ڏيندا بہ هئا تہ ڪجهہ چوائي ۽ شرمائي. گڏهہ ٿيڻ سان توکي فائدو ٿيندو تہ تنهنجي چمڙي ٿلهي رهندي دماغ گهٽ رهندو. ڪيتري بہ ٿڪ لعنت، لتون گهوڀا توتي ڪو اثر نہ ڪندا.“

ڌرمراج چيو-”تو ۾ ايشور جي مهر سان ايتري سگهہ رهندي جو ٻين سيني جانورن ڪان وڌيڪ مال ڍوئي سگهندين. پنهنجي اڳين هلت ڪري پشيمان هوندي بہ ٻرڪ نہ ٻوليندين. اهڙو جذبو تنهنجي مؤل سياءِ ۾ رهندو.“

هڪ دربان اندر آيو. هٿ جوڙي نمرتا پوروَڪ ڌرمراج کي چيائين-”سوامي ڪجهہ دير پهرين هڪ آتما کي آندو ويو آهي. اُن باري ۾ بہ ڪو حڪم نہ آهي تہ ڪيس نرڪ ۾ موڪليون يا سرڳہ.“

ڌرمراج چيو-”ٿوري دير ترسايوس.“

”هو چئي رهيو آهي تہ ڀڳوان جي حاضريءَ ۾ توهان سان ملڻ ضروري آهي.“

ڌرمراج اکيون ٻوٽي ڪجهہ ڌيان ڪيو. چيائين-”ها، هڪ سنڌي سماج شيوڪ آهي. چڱا ڪم ڪيا اٿائين. ڀلي موڪليس اندر.“

هو اندر اچي رهيو هئو تہ ڀڳوان کي چوندو ٻڌائين-”ها ڪميالال انهن سيني گڻن جي بدران گڏهہ کي هڪ قرباني ڏيڻي پئي آهي، سا آهي عقل جي. هن کي حساب ۾ عقل گهٽ ڏنو ويو آهي. هڪ ڪري اِهو پهلو بہ تو لاءِ سٺو آهي. عقل سان تون سوچيندين ۽ پنهنجي حال تي دکي ٿيندين، پر هن جوڻ ۾ نہ تو وٽ عقل هوندو، نہ سوچيندين ۽ نہ ئي دکي ٿيندين.“

سنڌيءَ هٿ جوڙي چيو-”ڀڳوَن، وچڙ ڳالهائڻ لاءِ معافي چاهيندس. عقل ڀلي گهٽ تہ گهٽ، پر مون کي بہ گڏهہ جي جوڻ بخشيو.“

سنڌي سائين مشڪي چيو-”پوءِ ته سوامي مون جهڙي وينتي ڪندڙ گهٽا پئدا ٿي ويندؤ.“

ڀڳوان مشڪي چيو-”سو ته نيڪ پر مون کي ايياس ڪرڻو پوندو ته وئڪنٽ جو وڏان ڇا ٿو چوي.“

ڪميالال ڊينچون ڊينچون ڪرڻ شروع ڪئي. ڀڳوان هن ڏانهن مخاطب ٿي چيو-”تنهنجي ڳالهه سچي آهي. هي شخص دنيا جو ڪافي ستايل آهي، سٺا ڪم ڪرڻ جي باوجود به؛ پر توکي ته هيءُ جوڻ بنا گهرڻ جي ملي آهي.“

هو وري ڊينچون ڊينچون ڪرڻ لڳو. ڀڳوان مشڪي چيو-”چويٿو هي منهنجي تپسيا جو ڦل آهي، ورنه توهان کي هيءُ جوڻ ته مون لاءِ ياد ئي ڪونه هئي.“

ڪميالال هڪ دفعو ڊينچون ڪئي ۽ پوين ٽنگن تي ويهي اڳين سان هٿ جوڙڻ جو انداز ڪيو.

ڀڳوان ٽيليپٿيءَ ذريعي ڌرمراج کي چيو-”تو ته يار هن کي جوڻ ڏيئي ڇڏي، پر هن ٻئي شخص جو ڇا ؟“

”ڏسو نه ٻنهي جا ڪم هڪ ٻئي جي اُبتڙ آهن، ته به ساڳي جوڻ گهري رهيا آهن.“

”ڪميالال ته ڪونه گهري هئي، مان ڪيس فائدا ٻڌائي للچائي رهيو هئس.“

”مون کي لڳي ٿو هي سنڌي سائين به توهان جون ڳالهيون ٻاهر ٻڌي رهيو هئو، ان ڪري للچائجي آيو.“

”نه يار ! گڏهه جي مهما جنهن نموني ٻڌائي رهيو هئو، ان مان ظاهر آهي ته هو ايياس ڪري آيو آهي.“

”دراصل هن سٺا ڪم ڪيا آهن. بنا ڪنهن لالچ جي نشڪام شيوا ڪئي اٿائين. ان ڪري سرڳ جو حقدار آهي.“

”ته نيڪ آهي، حال ڪجهه وقت ڪيس سرڳ ۾ رکو. اڳتي هلي

اڇي وچيٽو) ۾ گڏهه وڏ ۾ وڏ حليم آهي. پهريان اسان جي ويدن پراڻن يا ٻئي ڪنهن ڌرمي ساهتيه ۾ اُن جو ذڪر نه آهي- ان جي ڪا مهما درج ٿيل نه آهي، پر گڏهه جي هڪ انوکي اهميت آهي- انوکي سچائپ آهي. هو اهڙين ٽنگن کان هٿن جو ڪم وٺي، سڀ سٺو ڪندو آهي. وڙهڻ جو ڪم صرف پوين ٽنگن کان وٺندو آهي. انسان توڙي ٻيا جانور لڙائيءَ وقت ته چار ئي انگه واپرائيندا آهن. گڏهه دنيا جو پهريون جانور آهي جنهن بار ڍوئڻ ته شروع ڪيو، پر انسان ان تي سواري به ڪرڻ شروع ڪئي. ڪُرڪڻ ته هو ڪڏهن سکيو ئي ڪونهي. ماحول کي هلڪو رنگه ڏيڻ لاءِ يا ڪجهه مزاڪي موڊ پيدا ڪرڻ لاءِ گڏهه جو ذڪر، يا ان جو فوٽو يا ماڻهن ان جي ساکيات حاضري اثر ڏيکارڻ لاءِ ڪافي آهي. ڪنهن کي وڏي گار نندي نموني ڏيڻ لاءِ هن جو نالو ئي ڪافي آهي ۽ ان کي غير پارليامينٽري نه چيو ويندو آهي. عورتن ۽ وڏن جي سامهون به اهڙي گار ڏيڻ بي ادبي نه سمجهي ويندي آهي. مزي جي ڳالهه اِها آهي جو هن هڪ ئي گار سان غصي ۾ دشمن لاءِ لعنت جو اظهار ڪيو ويندو آهي ته وري پنهنجن لاءِ پريم جو.

جيستائين سنسار ۾ بليڪ ۽ وائيٽ سنيما جو زمانو هئو ته ڪيترين فلمن ۾ گڏهه نظر ايندو هئو-هندي فلمن ۾ ته خاص. ڊائلاگن ۾ به اُن جو ڪافي استعمال ٿيندو هئو. ائڪٽر توڙي درشڪ چاهه سان اهڙي سِين جو انتظار ڪندا هئا. اِهو گڏهه لاءِ سونهري دؤر هئو. چاڪاڻ ته هاڻ ائڪٽر پاڻ اِهو رول ڪري رهيا آهن ته ويچاري گڏهه لاءِ ڊمندي اڇي ويئي آهي، ورنه هن جون ته آتما ڪٿائون به لکيون وئيون آهن.''

ٻگوان چيو-''تنهنجون ڳالهيون ٻڌي مان سوچي رهيو آهيان ته ڌرتيءَ تي انسان جي اندر ۾ اهڙا اِشارا موڪليان جيئن هو هاڻ گڏهه جي پوڄا ڪرڻ شروع ڪن.''

حرفتباز هرِي

هري ۽ جيا جي جڏهن شادي ٿي ته جيا جو ڪٽنب واڌوءَ ۾ هئو. سيٺ بسنترام ٿي سماج ۾ آڳريون پئي کنيون ويون ته هن هي رشتو گهٽي ڏيتي ليتي ملڻ جي لالچ ۾ ڪيو آهي، حالانڪ هو پاڻ به ماني مڇيءَ وارا هئا. چوٽي آهي ته سڄ به پاڇا آهي. آهستي آهستي جيا جا پيڪا پوئتي پئجي رهيا هئا. هيڏانهن هريءَ ٿي وري ٽڪڙو اوُچو اچڻ جو ڀوت سوار ٿي ويو هئو. هن پئسي گڏ ڪرڻ جي موهه ۾ هر واجبي، غير واجبي طور طريقو اپنائڻ شروع ڪيو. واپاري طبقي ۾ هن جيترو پڙهيل ڪو ورلي هوندو هئو. قاعدي جو اُلنگهن اهڙي نموني نه ڪندو هئو جو پڪڙجي پوي. ڪجهه سالن ۾ هن چڱا پئسا گڏ ڪري ورتا پر سماج ۽ واپاري طبقي ۾ هو هڪ حرفتباز ۽ ڪُپٽيو شخص ليکجڻ ۾ اچڻ لڳو. هن پريوارڪ ناتن رشتن جو به خيال نه ڪيو. سيٺ بسنترام کي هي سڀ پسند نه هئو، پر وڌندڙ عمر جي ڪري ڏنڏي مان هٿ ڪڍائڻ لڳو هئو. هري پيءُ سان بحث‌بازي ڏاڍي ڪندو هئو ۽ ذري ذري تي پنهنجي ڳالهه دهرائيندو هئو ته هاڻ زمانو ٻيو آهي. توهان جي پراڻن طور طريقن سان صرف پيٽ نڪري سگهي ٿو ۽ پورهيي جي ٻيٽ ۾ اُجورو پورو نٿو ملي. بسنترام کي لڳي رهيو هئو، اڄتي هلي پٽ جي هئڙي وهنوار ڪري، ڪٿي سماج ۾ ڪنڌ نه جهڪائڻو پوي. هري چوندو رهندو هئو ته جڏهن پئسو هٿ ۾ هوندو ته سماج پاڻ سلام ڪندو- چاپلوسي ڪندو. آخر بسنترام رٽاير ڪرڻ جو فيصلو ڪيو؛ گهر ۽ من جي شانتيءَ لاءِ هن ضروري سمجهيو. واحد اؤلاد سان ڇا وواد ڪجي. اڃي ڪي پوءِ سڀ سندس آهي ۽ ڪيس ئي سنڀالڻو آهي.

هريءَ جي هن نموني ورتاءُ جو اثر گهر گرهستيءَ تي به پوڻ لڳو. بسنترام ڪانسواءِ هڪ ٻيو ڪردار جو ناخوش هئو، سو هئو جيا. هري

متان ويچار مٽائي.“

”اِهو صحيح ٿيندو. ٻنهي کي هڪ جهڙي جوڙ ڏيڻ مون کي انصاف پري ڳالهه نٿي لڳي.“

”ٺيڪ آهي، تون هئنڊل ڪريس.“

ائين چئي ڀڳوان انترڌيان ٿي ويو.

◆◆◆◆

ڪرڻ جي اِرادن تي پاڻي نہ ڦِري وڃي. جيا هڪ سلجهيل عورت هئي. پڙهيل لکيل هئي، ڪوشش ڪري پاڻ مان احساس ڪمتريءَ جو ڀاڱو ڪڍڻ ۾ ڪامياب ٿي. ٻين عورتن سان برابري جي درجي تي ڳالهائڻ ۾ هن کي آنند اچڻ لڳو. آهستي آهستي هوءَ مڪاني ٻولي پڻ سکڻ لڳي هئي.

پاڻ هرتڙين ماڻين وانگر ڪيترا دفعا ڪنهن وشيہ تي بحث ڪندي ڪندي شخصي مهڻن ۽ چريتر تي اچي پهچنديون هيون تہ جيا ڪيترين حالتن ۾ هنن مٿان حاوي پئجي ويندي هئي. جيا هڪ پياري شخصيت هئي. پلي اُنهن عورتن يا مردن ڪڏهن شڪايت ڪونہ ڪئي پر هريءَ کي لڳندو هئو تہ هن ريت هوءَ سينين سان سندس رشتو وڌائڻ جي مقصد کي دهرم رسائي رهي آهي. آخر هڪ ڏينهن ٻنهي جي وچ ۾ وِواد ڪڙو ٿيو.

رات جوڌير سان گهر موٽيا. ڪاڪو ڪاڪي آرامي هئا. هي اچا پنهنجي روم ۾ داخل مس ٿيا تہ هريءَ ڪجهہ خفي انداز ۾ چيو-

”جيا توکي ڪيترا دفعا چيو اٿم، هنن سان بحث نہ ڪندي ڪر. ضرورت ڪانسواءِ هنن کي ڪو جواب نہ ڏيندي ڪر.“

جيا ڪجهہ رکي انداز ۾ چيو-”تہ ڇا ڪيان-ڇرين وانگر هنن کي ڏسندي رهان يا ڏند پڪوڙي مشڪندي رهان؟“

”جيڪڏهن موقعي سان ڳالهائڻ نہ اچي تہ بهتر ائين ڪر.“

”مون کي ڳالهائڻ نٿو اچي؟“

”ها ! ڏاڍي ساراہ ڪڍي رهي آهين!“ هريءَ ٽوڪڻ جي انداز ۾ چيو.

”تہ مان پوءِ پارٽين ۾ هلان ئي ڇو؟ هو سڀ شاهوڪار آهن-پئسي ٽڪي، باقي عقل ۾ تہ اسان هنن کان گهٽ نہ آهيون؛ پر مان ڪو هنن سان وڙهي تہ ڪونہ آهيان. مون کي تہ پاڻ لڳي ٿو تہ اسان عورتن ۾ جيتري پنهنجائپ وڌي آهي، اوتري توهان مردن جي گروپ ۾ ڪونهي.“

وڏن وڏن سيٺين ۽ شاهوڪارن جي پارٽين ۾ حاضري ڏيڻ لڳو هئو. سنڌي واپارين ۾ رواج هوندو هئو؛ شادين يا ٻين پارٽين ۾ گهڻو ڪري اڪيلا ويندا هئا، پر هري جن غير سنڌين جي پارٽين ۾ ويندو هئو اُتي هميشه سڀ فئمليءَ سان هوندا هئا. هي ٻه جيا کي ساڻ وٺي وڃڻ لڳو. جيا پهرين ته هڪ قسم جي گهٽتن محسوس ڪرڻ لڳي. هڪ ته شريڪ ٿيندڙن سان پوري واقفيت ڪونه هوندي هئس. ايتري قدر جو هريءَ کي ٻه ڪيترا چٽا نه سڃاڻندا هئا، ٻيو ٻوليءَ جي تڪليف. جيا کي سنڌي ۽ هنديءَ ڪانسواءِ ٻي ڪا ٻولي ڪونه ايندي هئي. جڏهنڪ مڪاني بندا ۽ بنديون صرف پنهنجي ٻوليءَ ۾ ئي ڳالهائڻ پسند ڪندا هئا. جيا جي من ۾ احساس ڪمتريءَ جا پاوَ جاڳڻ لڳا. هري ٻه هنن سان ويچارو منهن ڪري ڏند ٽيڙي اهڙي نموني ڳالهائيندو هئو جو جيا کي لڳندو هئو هي پارٽيون سندن سطح کان گهڻو مٿي آهن. جيا ته ڇا پر هري ٻه پاڻ کي ڪڏهن ڪڏهن اڪيلو محسوس ڪندو هئو. هري اجا اُنهن سان خاص اُٿيل ويٺل نه هئو. وڏا وڏا شاهوڪار سيٺيون ۽ عملدار ايندا هئا. گهٽي پاڻي سڀ ڪارين وارا هئا پر ڪار هنن لاءِ اجا هڪ سپنو هئي. ڪڏهن ڪڏهن جيا کي لڳندو هئو ته هنن پارٽين ۾ ڪين دستوري دعوت ٻه آهي الائي نه، پر گروپ ۾ ماڻهو اڪثر ساڳيا ساڳيا نظر ايندا هئا ته هن کي ڪجهه پنهنجائپ جو احساس ٿيڻ لڳو.

جيا جلد ئي عورتن جي گروپ ۾ گهائل مائل ٿي ويئي. اُنهن سان بحث مباحثو يا چرچا گهٻا ڪندي هئي ته هريءَ کي نه وڻندو هئو. هن جي مٿان هميشه احساس ڪمتريءَ جو جذبو ڇانيل رهندو هئو- ڪٿي جيا پنهنجي اهميت ڏيکاريندي هنن مٿان حاوي پوڻ جي ڪوشش نه ڪري ۽ هو عورتون ناراض نه ٿي وڃن. نتيجن هنن جا مرد هن سان ناراض ٿيندا ۽ هن جي پنهنجي مقصد، هنن سان رشتو وڌائي ڪجهه ايجنسيون حاصل ڪرڻ؛ ۽ واپار ۾ ٻئي فائدا حاصل

وڻندي هئي.

ائين هي ڪافي ترقي ڪري چڪو. ڪيترن کي لتاڙي اڳيان وڌي آيو. هن نه يار دوست ۽ عزيز ڏٺا ۽ نه ئي پنهنجي بزرگن ۽ اُستادن جو لحاظ رکيو، جن جي آڱر پڪڙي اڳتي آيو هئو. جيتوڻيڪ جيا ته ڪڏهوڪو محسوس ڪري چڪي هئي ته هي هڪ خود غرض اِنسان آهي. هاڻ به پوء-ڊائپ جو ڪجهه سڌو اڻسڌو فائدو هنکي نه ٿي رهيو هئو. سو ته سڪه پر راتيون اڪيلي سِرُ هن جي حاضريءَ ۾ به پاسا ورائي ڪاٽڻ سان بر ٿي پئي هئي. هريءَ جو ٻاهر مسافريءَ ۾ به ڪافي وقت ويندو هئو.

گهر ۾ سس سهري ۽ ٻن ٻارن جو ڌيان جيا کي ئي رکڻو پوندو هئو. هاڻ ته مڪان به وڏو ورتو هئائون، ان جي چنڊڦوڪ ۾ به ڪافي وقت ويندو هئس ۽ محنت ڪرڻي پوندي هئس. هريءَ کي چوندي رهندي هئي ته هاڻ جنهن سوسائٽيءَ ۾ توهان اُٿو وهو ٿا انهن وٽ ته گهر ۾ هر ڪم لاءِ نوڪر آهن - رسويا آهن. وري جڏهن پڳوان جي ديا ٿي آهي ۽ پاڻ ۾ نوڪر رکڻ جي توفيق آهي ته ڇو ڪونه رکون. هري ان ڳالهه کي هلڪي نموني ڪٽي نظرانداز ڪري ڇڏيندو هئو. پارٽ ٽائيم مائي نيم سِر اچي ٿي، ڪافي آهي. بسنترام جي طبيعت ڍيئي وٺي بيٺي هئي. هريءَ ماءُ اچا سگهي هئي، پر نوڪرن سان نوڪرن جهڙو ورتاءُ ڪرڻ ۾ مزو ايندو هئس. پٽ ۽ نونهن جو پاڻ ۾ رکو ورتاءُ ڏسي هن کي هڪ قسم جي خوشي ٿيندي هئي. هوءَ انهن جهوني زماني جي عورتن مان هئي، جيڪي نونهن کي هميشه لاءِ پنهنجو ٻيجهو ڪري رکڻ پسند ڪنديون هيون ۽ نونهن کي مار نه ته دڙڪا ڪارائڻ لاءِ جاڻي واڻي هنن جي سٺي رسوئيءَ ۾ چوريءَ وڌيڪ لوڻ يا مرچ وجهي خراب ڪري ڇڏينديون هيون.

شاديءَ کي ڏهه سال ٿي چڪا هئا. جيا جي ماءُ پيءُ جو ديهانت ٿي چڪو هئو. ڀائس ۾ ايترو ڏانءُ ڪونه هئو، ڏنڌي ۾ پوئتي پئجي

''توکي خبر نٿي پوي. اڄايو پيئي بحث ڪرين.''

''بهتر مون کي نه وٺي هلو.''

''تون سمجهين نه ٿي. مون کي هنن مان ڪجهه فائدا حا
ڪرڻا آهن. ان ڪري ئي رستو وڏائي رهيو آهيان. هو بلڪل رُس
آهن. جيڪڏهن ٿوري ٿان به رُسي ويا ته سڄي ڪئي ڪرائي ت
پاڻي ڦري ويندو.''

''پر رستو نه پاڻ، پنهنجائپ ۾ وڏيڪ سٺو ۽ مضبوط ٿيندو آهي
پنهنجائپ، ليول تي وهنوار ڪرڻ سان ايندي آهي، نه چمچاگير
ڪرڻ سان.''

''مان چمچاگيري ٿو ڪيان؟''

''بلڪل! بلڪ غلامي ٿا ڪيو. گهران سيرا مالپڙا ۽ ٻيا طعام نهرائ
اُنهن کي ڪنهن نه ڪنهن فنڪشن يا شيءِ ڪاريه جو بهانو ڏيئ
موڪليندا ٿا رهو - چئي ته خاص سنڌي وئراڻي آهي گهر ۾ نهي
توهان جي خاص ياد آئي. ان جو ڇا مطلب؟ جيڪڏهن طاقت اٿوَ
گهر گهرائي ڪاريون نه. هت ته هنن طعامن ۾ گهر جي ڀاتين جو ح
به نٿا رکايو؛ صرف جن کي موڪلڻو آهي اُنهن لاءِ ئي اوتري انداز
نهي ٿو.''

''ڇڏو هاڻ بڪ بند ڪر.''

آهستي آهستي جيا پارٽين ۾ وڃڻ بند ڪيو ته هريءَ ماڻ
هنکي نظرانداز ڪرڻ شروع ڪيو. رات جو دير سان گهر اچڻ لڳو. ه
ته دارون پيڻ به شروع ڪيو هئائين. ڪيترا دفعا ته گهر رات
ايندو ئي ڪونه هئو؛ وري بي رخي وهنوار ڪري جيا کي ڪا
انديشا ٿي رهيا هئا ۽ هوءَ پنهنجي نموني انومان لڳائيندي رهند
هئي. هن کي ڪير حقيقت ٻڌائڻ وارو ڪونه هئو. هاڻ ته چاهيند
هئي، بهتر هن سان گڏ رهڻ ئي؛ پر هري پنهنجي ۾ اهڙو مشغول
ويو هئو - اونهو گهسي ويو هئو جو جيا جي ڪمپني هاڻ هنکي

ڪلپنا بہ نہ ڪئي هوندي.‘‘
ٻلرام بہ گنڀير ٿي ويو. چيائين- ’’ٻڌاءِ تہ سهين ڇا ٿيو؟‘‘
نانڪي بہ اچي هنن جي پرسان ويٺي.
جيا سڏڪا ڀريندي چيو’’مارڪيٽ ڪرڻ شروع ڪئي اٿائون.‘‘
ٻلرام عجب ۾ پئجي ويو- ’’ڇريو ٿيو آهي ڇا؟ ڪڏهن کان ائين ڪيو اٿائين؟‘‘
’’ائين تہ ڪافي وقت کان، پر ہہ ڏينهن اڳہ سڀ ليڪا لنگهي ويا.‘‘
’’ڪاڪو ڪاڪي ڪجهہ ڪونہ چوندا اٿس؟‘‘
’’بابا تہ ڇڻ هوش ۾ ئي ڪونهن. باقي اَمان تہ پاڻ خوش ٿيندي آهي.‘‘
’’پر ائين ڇو ٿو ڪري؟‘‘
’’ڏسو، اڄڪلهہ ليٽ سيٽ ڏاڍو ٿا اچن. ڇون ٿا ڏنڍي جي ڪم سان دير ٿئي ٿي. منهنجو ورجائڻ تہ اهڙو ڪهڙو ڏنڊو آهي جو راتيون بہ غير حاضر ٿا رهو، هنن کي نٿو وڻي. در اصل ويندا پارٽين ۾ آهن - دڪان تان ئي سڌو فريش ٿي. ڪپڙا بہ اِلائي ڪٿي مٽائيندا آهن. سِڌيءَ ريت جواب نٿا ڏيئي سگهن تہ ڏڪ هڻڻ شروع ٿا ڪن. بوٽ چمپل يا ڪجهہ بہ هٿ ۾ اچين تہ وهائي ٿا ڪڍن. روٽيءَ ۾ ڪس پڪائي ٿي وڃي تہ ٿالهي ڦٽي ڪري هوٽل ۾ هليا ٿا وڃن.‘‘
’’اهڙو ڇڙ ڇڙيو سياءُ پهرين تہ ڪونہ هوندو هئس.‘‘
’’هاڻي پئسي جو بانوَر آهي. زالن وانگر گهڙي گهڙيءَ منهنجا پيڪا ٿا ڪڍن. اُنهن کي حق بہ ناحقون ڪچيون گاريون ڏيندا رهندا آهن.‘‘
’’ٻار گهر ۾ آهن، ان جو بہ خيال نٿو رکي؟‘‘
’’ٻارن جي حاضري غير حاضريءَ جي تہ هنن کي پرواهہ ئي ڪونهي. هنن جي آئينده لاءِ-واڌاري لاءِ بہ ڪو چاهہ نٿا ونن.‘‘ چئي اچي روئڻ ۾ پئي. نانڪي هنکي پرچائڻ لڳي.

رهيو هئو. هيڏانهن هريءَ جو چوڻ سچ نڪتو. پئسو ڪمائڻ ڪانپوءِ سماج ۾ هنجو رتبو وڌيو. هو خوش نظر اچڻ لڳو. سماجڪ فنڪشن ۾ چندا ڏيندو هئو تہ گلن جي هارن سان سندس سواگت ٿيندو هئو. ماڻهو ساراهہ جا پل ٻڌي سندس باري ۾ ڳالهائيندا هئا تہ هن جو ڳاٽ اوچو ٿي ويندو هئو. جيترو چندو وڏيڪ اوتريون ساراهہ جون صفتون وڌيڪ ۽ اوترو هن جو ڳاٽ اوچو. جيڪي هريءَ جي ليول جا ماڻهو هوندا هئا ۽ هنکي سڃاڻندا هئا اُنهنجي نظر ۾ تہ هي حرفتباز ۽ ڪُپتيو ئي هئو.

زندگيءَ جي هن سفر ۾ هري ڪيترن جڻن کي لتاڙي تہ ڪيترن کي وساري اڳيان آيو پر هڪ جهوني دوست سان هنجي لڙہ وچڙہ چالو رهندي پئي آئي - پلي اڳي ڪان گهٽيل هئي. ٻلرام هنجو هم ڪلاسي هئو ۽ ڪنهن وڏي سرڪاري عهدي تي هئو. آفيسريءَ ڪري سماج ۾ هن جو ڪافي رتبو هئو، پلي پئسي ٽڪي هريءَ جي ماپن ۽ قدرن تي ڪرو نہ اترندو هئو، پر هن وانگر سڀ دنيوي سک سهنج ميسر هئس. چاڪاڻ تہ هو واپاري ڪونہ هئو ۽ ٻنهي جا ڪيتر ۽ رستا الڳہ الڳہ هئا، ڪٿي ٽڪراءُ جو چانس نہ هئو تہ هريءَ جي دوستي هن سان هلندي پئي آئي.

هڪ ڏينهن جڏهن هري ٻاهر ويل هئو تہ جيا ٻلرام سان گڏجڻ آئي.

”دادا هنن کي سمجهايو نہ-عجيب سڀاءُ ٿيندو ٿو وڃين.“

ٻلرام کي خبر هئي تہ هوءَ هڪ نظرانداز ڪيل عورت آهي. وري هن لاءِ گهرو ماحول بہ خوشگوار نہ هئو. ٻلرام کي نانڪيءَ مان گهٽيون خبرون پونديون رهنديون هيون. اڪثر هُنن ٻنهي جون ٽيليفون تي ڳالهيون ٿينديون رهنديون هيون.

ٻلرام مشڪي چيو-”چو چا ٿيو وري؟ عجيب سڀاءُ تہ جائي جم کان اٿس.“

جيا ڪجهہ روئڻ هارڪي ٿي ويئي-”دادا هن ڳالهہ جي توهان

هن جي وچڻ ڪانپوءِ نانڪيءَ چيو- ”هيڏاانهن هري هي ظلم نٿو ڪري؟“

”سو ته هاڻ دماغ ۾ هوا ضرور ڀرجي ويئي اٿس، پر مان نٿو مڃيان ته ڪو پراسترين وٽ ويندو هوندو.“

”هيءَ ته ڳالهيون مون سان ٻن سالن ڪان ڪندي ٿي اچي.“

”تو مون کي ٻڌايو ته ڪونه. ٻه سال هئڙيون ڳالهيون لڪي نه سگهنديون آهن. هريءَ جا ستايل ٻه گهٽا آهن؛ وجهه ملڻ تي هن کي بدنام ڪرڻ ۾ ويرم نه ڪندا.“

”مان ٻه ڇا ٻڌايانو. هري هڪ مدمنز شخص آهي. هو ڪنهن جي ٻڌڻ وارو ٿوريئي آهي.“

”ڏسون ٿا، ڪجهه ته ڪرڻو پوندو.“

هن ڊگهو ساهه کڻي چيو- ”ها بابا ڪجهه ڪيو. ويچاريءَ کي پيڪن جو ٻه ڪو ٻل ڪونهي. سسڻس ته اڃا ٻه مهڻا ڏيندي اٿس ته ڏڻ وار ڪونه ٿو اچي. پڇيس توهان کي کهڙي پئي آهي؟ هاڻ ته اٺميو ڏن اٿو، هو ويچارا غريب ڇا ڏيئي سگهندا؟ هيترن سالن جي شاديءَ ڪانپوءِ کهڙي منهن سان ٿي گُهر گُهر ڪري؟“

”سچ پچ جيا ويچاري ٽينشن ۾ هوندي.“

”ڏاڍو ٽينشن اٿس. هڪ دفعو، سس نونهن جو جهيڙو ٿيو ته جيا ڇئي ڏنس مان وچي ٿي پوليس ۾ رپورٽ لکايان ته مونکي جيڪڏهن ڪجهه ٿي وڃي ته سمجهڻو ڏيتي- ليتيءَ جي پرابلم ڪري ٿيو آهي. سس ۽ مڙس مون کي ستائي رهيا آهن. ڇوري آهي ته خارباز نه!“

”تنهنجي معنيٰ هن تي سس سهري جو ٻه هٿ ڪونهي. ڪٿي ڇري نه ٿي پوي.“

ٻلرام هريءَ سان صرف هنجي هٿ هلائڻ جي ڳالهه ڪئي. هري ڳالهه هلڪي انداز ۾ کڻي ٽاري ويو. ”يار ڪوڙ ٿي ڳالهائي. ڇريو ٿيو آهيان جو عورت تي هٿ هلائيندس. ان ڏيئي پڙهيو آهيان. تون

ٻلرام چيو-”ڏس، مان سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندوسانس؛ پر
ايترو ته ڇوڪرو پوندو ته تو مون کي ٻڌايو آهي ته هٿ هلائڻ شروع
ڪيو اٿائين.“

جيا ٻوڙها اُگهندي آهستي چيو-”سو ته ٻڌائڻو پوندو، نه ته ڇوند
توکي ڪيئن خبر پئي-سڀ غلط ٻڌو اٿيئي.“

”ٺيڪ آهي، پر تون بحث نه ڪندي ڪريس. عام طرح چيو ويند
آهي ته مرد هٿ تڏهن ٿو هلائي جڏهن زبان سان عورت سان پڄي
نٿو سگهي يا هوءَ سندس ڪنهن ڏکندڙ رڳ تي هٿ ٿي رکي يا پا
نشي ۾ هوندو آهي.“

”نشو ته ڪن ٿا، پر هميشه ضابطي ۾ هوندا آهن. ڪڏهن ٻهڪيا ڪونهن.“

”ٻه ڏينهن اڳ خاص ڇا ٿيو؟“

هوءَ خاموش ٿي ويئي. نظر جهڪائي ڇڏيائين. لڳي پيو الفا
ڳولهي رهي هئي. آخر آهستي سان چيائين-”ڪيترا ڏينه
ته ڇا پر هفتا ٿي ويندا آهن، رات جو ڳالهائيندا ڪونهن. اڳ ائي
ڪونه هوندا هئا. اُن ڏينهن رات جو گهر ڪونه آيا ته ٻئي ڏينهن مو
ڪان رهيو ڪونه ٿيو. چيومانِ ته ڪٿي ٻي ته ڪا ڪونه رکي اٿوَ. بس
اِن تان باهه لڳن. ڪمر مان پٽو ڪڍي بي دردي سان مارڻ لڳا.“

ٻلرام ٺهر سان چيو-”ڏس، اِهو وهم دل مان ڪڍي ڇڏ. اهڙ
ڪجهه هجي ته اسانکي جيڪر سڌس پوي. بصر ٻڌندو ته بانس ضرو
نڪرندي. باقي مان سمجهايانس ٿو. رکه مالڪ تي، هو مهر ڪندو.“

جيا کي صبر سان ٻڌي، هي ٻئي کيس پيار سان سمجهائڻ لڳا
پاڻ ۾ سهن شيلتا وڌائي ۽ غم کٽر ڪائڻ سڪي. هريءَ کي سمجهائ
جي پوري پوري ڪوشش ڪبي؛ بهرحال هن جي گهٽ وڌاين ک
نظرانداز ڪرڻ ڪانسواءِ ٻيو ڪو چارهو ڪونهي، ڇاڪاڻ ته من جي
شانتي ۽ گهر گرهستي جي شانتيءَ ۾ رکنو پئجي رهيو آهي.

ائين هن جي من تي ٿڏو ڇنڊو وجهي کيس روانو ڪيائون.

آهن، جن جو هن سان اُٺڻ وهڻ آهي. مون تنهنجي لاءِ چيو مانس.''
''ٺيڪ آهي.''
ڊاڪٽر جيا جون سڀ ڳالهيون ٻڌي چڪو هئو. ان جو اِيياس ڪري هن هريءَ ۽ ٻلرام کي سمجهائڻ شروع ڪيو ته عام طور هنن جو کهڙي نموني جو ورتاءُ جيا سان هئڻ گهرجي؛ ڇا ڪرڻ گهرجي، ڇا نه. هريءَ ڪجهه بحث ڪرڻ شروع ڪيو، پنهنجو طرف پيش ڪرڻ لاءِ ته هو پاڻ صحيح آهي ۽ جيا غلط ڳالهيون ٻڌايون آهن يا ڊاڪٽر پورو سمجهيو نه آهي. ٻلرام پير سان هن کي اِشارو ڪري رهيو هئو ته صرف هن جي ڳالهه ٻڌ، پر هري نه سمجهي رهيو هئو. هلڻ کان اڳه ٻلرام پڇيو-''ڊاڪٽر ڪجهه دوائن جي ضرورت آهي؟''
''نه! هن کي ڪير صرف سمجهڻ وارو کپي.''
ٻلرام مشڪي چيو-''هنکي سمجهائڻ وارا ته گهڻائي آهن.''
ڊاڪٽر چڻ هن جي ڳالهه ٻڌي ئي ڪونه. چيائين.''باقي ننڊ نه اچڻ جي شڪايت دور ڪرڻ لاءِ ڪجهه گوريون لکي ڏنيون اٿيمانس. ضرورت پوي ته هڪ روز وٺي.''
ٻاهر اچي ٻلرام چيو-''يار تون ڊاڪٽر کي ڇو Convinceڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هئين ته تنهنجي هلت چلت ۽ وهنوار صحيح آهي. هن ائين ته ڪونه پئي چيو ته تون غلط آهين جو هنکي صفائي ڏيئي رهيو هئين.''
''تو کي يار خبر نه پوندي. لڳي مون کي آهي. هو جو مون کي صلاحون ڏيئي رهيو هئو، ان جو مطلب ته مان ڪجهه غلط وهنوار ڪري رهيو آهيان.''
''ائين نه آهي. اسان جو فرض هئو صرف ٻڌڻ، پوءِ جيڪو جيترو صحيح ۽ ضروري لڳي اُن موجب قدم کڻو. هاڻ ته مون کي لڳي ٿو ڊاڪٽر جون صلاحون به خودمختيار نموني صحيح آهن اَلائي نه.''
''تون يار پنهنجو دماغ نه کپاءِ. مون کي سڀ هئنڊل ڪرڻ ڏي.''

هن جي وچڙ نہ اچ. اجايو ٽينشن ۾ اچي وينديں ۽ دکہ ٿيندءِ.
مان هڪ ٿي سهڻ لاءِ ڪافي آهيان.''هن جي ڳالهائڻ ۾ تڪبر ٽمٽار
پريل هئو.

بلرام چيو-''يار پيار سان هٿ ڪريس. رات جو تنهنجي دير
سان اچڻ جي ڪري بہ هنجي دماغ جو گهوڙو غلط ڏشائن ۾ ڊوڙي
رهيو آهي.''

هريءَ گنڀير ٿيندي چيو-''يار توکي چا ٻڌايان. سچ پچ هڪ مانسڪ
ڪيس ٿي ويئي آهي. هاڻ چويٿي تو ڪا ٻي عورت وِهاري آهي.''

''خئر اهي تہ غلط ڳالهيون آهن، پر جيڪڏهن سچ پچ مانسڪ
ڪيس آهي تہ پيار سان سمجهائيس ۽ اهڙي نموني هلُ جيئن هِن
ڳالهين طرف هن جا ويچار ئي نہ مُڙن.''

''مان ڪوشش نہ ڪندو هوندس؟ هاڻ تہ ويچار وينو ڪيان تہ
ڪنهن مانسڪ روڳن جي ڊاڪٽر- Psychiatrist کي ڏيکاريانس.''

''نہ يار، اهڙي ضرورت ڪونهي. اجايو معاملو لنبو ٿي ويندو.''

''ائين نہ آهي. هو مخصوص ريت هن کي صلاحون ڏيندو. جيڪ
ڪجهہ مان نٿو سمجهائي سگهانس، سو هو سمجهائيندس. ان ۾
کهڙو هرج آهي؟''

''هو يار اجايون سجايون دوائون ڏيندو- مول ريت اهي ڊرگس
آهن. عادت نہ پئجي وڃيس.''

''دوائن جي ضرورت تہ ڪونہ ٿي لڳي، پر جيڪڏهن هن جو چت
شانت رهي انلاءِ ڪجهہ ڏيٺيون پون ۽ عادت بہ پويس تہ کهڙو فرق
پوندو. اشانتي تہ دور ٿيندي.''

ڪجهہ ڏينهن ڪانپوءِ هريءَ جو فون آيو. ''بلرام يار اچ ڊاڪٽ
وٽ هلڻو آهي شام جو. تون بہ هلين تہ سٺو. جيا کي ڏيکاري آي
هئس. هاڻ مون کي صلاح ڏيڻ لاءِ گهرايو اٿائين. ڊاڪٽر جو چو
آهي تہ هن جي اهڙن سيني شپ چنتڪن کي بہ هدايتون ڏيٺيو

ڪونہ هئي؛ سڄو ڏينهن گم سم ويٺي هوندي هئي. هاڻ هٿ پير ڏڪڻ لڳس تہ ٻيءَ طرح سندس سرير ۾ ڪمزوري گهر ڪري ويئي. هن جي هيءَ حالت ڏسي هريءَ کي سٺو ۽ سچو بهانو ملي ويو. هاڻ ڪڏهن بہ ڪٿي بہ پاڻ سان گڏ نہ وٺي ويندو هئس، پڪچر تي بہ نہ. چوندو هئو طبيعت ڏاڍي نازڪ ٿي ويئي اٿس. هلڻ ڪان هلاڪ آهي. هن جا نوان دوست سنڌي چاهي غير سنڌي هن تي قياس ڪرڻ لڳا. هري هڪ ماڊرن خيالن وارو پرش آهي. هن نموني پتنيءَ سان نباهي وينو آهي. ٻيو پارو هجي تہ جيڪر طلاق ڏيئي ٻي شادي ڪري ويٺو هجي ها. ٻيو نہ تہ جنسياتي ضرورتن لاءِ ڀٽڪي وڃي ها. هريءَ هنن کي ڪڏهن بہ جيا سان گڏجڻ ڪونہ ڏنو. طبيعت ٺيڪ لاءِ ڪو اچڻ جو چوندو هئو تہ هو چترائيءَ سان ٽاري ويندو هئو. سماج ۾ پنهنجو رتبو وڌائڻ لاءِ هريءَ هن همدرديءَ جي لهر جو پورو پورو اُپيوگ ڪرڻ شروع ڪيو.

هوڏانهن جيا ٻيو ڪجهہ سوچي رهي هئي. چار دفعا شاڪ ملڻ ڪانپوءِ هن جي جسماني حالت هيٺي ٿي ويئي. سوچڻ لڳي جيڪڏهن هن ريت تجربا ٿيندا رهيا تہ هوءَ سچ پچ چري بہ ٿي پوندي تہ شايد اپاهج بہ. مرڻ سولو آهي پر هن ريت جيئڻ ڏکيو آهي. هن کي پيڪن يا ٻئي ڪنهن جي سهاري جي اُميد ڪونہ هئي. ٻار ٻلي وڏڙا ٿي چڪا هئا پر هنن کي اجا بہ ماءُ جي ضرورت هئي. هن پاڻ ماري جيئڻ جو فيصلو ڪيو. گهٽ ۾ گهٽ شاڪ تہ بند ٿيندا. جسماني ريت هوءَ ڦهرين جهڙي نہ ٿي، نہ ٿي. ان ڪري بہ آئين وارڻ ڪانسواءِ ڪو چارو ڪونہ هئو. پنهنجي حالت تي هميشه پئي روئندي هئي. هي بہ ڪهڙو جيئڻ آهي؟ سڄو ڏينهن گهر ۾ اڪيلو وهڻ-ڪم ڪار ڪانسواءِ؛ پنهنجي ڪا ڳالهہ نہ ڪري سگهڻ، انگل تہ نهيو پر واجبي طلبون بہ نہ ڪري سگهڻ. سماج ۽ اوڙي پاڙي ڪان صفا ڪٽ ٿي ويئي.

ٻلرام کي خراب لڳو. ”سو ته ڪري رهيو هئين نه. مون کي ڇو سڏايئه. اِهو ڏيکارڻ لاءِ ته مڪمل ريت ڪوشش ڪري رهيو آهين؟“

اُن ڏينهن ڪانپوءِ هريءَ ڪڏهن به ٻلرام سان هن وشيه جو ذڪر نه ڪيو. جيا جو ٽيليفون تي نانڪيءَ سان ڳالهائڻ پيو ٿيندو هئو. هريءَ جي وهنوار ۾ فرق نه اچي رهيو هئو. جيڪو سو جيئڻ تڏ تيئڻ وڌ واري ڪار هئي. آخر جيا جو وروڌ وڌندو ويو. هوءَ سمجهي سگهي هئي ته ڳالهه ٻلرام جي وس کان ٻاهر آهي. سس سهرو هن ڏس ۾ ڪجهه مدد ڪرڻ ته درڪنار پر ٿڏو ڇنڊو وجهڻ جي ڪوشش به نه ڪري رهيا هئا. هوءَ هريءَ جي ڪن خاص غير سنڌي نوَن دوستن ۽ ڀاڙيوارن وٽ دانهين ويئي ته ڪجهه سمجهايوس. ”مان سڀ سهي سگهان ٿي پر هيءَ بي درديءَ سان مار نه.“

هريءَ کي سوياويڪ هي سڀ نه وڻي رهيو هئو. هو سيني کي ڇوڻ لڳو، ته هيءَ هڪ مانسڪ ڪيس آهي. هريءَ جي پيش ڪش جو نمونو ۽ ڳالهائڻ جو لحظو اهڙو هوندو هئو جو هرڪو جيا کي قصوروار نه ته ڇريو ضرور سمجهڻ لڳو. وري ٻئي ڊاڪٽر وٽ وٺي ويس. هن لنبي لسٽ دوائن جي لکي ڏنس. نه چاهيندي به جيا کي اِهي دوائون ونٽيون پئي پيئيون. سچو ڏينهن نشي واري حالت ۾ گذرندو هئس. گهر جو ڪم نه ڪري سگهندي هئي. هڪ نه پر ٻه نوڪر رکيا ويا. ڪڏهن ڪڏهن دوائن جي اثر کان آجي هوندي هئي ۽ پنهنجو وروڌ ظاهر ڪندي هئي ته مار کائيندي هئي ۽ زبردستيءَ کيس دوائون ڏنيون وينديون هيون.

ڊاڪٽر صلاح ڏني ته جيڪڏهن دوائن وٺڻ ۾ گوتناتي ٿي ڪري ته اليڪٽرڪ شاڪ ڏنا وڃن. اهي دائمي اثر ڪندا. هريءَ هن بابت ڪنهن سان صلاح ڪونه ڪئي ۽ لڪ ڇپ ۾ هنکي شاڪ ڏياري ايندو هئو. چار دفعا هيءَ ڪارروائي هلي. سچ پچ جيا کي فائدو نظر اچڻ لڳو. هري خوش ٿيڻ لڳو. هوءَ بحث نه ڇا پر پورو ڳالهائيندي به

”هاڻ ته هن جي شڪايت نه ٻڌبي آهي.“

”ته پڪ ئي پڪ هنڙي کا ٽريٽمينٽ ڪرائي هوندائينس.“

نانڪي اُٿي رنڌڻي طرف هلي ويئي. ٻلرام چيو-”اڄ ته يار ڪنهن پڪچر تي هلون. گهڻا ڏينهن ٿيا آهن.“

”ڀلي-پر جيا ڪونه هلندءِ.“

”ڇو؟“

”ٻچي ڏسيس متان توهان سان هلڻ پسند ڪري.“

جيا پڪچر تي هلڻ کان اِنڪار ڪيو. ٿوري دير ۾ هي ٻئي موڪلائي ٻاهر آيا.

رستي تي ڪار ۾ نانڪيءَ ٻڌايو ته هري اڃا اهڙو جو اهڙو آهي. جيا پڪچر تي به اُن ڪري نه هلي جو سمجهي ٿي ته جيڪڏهن ٻاهر اچڻ وڃڻ شروع ڪندي ته ٻئي نوڪر ڪڏهن ڇڏيندو. چوندو هاڻ نيڪ آهين، نوڪرن جي ڪهڙي ضرورت آهي. هونئن به سسٽس ڪِٽ ڪِٽ ڪندي ايندي آهي. سڄو ڏينهن گهر ۾ ويٺي آهين. ڪم ٻچي به نٿي ڪرين. نانڪيءَ کي عجب لڳي رهيو هئو ته هيءَ ڪهڙي قسم جي گرهستي آهي. ڪم ڪرڻو ته پڇنديءَ کان وڌيڪ ڪرڻو ورنه بلڪل نه. ٻلرام جي سڌي سوال پڇڻ تي نانڪيءَ ٻڌايس ته اڃا به رات جو گهٽي ياڳي پاڻ ۾ نه ڳالهائيندا آهن. ٻلرام ڏکو ساهه کڻي چيو-”خير پاڻ ڇا ٿا ڪري سگهون؟ ڇڏي ڏين ڪين پنهنجي حال تي.“

”مون کي سچ پچ هريءَ تي به قياس ايندو آهي. ڏوهه ڪنهن جو به هجي پر گهر گرهستيءَ جو آنند ته هن به نه ماڻيو آهي. ٻارن جو لاڏ ڪوڏ ڪونه ڏٺو اٿائين. سڄو ڏينهن پيو ٿو چوراسيءَ جا چڪر ڪاٽي.“

”پر ان ۾ به ڏوهه ته سندس ئي آهي نه-ڪي قدر ماڻس جو به.“

”ڪجهه ته جيا جو به ٿي سگهي ٿو. هن حد تائين پهچڻ واريون

هري پنهنجي ليکي خوش ٿي رهيو هئو. ٻاهران پلي ڊاڪٽر جي ساراهه ڪري رهيو هئو، پر هو سمجهي رهيو هئو تہ جيا ۾ فرق ڇو آيو آهي. هيترو ڪجهہ ٿي وڃڻ کانپوءِ بہ سندس آچار وهنوار ۾ ڪو فرق ڪونہ آيو. جيڪو سو جيا کي چڙيو ڪري وڏيڪ نظرانداز ڪرڻ لڳو. هاڻي ڪيڏانهن ايندو ويندو هئو تہ ڪير ائين ڪونہ پڇندو هئس تہ اڪيلو ڇو آيو آهين.

هريءَ جو شهر کان ٻاهر ڪافي وقت گذرڻ لڳو. مهني ۾ چار پنج دفعا ٻاهر ويندو ئي هئو. جيا چوندي هئس تہ هاڻ ڏڪ ڊوڙ گهٽايو. اڻاه پئسو ڪمايو اٿوَ. هاڻ ان کي ماڻيو. اڳتي هلي وڏي عمر ۾ هن ڏڪ ڊوڙ جو حساب ڏيڻو پوندوَ. هريءَ وٽ هن جي پيار پريل سمجهاڻين جو هڪ ئي جواب هوندو هئو. ”توکي کهڙي خبر. گهڻو نہ سوچ. تنهنجي طبيعت لاءِ سٺو نہ آهي. گهر ۽ ٻار سنڀالي سگهين اوترو سوچ ۽ اوترو ڪر.“

ٻلرام ۽ نانڪيءَ وٽ هنن جو اچڻ وڃڻ گهٽجي ويو هئو. هڪ دفعو آرتوار ڏينهن هي ٻئي ڄڻا جيا سان گڏجڻ آيا. هري بہ وينو هئو. هنن کي ڏسي جيا خوش ٿي رهي هئي. هن جو ٽڙندڙ چهرو ڏسي هري بہ خوش نظر اچي رهيو هئو. جيا رنڌڻي ۾ ڪجهہ ٺاهڻ ويئي تہ هريءَ چيو- ”ڪيئن ٻلرام هاڻ ٺيڪ ٿي لڳي نہ؟“

”ها يار سٺي سرهي نظر اچي رهي آهي.“

”چار دفعا شاڪ ڏيارڻا پيا.“

ٻلرام عجب ۾ پئجي ويو. چيائين- ”ڇا تو ڳالهہ ڪرين يار؟ اهڙي کهڙي بيمار هئي جو شاڪ ڏيارڻا پيا.“

”يار ضروري هئا تڏهن تہ ڊاڪٽر چيو ۽ هاڻ رزلٽ تنهنجي اڳيان آهي. تنهنجو هو پاڙيسري محبوباڻي بہ هن ريت ئي پريشان آهي نہ؟ چئيس مون واري ڊاڪٽر وٽ جوءِ کي وٺي وڃي ۽ شاڪ ڪانسواءِ ٻئي ڪنهن ڳالهہ ۾ وقت نہ وڃائي“

رات جو ڊنر تي وينا ته تاج هنن سان گڏ وهڻ کان ڪترائي رهيو هئو. ٻلرام محسوس ڪيو ته هو ادب وچان ٽيبل تي گڏ وهڻ نٿو چاهي. گهڻو چوڻ ڪانپوءِ وينو، پر ڪاڌي ۾ شامل نه ٿيو. چيائين مون کي اسٽاف سان وهڻو پوندو آهي. ”سر هن توهان جي دوست هريچند کي ڏسندو رهندو آهيان. هو مون کي سڃاڻي نه سگهيو آهي، پر مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي، اُتي توهان وٽ آفيس ۾ ايندو رهندو هئو. مون هن کي واقفيت ڪونه ڏني آهي. بامبي ته ايندو رهندو آهي پر اڳئين هفتي هِت به آيو هئو.“

”ها يار هن جي ٽورنگ ته مون کان به وڌيڪ آهي. ڪاروبار وڏو اٿس.“

تاج مشڪي چيو-”ها، مون کي به پهرين ائين لڳندو هئو.“

”مطلب ؟“

”توهان کي خبر نه آهي؟ هت لوناوالا ۾ ڪاروبار جي سلسلي ۾ ڪير ايندو؟ معاف ڪجو، مان صاف ٿو ٻڌايانوَ. هو چريتر جو نيڪ انسان نٿو لڳي. بامبي ۾ هڪ عورت سان ايندو هئو ۽ چوندو هئو ته زال آهي. هت به رجسٽر ۾ زال مڙس لکيل هئو، پر عورت ٻي هئي. مون کي ڏسي شڪجي ويو ته هي شخص بامبي مان هت ڪيئن آيو. مون ڪجهه ڏيکاري ڪونه ڏني. هاڻ خبر نه آهي ٻنهي مان اصل زال ڪير اٿس.“

نانڪيءَ چيو-”ڪائي به نه. اصل زال گهر ويٺي اٿس - هلڻ کان هلاڪ.“

”تنهنجي معنيٰ ته گويا به اُنهن ڪمن لاءِ ويندو هوندو. ٻه ٽي دفعا بامبي مان مون کيس پلين جي بڪنگ ڪرائي ڏني آهي. اُتي ويندو ته اڪيلو آهي.“

ٻلرام کي هي ڳالهيون نه وڻي رهيون هيون. نهر سان چيائين- ”تاج، هر هنڌ ته هنن ڳالهين لاءِ نه ويندو هوندو. ڪٿي ته ڪاروباري لهه به هوندي، ڪا ميٽنگ يا ڪانفرنس هوندي. ڪنهن گراهڪ يا سپلاير سان گڏجڻو هوندس.“

ڳالھيون ھڪ طرفيون نہ ھونديون آھن. پلي ڊگرين جو فرق ھوندو. ھري آسي سيڪڙو تہ جيا جو ٻہ ويھہ تہ ھوندو. ھري اسانکي ٻڌائي ڪونہ ٿو-بس.''

''شاڪ ڏيارڻ واري ڳالھہ ٻڌي مان تہ چوندس سؤ نہ پر سواسؤ سيڪڙو ڏوھہ ھريءَ جو آھي. ھن شروع کان جيا ۾ چاھہ وٺي ان جي خيالات جو موڙ پنھنجي نموني ڏيڻ جي ذري ٻہ ڪوشش نہ ڪئي آھي.''

نانکي مشڪي رھي ھئي. بحث اُتي ئي ختم ڪرڻ واجب سمجھي جواب ڪونہ ڏنائين.

ڪجھہ ڏينھن ڪانپورءِ ٻلرام ۽ نانکي بامبي ويا. اُتي جنھن ڪم سان ويا سو جلد پورو ٿي ويو تہ سوچيائون لوناوالا جو چڪر ھڻي اچون.

رات جو ھوٽل جي لان ۾ ويٺا ھئا تہ ھڪ شخص اڳيان وڌي آيو. جھڪي پيري پوڻ جو انداز ڪندي ٻلرام ڪي چيائين-''سَر ڪيئن آھيو؟''

ٻلرام ڪنڌ مٿي ڪري ڏٺو.''اڙي تاج ميمڻ تون ھت؟''

''ھا سر، اجا ھاڻي ڏھہ ٻارھن ڏينھن ٿيا آھن تہ ھت بدلي ٿي آھي. بامبي واري ساڳي ھوٽل چيِئن آھي. ڪجھہ پگھار ۾ اضافو مليو آھي تہ رھڻ لاءِ ڪوارٽر پڻ. مڙيئي نوڪري ڪرڻي آھي. ھوٽل جي ھيءَ ڇھين نوڪري ٿي. ھت جنرل مئنيجر آھيان.''

''ڏاڍو سٺو.''

''اڄ گيسٽ لسٽ پڙھيم تہ توھان جو نالو ڏسي ڳولھڻ نڪتس. روم بند ھئو تہ ھت آيس. آرام سان ويھجو. مان ٿوري دير ۾ اچان ٿو. اڄ ڊنر آن د ھائوس.'' چئي ھو ھليو ويو.

تاج ميمڻ ٻلرام جي آفيس ۾ ڪئنٽين مئنيجر ھوندو ھئو. بامبي جي ڪنھن ھوٽل ۾ چانس مليس تہ ھليو ويو. پڙھيل لکيل ھئو سٺي ترقي ڪري رھيو ھئو.

ڪل ٽِڙيل

ماحول سٽائو تي رهيو هئو. پارٽ پاڪ جا ناتا سڌري رهيا هئا. لڳي پيو سياستدانن کي جهرڪيءَ پونڊو ڏنو هئو. ٻنهي ديشن هڪ ٻئي ڏانهن الڳ الڳ سفارتون موڪلڻ شروع ڪري ڇڏيون هيون- واپاري، سپنٽڪ ۽ ساهتيڪ وغيره. اهڙي هڪ واپاري سفارت ۾ اسانجي سيٺ مهيشچند جو نالو آيو. هن جي سفارش هڪ منسٽر دوست ڪئي هئي، جو پاڻ به وچٿو هئو.

سيٺ مهيشچند هڪ ڪامياب واپاري هئو. سٺو پئسو گڏ ڪيو هئائين، پر هاڻ زندگيءَ جي سنجها تي ڪانئس ڪم ڏنڊو نه پئي پڳو. سماجڪ کيتر ۾ نالو ڪمائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هئو، پر ان ۾ به هو پنهنجي واپاري سوجهه ٻوجهه کان ڪم وٺڻ لڳو. پئسا خرچ ڪري پاڻ پوڄائڻ ته نيڪ، پر ڍينگون ائين هٽندو هئو، ڇڻ هن ڪانسواءِ هر هنڌ اونده هئي. سچ ته اونده سندس دل ۽ دماغ ۾ پرجي ويئي هئي، جو هو سمجهندو هئو ته پاڻ جيڪو ڪجهه چئي رهيو آهي سو عام ماڻهو ته ڇا، پر سندس ويجها عزيز ۽ دوست پڻ سچ سمجهي رهيا آهن.

ان ڏينهن مهيش پنهنجي آفيس ۾ ويهي جهپڪيون ڪائي رهيو هئو ته انٽرڪام جو بزر وڳو. آپريٽر ڇوڪريءَ چيو-”دادا توهان سان ملڻ مسٽر نريشچند آيا آهن.“

”ها، موڪليس اندر.“

ڪجهه لمحن ڪانپوءِ ڪئبن جو در کليو ۽ نريش اندر داخل ٿيو. چيائين ”ڇا حال آهي مهيش؟“

”بس، سڀ نيڪ ٺاڪ آهي. تون ٻڌاءِ.“

”مڙيئي مالڪ جي مهر آهي. ٻڌو اٿم سنڌ وڃڻ وارو آهين.“

” ها يار، پروگرام ته اڃا ٺهي رهيو آهي. اخبار وارن کي تڪڙ

”سو تہ ٺيڪ ٿي سگهي ٿو.“

ٿوري دير ڪانپوءِ تاج هليو ويو تہ نانڪيءَ مشڪي سلام ڪندي چيو-”ڏٺوَ نہ، مان چوندي ايندي هئس تہ ڪجهہ مڙيئي گڙٻڙ آهي، پر توهان کي پنهنجي دوست تي ڪافي وشواس هئو.“

”سچ تہ اهڙي ڪا لڪا هن شهر ۾ نہ پوڻ ڏني آهي، نہ ئي اُتي ڪو اهڙو لفڙو ڪيو اٿائين. اسان سان هيتري اُٽٽي وهٽي اٿس پر ڪڏهن ڪنهن عورت ۾ چاهہ ورتو هجائين ان جو سڏو يا اڻسڌو اشارو نہ مليو آهي.“

”توهان کي خبر آهي-ڪافي حرفتباز آهي. پنهنجي شهر ۾ ڪجهہ ڪري تہ بدنامي ضرور ٿئيس. ٻاهر بہ لڪائڻ جي ڪوشش پئي ڪئي اٿائين، پر نيٺ ڳالهہ ڦاٽ ڪاڏو.“

”چوٽي آهي ديش ڇوري پرديس بکيا. هي سڀ ڪم ڪرڻ کان تہ بهتر جيا کان طلاق وٺي ٻي شادي ڪري ها.“

”پوءِ هيڏو جو پاڻ کي سماج سيوڪ ٿو سڏائي، چندا ڏيئي روز پيو ٿو پاڻ کي هار پارائي ان جو ڇا؟ طلاق جي حالت ۾ سندس امئيج کي ڌڪ هڪ طرف لڳندو تہ پنهنجن ۽ گهٽگهرن جي همدردي ٻئي طرف وڃائيندو.“

”سا تہ هونئن ئي وڃائي چڪو آهي.“

”پر هري تہ محسوس نہ ٿو ڪري نہ. وري ٻي شاديءَ ۾ بہ هڪ ئي عورت سان ٻڌجي رهڻو پويس. هت تہ سڀ لامحدود آهي؛ ڪجهہ بہ پر پٽيان تہ هرڪو ٽڪون هٽندو اٿس.“

ٻلرام مشڪي چيو-”ڇڏو يلا هاڻ ڇڏ هن ڳالهہ کي. ٻيو ڪو وشيہ ڪڻ.“

◆◆◆◆

آهي. چوندو آهي-’مهيش تنهنجي ڪري ئي منهنجي واهہ واهہ ٿيندي آهي.‘ ائين هن جي واقفيت جو دائرو وڏي رهيو آهي.“
نريش بہ مشڪي چيو-”ڇڏ يار اهي ٻڌاڪون. ڇيمر تہ سهين ڏسٽو آهي تہ ڪير ٿو ڪنهن جو سنمان ڪرائي. ايم.ايل.اي ڪي تون وٽي ويندو آهين يا هو توکي وٽي ويندو آهي؟ هن جي ڪري ماڻهو توکي بہ سنمان ڏيندا آهن.“ هن ’بہ‘ اکر خاص انداز سان زور ڏيئي چيو.
”تون بہ يار عجيب ڳالهيون ڪندو آهين.“ مهيش جي ڳالهائڻ مان ڪجهہ ناراضپو ظاهر هئو. ڪافي اچي ويئي. ٻئي چپ چاپ پيئڻ لڳا. هو ننڍپڻ جا دوست هئا. هڪ ٻئي سان پيا اُلجهندا هئا، پر هنن جي ياري ڪيترن لاءِ رشڪ جو باعث هوندي هئي.
مهيش چيو-”تون ڀلا هلين ٿو؟ سنڌ گهمي ايندا سين.“
”ڏس سفارت تي تہ منهنجو نالو آهي ڪونہ. پرائيويٽ وزٽ لاءِ-گهمڻ لاءِ ڇڏ تہ ڀلي، پر فئملي ءَ سان. باقي تاڙين وڄائڻ لاءِ هنن ٻالي ءَ مرداني ڪي وٽي وڃ.“
”هنن جي خبر اٿيئي. ڪيسي ۾ هٿ ڪونہ وجهندا آهن. ٽرين جي سفر جو سڀ خرچ مان ڪندو آهيان. رهڻ ءَ کاڌي پيتي جو خرچ مڪاني سنستائون ڪنديون آهن، پرهي همراه تہ رڪشا ءَ ٽئڪسي ءَ جو ڀاڙو بہ ڪونہ ڪڍن. وري وديش جو خرچ تہ پڇي ٿو.“
”تو عادت وڌي اٿن. تڏهن تہ چوان ٿو، توکي الائي ڇو اچي پاڻ پوڄائڻ جي خفت لڳي آهي. ڪوئو ڇرين پئيان پيو خرچ ڪرين. هو تہ اهڙا آهن جو ڪنهن پارٽي يا شادي غمي ءَ تي وڃٽو هوندو اٿن تہ پهرين ڏسندا آهن تہ آس پاس ۾ ڪنهن ڪار واري ڪي بہ دعوت ملي آهي يا نہ. جيڪڏهن لِفٽ جو بندوبست نہ ٿيندو اٿن تہ ڪو بهانو ڪري فنڪشن تي وڃڻ کان ئي نٽائي ڇڏيندا آهن.“
”تون اهي ڳالهيون نہ سمجهي سگهندين. پبلڪ لائيف ۾ ڪجهہ پيادا تہ کپندا ئي آهن.“

اچي لڳي، يڪدم خبر ڇپي ڇڏيائون؛ پڙهي هوندءِ-فوٽو پڻ و
اڏائون.“

”ها!“

”توکي تہ خبر آهي، پنهنجا ڪيڏا رشتا ناتا آهن- ديش توڙ
وديش ۾. هن دفعي جڏهن سرڪار بنڊن ڊرا ڪيا تہ سنڌ مان يار
دوستن جو زوربار اچي رهيو آهي تہ تو جهڙيون هستيون هت اچ
ڪجهہ واقفيت ڏينديءَ ڪجهہ شيوا.“

”ها، اخبارن ۾ تہ ائين آيو هئو تہ سنڌ مان ڪن سنستائن توک
سنمان لاءِ گهرايو آهي ۽ روي بابو بہ تو سان گڏ هلي رهيو آهي.“

”ها يار، پاڻ ڪان تہ پهرين پنهنجي يار جو سنمان ڏيڻ کپي
روينڊر تہ وري منسٽر آهي.“

نريش مشڪي چيو-”ڏسون ٿا، ڪير ٿو ڪنهن جو سنمان ڪري
ڪرائي.“

مهيش ڪو جواب ڪونہ ڏنو. ڪجهہ لمحن جي خاموشيءَ بعد
چيائين ”بڏاءِ ڇا پئبو؟“

”ٿوري ڪافي.“

هن انٽرڪام تي ڪافي موڪلڻ لاءِ ڪنهن کي چيو.

”ها، نريش پنهنجي تہ ننڍي هوندي کان ياري آهي. مون سا
گڏ هلڻ جو بند ڪيو اٿيئي؟ هر دفعي تنهنجو سنو سنمان ڪراي
اٿم.“

نريش منهن گهنجائي-هٽ لوڏي چيو-”ڇڏ يار، سڀ بڪواس
آهي. سنمان ڇا جو؟ پاڻ کهڙي اهڙي شيوا ڪئي آهي. باقي توک
تاڙين وڄائڻ-لاءِ ماڻهو کپن، سو ڪم پاڻ کان ڪونہ ٿيندو.“

مهيش کي خراب ڪونہ لڳو. مشڪي چيائين-”اجايو غلط ٿ
سمجهين. مان ايم.ايل.اي کي پاڻ سان وٺي ويندو آهيان. ڇا هو ب
مون سان گڏ تاڙيون وڄائڻ لاءِ هلندو آهي؟ هر دفعي خوش ٿي ايند

چوندن جي پرچار ۾ مدد گهرندا هئا. هي هر ڪنهن کي پريم سان جواب ڏيئي پاسيرو ٿي ويندو هئو ۽ ڪڏهن به ڪنهن هڪ شخص يا هڪ پارٽيءَ سان جڙيل نه رهيو. سياست کان ته پري هوندو ئي هئو، پر سماجڪ کيتر ۾ جيڪڏهن ڪا سنستا ڪم نه ڪندي هئي يا سستن ۽ پرشٽاچارين جي هٿ ۾ اچي ويندي هئي ته چپ چاپ ڪنارو ڪري ويندو هئو. پنهنجي دوست مهيش کي سمجهائڻ جي ڪافي ڪوشش ڪيائين، پر اونڌي گهڙي تي پاڻيءَ مثل. هو پهرين ته مهيش تي نڪتچيني سهي نه سگهندو هئو ۽ انجي بچاو ۾ ڳالهائيندو رهندو هئو؛ پر پوءِ آهستي آهستي پنهنجو اميج بچائڻ لاءِ ويجهي ۽ اندرئين سرڪل ۾ پاڻ به نڪتچيني ڪرڻ شروع ڪيائين. ڪڏهن ڪڏهن ته منهن تي به ٺهڪائي ڏيندو هئس. مهيش به الائي ڇو هن کي گهٽو ڪجهه چئي نه سگهندو هئو ۽ ائين باوجود مختلف راين جي سندن دوستي برقرار هئي.

مهيش سنڌ مان ٿي آيو. واپس آئي اڄ چار ڏينهن ٿي ويا هئس، پر اڃا ڪنهن سان سمپرڪ ڪونه ڪيو هئائين ۽ نه ئي پنهنجي دوري بابت ڪا خبر اخبار وارن کي ڏني هئائين. نريش ٻه-ٽي دفعا فون ڪيس پر هن سان ڪانٽئڪٽ نه ٿي سگهيس. اڄ آفيس ۾ واندو ويٺو هئو ته وشنوءَ کي فون ڪيائين ”اچ ته ڪجهه گپ شپ ڪيون.“

وشنوءَ جي آفيس نريش جي پرسان ئي هئي. هو ٻنهي جو دوست هئو، پر سماجڪ ۽ سياسي ڳالهين کان پري هئو. ٻنهي دوستن کي چوندو هئو-”نه مون کي اهڙو شوق آهي ۽ نه وقت. اول توهان جيترو ڪمائي وٺان پوءِ ڏنو ويندو.“

ٿوري دير ۾ وشنو آيو. هن به اچڻ سان پهرين ڳالهه جا ڪئي سا هئي مهيش جي. نريش چيو-”خبر نه آهي ڇو، اڃا ڪانٽئڪٽ نه ڪيو اٿائين. چار ڏينهن آئي ٿي ويا اٿس. ٻه دفعا ته فون تي نياپو

”سچ پڇ، جي ايم.پي يا ايم.ايل.اي ٿيڻ جو ويچار اٿيئي ته، پبلڪ لائيف ۾ مشهوري حاصل ڪرڻ لاءِ هيٺيان ڪليٽهاب طريقا نه اپناءِ. ڪجھ گنڀير ٿي ۽ نوس ڪم ڪري ڏيکار.“

مهيش ڪلي چيو-”ڏس، توکي خبر آهي ته ڌرمداس ايم.پي منهنجي ئي ڪوشش سان ٿيو. ان جي ٽڪيٽ لاءِ ننڍي وڏي هر ليڊر جو درڪڙڪايم. جڏهن هين لاءِ ڪجھ ڪري سگهان ٿو ته پاڻ لاءِ نه ڪري سگهندس ڇا؟“

”ڀلي ڪر، پر ڪجھ شيوا جا به ڪم ڪر. عوام جا ڏک سور دور ڪرڻ جي ڪوشش ڪر. باقي يار اڳيان هوندو ته اسانکي به خوشي ٿيندي. اسانجو به رتبو وڌندو.“

”پوءِ تاڙيون؟“

”ها ڪجھ ٿي ڏيکار ته تاڙين وڄائڻ ۾ مان سيني کان اڳرو هوندس.“

”تو منهنجي سوال جو جواب نه ڏنو. هلين ٿو نه، ڪيان بندوبست؟“

”نه يار، پاڻ هن وقت خرچ ڪرڻ جي موڊ ۾ نه آهيون.“

”ان جي تون چو ٿو چنتا ڪرين؟“

”ائين مان ته فئمليءَ سوڌو هلڻ لاءِ تيار آهيان. اهو خرچ سگھو ٿيندو، پر هي موقعو پاڻ کي راس نٿو اچي. جيڪڏهن پئسا خرچڻا اٿيئي ته هنن ٻنهي مريدن کي وٺي وڃ. چئين ڪجھ خرچ پاڻ به ڪڍن.“

”تون نه سڌرندين.“

نريش اُٺي ڪڙو ٿيو کلندي چيائين-”۽ تون نه سمجهندين. چڱو هلان ٿو.“

مهيش سوشل ورڪ جي ڏاڍي هام هڻندو هئو، پر ڪڏهن ڪنهن جو ڪم نه ڪيو هئائين. نه ته هن ۾ ڪو اهڙو ڪم ڪرڻ جي توفيق هوندي هئي، نه ئي اِڇا. اِن جي ڀيٽ ۾ نريش پنهنجي ليکي هڪ سٺو سوشل ورڪر هئو. سماج ۾ سٺو نالو ڪمايو هئائين. چونڊن وقت سڀ نيتائون هن جي ڪڍ هوندا هئا. هنجي امئيج جو فائدو وٺڻ لاءِ

وشنوءَ چيو- ”اِي-ميل سنڌيءَ ۾؟“

”ها، اِسڪين ڪري امئيج طور موڪليي آهي-فوٽوءَ وانگر.“

”يار چا ته ڪمپيوٽر ٽيڪنالاجيءَ ڪمال ڪيو آهي!“

ٿوري دير ۾ ڇوڪري هڪ پنو ڏئي ويئي. چٺي نريش جي دوست ميمڻ قاسم جي هئي. هو سنڌ ۾ نريش جو هم ڪلاسي هئو. نريش ورهاڱي کان ڪافي پوءِ ڀارت ۾ آيو هئو. قاسم ۽ ٻين اهڙن دوستن سان خط و ڪتابت جاري رکي ويٺو هئو. قاسم اُتي سياست ۾ سرگرم هئو. نريش چٺي پڙهڻ لڳو.

پيارا نريش، سلام !

هيءَ چٺي محض ان لاءِ لکي رهيو آهيان ته توکي خبر پوڻ کپي ته تنهنجي اردگرد کهڙي قسم جا ماڻهو آهن. تنهنجي شهر مان سيٺ مهيشچند واپاري سفارت سان آيل هئو. هن جو چاهه کنهن ڪم ڏنڌي يا ميل ميلاپ ۾ نه هئو. ڪيترا دفعا ته آفيشل ميٽنگن ۾ يا ته دير سان پئي آيو يا ته ماڳهن عدم پئدا پئي رهيو.

واقفيت جي دؤران چيومانس ته منهنجو دوست نريش ڪرپالاڻي به اوهان جي شهر ۾ رهندو آهي. ٻڌايائين ته تون سندس جهونو ۽ گهرو دوست آهين.

يار ماڻهو ڪمال جو اٿيئي. جنهن هوٽل ۾ لٿل هئو، اُتي آمريڪا مان آيل ڪجهه سنڌي پڻ ٽڪيل هئا. هڪ عورت سان ضرورت کان وڌيڪ ويجهو پئي ٿيندو ويو. توکي ته خبر آهي هت اسان وٽ اهڙيون ڳالهيون تمام خراب لڳنديون آهن. ٽئين يا چوٿين ڏينهن هڪ غلط ۽ شڪي قسم جي مڪاني ماڻهوءَ سان ڏسڻ آيو. هو پئسي پنهجر جي ٽرنسفر لاءِ حوالي جو بي قاعدي ڪم ڪندو

بہ رکيو اٿمانس.‘‘

’’مون کي ٻڌو ڏينهن حجم جي دڪان تي گڏيو هئو. منهن لٿل هئس يا شايد طبيعت خراب هئس. پڇڻ تي چيائين تہ يار، اڄا تڪاوت ڪونہ لٿي آهي. سنڌ جي باري ۾ چيائين تہ ڏينهن ٻن ۾ ڪا پارٽي رکبي. اُتي سڀ ڳالهيون ڪنداسين.‘‘

’’سو تہ نيڪ، پر اڪيلو ڇو آيو آهي ؟ روپ بابو تہ اڄا اُتي آهي.‘‘

’’خبر نہ آهي ڇو؟ اڄا تائين اخبارن ۾ نہ سماچار ڏنو اٿائين ۽ نہ ئي فوٽو. هونئن تہ هئڙين ڳالهين ۾ تکڙو هوندو آهي. واپسيءَ وقت ٽرين ۾ ئي نوٽ ٺاهي وٺندو آهي.‘‘

’’لڳي ٿو اُتي ڪنهن تڪ بہ ڪونہ هئين هوندس. اُتي ڪير سڃاڻيس جو سندس سنمان ڪندو ۽ ڇو ڪندو؟ اهڙو ڪهڙو ڪارنامہ ڪيو اٿائين يا پرسڪار حاصل ڪيو اٿائين. اخبارن ۾ پاڻ پوڄائڻ جي شوق اڄي ڳتڙ ڪان پڪڙيو اٿس. ڪيترا ٿو ڊونيشن ڏئي!‘‘

وشنو مشڪي چيو-’’پر يار مون کي چڙ ايندي آهي جڏهن چوندو آهي تہ ماڻهو ’مون کي خاص طور سنمان لاءِ سڏائيندا آهن.‘ ڇا اسانکي بيوقوف ٿو سمجهي تہ اسان سندس ڊينگن ۾ وشواس ڪنداسين؟‘‘

’’رد قد نٿا ڏيونس نہ ! اسان جي چُپيءَ مان هو سمجهي ٿو تہ اسان سڀ پڇ بيوقوف آهيون. دراصل مان تہ ڪيترا دفعا نڪ چپ ويڙيندو آهيانس، پر هو هاڻ ٿلهي چمڙيءَ جو ٿي ويو آهي.‘‘

هڪ ڇوڪري ڪئبن جو در کولي اندر داخل ٿي ۽ چيائين ’’دادا ڪراچيءَ مان هڪ اي-ميل آئي آهي - سنڌيءَ ۾. توهان ڪمپيوٽر تي ئي پڙهڻ چاهيندا يا پرنٽ آئوٽ ڪڍان؟‘‘

’’پرنٽ آئوٽ ڪڍي اچ.‘‘

ڇوڪري وڃڻ هارکي ٿي تہ نريش چيو-’’ڪاجل، ڪنهن کي چئہ تہ چانهہ جي ٻن ڪوپن جو بندوبست ڪري.‘‘

’’جي ! ‘‘ چئي هوءَ هلي وئي.

دهرايان ڪونہ ٿو.“

”......“

”ٻڌ هو ٻيو همراه روي بابو جيڪو ڳڌ هئس، اهو ڪٿي آهي-ڪيئن آهي؟“

”.......“

ہ ٽي منٽ نريش خاموشيءَ سان ٻڌو، پوءِ چيائين ”چڱو يار تنهنجون لکہ مهربانيون. واقف ڪندو رهج.“

فون بند ڪري نريش چيو-”روي بابو بلڪل مزي ۾ آهي. قاسم تہ هن جي خوب ساراه ڪري رهيو آهي. آفيشل ايجنڊا پوري ڪري هو شاه سائينءَ جي مظهار تي وڃي رهيو آهي. سلفي ڇڪڻ پڻ سکي ويو آهي. ڪافي ماڻهن سان لڙه وچڙ ۾ آهي. قاسم جو چوڻ آهي تہ ڏينهن ٻن ڪانپوءِ جڏهن واپس ايندو تہ هن جي سرڪل ۾ ويهن پنجويهن دوستن جو اضافو هوندو. باقي مهيش تہ ائين رلڻ ۾ پورو هئو.“

”روي بابو سچ پچ آهي بہ يار ويس. باقي خبر نہ آهي هي سڀ سياستدان مهيش کي ڇو اينٽري اهميت ڏئي رهيا آهن.“

”هو ڇا جي ٿا اهميت ڏينس. هي هنن جي پٺيان پوندو رهندو آهي. وري هت اسان وٽ ڪامياب سياستدان ڪيترا؟ جيڪي ٽريا ٿاٻڙيا آهن اُنهن کي بہ چاڙتا تہ کپن نہ مهيش جهڙا.“

”سو هئڙا چريا چريا. هُنن کي سمجهڻ کپي تہ هن ريت ڪل ٽڙيل ۽ سَستي قسم جي شخص سان پنهنجو نالو ڳنڍي هو پنهنجي ئي امئيج کي دهرم رسائي رهيا آهن.“

”صحيح ڳالهہ آهي. هي تہ چوندو ٿو وتي، مون ئي سيني کي پارٽي ٽڪيٽون وٺي ڏنيون آهن، ٻڪ ٻوڙ ڪئي آهي ۽ سفارشون ڪٽي ويو آهيان. مان ئي سيني جو مانُ، سنمان ڪرائيندو آهيان. هو مون کان صلاح وٺڻ کانسواءِ ڪو اهم قدم نہ کڻندا آهن.“

”پر وري اُنهن سياستدانن اڳيان تہ منهن پلڙو ڪري ڳالهائيندو

آهي ۽ پوليس جي نظرن ۾ آهي. پنهنجو همراه هن شخص سان جڏهن به ٻي دفعا گڏ ڏٺو ويو ته سي.آءِ.ڊي. پنيان پئجي ويس. اسانکي جڏهن خبر پئي ته تر تکڙ ۾ ڪافي مشڪلات سان هنکي واپس ماڳ موٽايوسين. اجايو سنڌين جو نالو خراب ٿئي ها. شڪر جو اچا هنن جي پاڻ ۾ ڪا ڊيل ٿيل نٿي لڳي. معاملو مون ٺاري ڇڏيو آهي، پر يار جيڪڏهن تنهنجو دوست آهي ته خيال رکج؛ ٿي سگهيئي ته تنبيه ڪيجانس.

امان جن ۽ ٻين لاءِ دعا سلام !

تنهنجو پنهنجو،

قاسم.

قلم تازو : ڪمپيوٽر تان هي مئسيج ترت مٽائي ڇڏج.

نريش ڇوڪريءَ کي ڪي سڌي ضروري هدايتون ڏنيون.

وشنوءَ چيو-”سو هليو آهي سنمان پنڻ-پنهنجي لاءِ ته ٻين لاءِ به. يار ايتريون ڊينگون ڇو ٿو هڻي؟“

نريش چيو-”پهرين ته ائين ڪونه هئو. ڪمايو به سنو اٿائين، پر خبر نه آهي هاڻي ڇو ڪل ٿڙي ويئي اٿس. ڏنڌو ڏاڙي ڇڏي رڄ پنيان رلڻ لڳو آهي.“

”يار رڄ ڪيئن ٿو ڇئين؟ ڇنيءَ مان ته ڪنهن ڏنڌي جي آئيڊيا اچي رهي آهي-پلي غير قانوني.“

”شل ڀڳوان بچائي. روي بابوءَ کي ته ڪونه رلائي آيو؟“ نريش موبائيل ڪٽي فون لڳايو. وشنو ٻڌڻ لڳو.

”هلو ! قاسم ماڻ نريش.“

”......“

”ڇٺي تنهنجي ڇٺيءَ طرح پڙهيم. مان سڀ سمجهي سگهان ٿو.

ننڍي وڏي فنڪشن جو آيوجن ڪري، هن کي چيف گيسٽ جي ڪرسي ڏيئي پئسا ڇڏائيندا رهندا هئا. مطلب تہ ٻڌرمل خوشفهميءَ ۾ رهڻ لڳو تہ پئسا ريل ڇيل خرچي هو پنهنجيون ڪمزوريون لڪائي پئي سگهيو. ڪجهہ ڪرڻ ڪانسواءِ ناماچار ڪمائي پئي سگهيو. هن جي اِن سوچ لاءِ منگل جهڙا چمچا ئي جوابدار هئا.

اڄ بہ سيٺ کي صبوح کان منگل جو اِنتظار هئو. منجهند ٿي رهي هئي، پنهنجي چيمبر ۾ ويهي جهپڪيون کائي رهيو هئو تہ اِنٽرڪام تي ڇوڪريءَ چيو، ”دادا، توهان سان گڏجڻ کي مسٽر دامودر آيا آهن.“

”ها، موڪليس اندر.“ هن سستيءَ ڳاڙ لهجي ۾ چيو.

ڪجهہ لمحن ۾ در کولي دامودر اندر داخل ٿيو. ”ڪيئن آهيو سيٺ ٻڌرمل.“ هن مشڪي چيو

”يار ڇا جو ٻڌرمل-ڇا جو سيٺ. مان تہ اِهو ئي ٻڌر آهيان، جنهن کي ننڍي هوندي سڀ ٻڌوُ چوندا هئا.“

”يار هاڻ عمر ۾ رتبو بہ تہ ڪجهہ لهڻي نہ؟“

”ائين نہ آهي. اچ ويهہ ويهہ.“ دامودر ڪرسيءَ تي اچي ويٺو. ٻڌرمل چيو-”داموءَ ٻڌوُ ڇڏ-پر دامودر ۽ ٻڌر کان متي نہ هلنداسين.“

هي ٻئي هڪ ئي ڪلاس ۾ پڙهندا هئا-هڪ ئي بينچ تي وهندا هئا. ننڍي هوندي کان ئي ڪافي دوستي هوندي هئن. پڙهائي ختم ڪري ٻڌرمل پيءُ سان گڏ ڌنڌي تي ويٺو. سٺي ترقي ڪيائين. ويٺو تہ دامودر بہ پيءُ جي ڌنڌي تي هئو، پر ڀاڳہ نہ ڀرايس. ان لاءِ ڪي قدر سندس لڇڻ بہ جوابدار هئا. وري ننڍي ٿهي تہ ماڳهن رليل نڪتس ۽ جيڪو ڪجهہ هئس سو بہ هليو ويس. ان ڳالهہ ۾ ٻڌرمل خوشنصيب هئو. ان جي ننڍي ٿهي سٺي نموني تيار ٿي سندس ٻانهن ٻيلي ٿي بيٺي ۽ ان ڪري سندس ڪمزوريون بہ ڍڪجڻ لڳيون. زماني جي گردش ۾ ٻنهي دوستن ۾ مفاصلو وڌندو ويو ۽ پاڻ ۾ خير

سوڌو هر سهنج لاءِ هنن جو ڏيان رکندو هئو. ائين هن جو نالو سماج ۾ ڦهلجڻ لڳو، پر ڇاڪاڻ تہ سماجڪ يا سياسي کيتر ۾ ڪو ڪم نہ ڪندو هئو، تہ ماڻهن جون دليون جيتي نہ سگهيو.

ننڍي هوندي کان چتر تہ هوندو ئي هئو، پر واپاري طبقي ۾ گُهپتيو ليکيو ويندو هئو. هن جو نالو سماج ۾ ترڻ لڳو تہ آهستي آهستي ماڻهو هن وٽ پنهنجا مسئلا کڻي وڃڻ لڳا. هو ڪجهہ ڪرڻ جي قابل نہ هئو. چترائيءَ سان گول گول جواب ڏيئي معاملو ٽاري ڇڏيندو هئو. جيڪڏهن ڪو سلجهيل شخص ڪجهہ بحث ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هئو تہ ان کي ڇوهہ مان رهڻ ڏيئي چپ ڪرائي ڇڏيندو هئو. آهستي آهستي هن جون اِهي خاصيتون عوام ۾ ڦهلجڻ لڳيون ۽ سماج ۾ نہ صرف هو نڪمو ليکجڻ لڳو، پر ابهروءَ بدفضيلتو پڻ. هن جي انجام تي نہ صرف ڪير ڀروسو نہ ڪندو هئو پر هرڪو ڪِل پڻ ڪندو هئو تہ هن جي ڀروسي ڪو ڪم ٿيڻو نہ آهي؛ بيڙو نہ ٻڏي اِهو ئي غنيمت آهي. جيڪڏهن ڀل ۾ ڪنهن ريت ڪنهن جو ڪو ڪم ٿي ويو تہ ڪيترو وقت ساڳي ئي ڳالهہ هر هنڌ پيو دهرائيندو هئو؛ ڄڻ ڪي ڦاڙها ماري آيو آهي ۽ ٻيو ڪير اِهو ڪم نہ ڪري سگهي ها.

هن کي سياست ۾ ڪنهن بہ ريت ڪرسي ڪپندي هئي. هن جي هئڙي مانسڪ استتيءَ جو فائدو وٺندڙ بہ ڪي پئدا ٿي ويا. انهن مان مکيہ هئو منگل، هن جو چمچو نمبر وَنِ. هو دراصل هرديڳي چمچو هئو. جتان بہ ٻن پئسن جي بوءِ ايندي هئس، اُتي يڪدم پهچي ويندو هئو. هوئڻ بہ پيشيور دلال تہ هئو ئي. جنهن مان ڪميشن جو آسرو نہ هوندو هئس ان ۾ هو نہ هٿ وجهندو هئو نہ منهن. خانگي ريت چوندو هئو-''ڪميشن ڪانسواءِ مان نہ پيءُ جو ڪم ڪيان نہ جوءِ جو-سماج تہ پري رهيو.''

ٻئي بہ ڪيترائي منگل جهڙا شخص هئا جي ٻيو ڪجهہ نہ، تہ

هن جي ڳالهائڻ ۾ پنهنجائپ کوٽان کوٽ پريل هئي.

”چڱو پلا ٿوري چئيس.“

ٻڌرمل اِنٽرڪام تي ٻه ڪوپ چانهه جا موڪلڻ لاءِ ڪنهن کي چيو. دامودر چيو- ”مان يار تو وٽ ڪجهه حجت رکي آيو آهيان.“

”چئه!“ ٻڌرمل بنا ڪنهن اُتساهه جي چيو. سندس انداز مان اڳين گرمائش موڪلائي ويئي.

”ڪجهه پئسا اُڌارا کپن- پنج هزار به ڪافي ٿيندا.“

”پنجن هزارن مان ڇا ڪري سگهندين؟“

”ڪم ڏنڊي لاءِ نه، گهر خرچ ۾ ڪافي پيڙ اچي ويئي آهي. نوڪريءَ جي ڳولها ۾ آهيان. آهستي آهستي ڪري لاهيندس. پاڻ تي سگهيئي ته نوڪري وٺي ڏيڻ ۾ به مدد ڪر.“

ٻڌرمل منهن پِلڙو ڪري آهستي سان چيو- ”ڏس يار پئسن جي ڳالهه ڏکي آهي. هاڻ ته مان خودمختيار نه آهيان. سڀ ڪم ڇوڪرن جي هٿ ۾ آهي.“

”پوءِ اُنهن کي چئه نه.“

”مان اُنهن کي نه چئي سگهندس. هڪ ته هو بلڪل پروفيشنل آهن. ٻيو ته مون ڪڏهن به هنن کي سينٽيمينٽل ۽ اِموشنل ٿيڻ نه سيکاريو آهي. اجايو نه ڪن ته تو کان وڌيڪ دکه مون کي ٿيندو.“

نوڪر چانهه جا ٻه ڪوپ کڻي آيو. اوڏي مهل اِنٽرڪام جو بزر وڳو-

”دادا مسٽر منگل آيا آهن توهان سان ملڻ.“

”ها، موڪليس اندر.“ نوڪر کي چيائين- ”هڪ ڪوپ ٻيو به چانهه جو کڻي اچ.“

منگل اندر آيو. ٻڌرمل کي جهڪي پيري پوڻ جو انداز ڪندي چيائين. ”دادا ڪيئن آهيو؟“

”ٺيڪ آهي، مڙيئي مالڪ پيو هلائي. اچ ويهه.“

هو وڃي دامودر جي پرسان واري ڪرسيءَ تي ويٺو.

ڪا ڳڌجاڻي ٿيندي هئن.

”دامودر ڏي خبر ڪيئن پيو هلي ڪم ڪار؟“

”ڪم ڪار تہ يار ڪو خاص رهيو ڪونهي. دڪان وڪامجي ويو. نوڪري هئي سا بہ ڇڏائجي ويئي. ٻہ مهنا بيمار پيو هئس. سيٺين جو ماڻهوءَ ڪانسواءِ هلڻ مشڪل هئو. ٻيو ڪير رکي ڇڏيائون.“

”ٻہ مهنا! ڇو ڇا ٿيو هئئہ؟“

”سائي. هاڻ تہ بلڪل نيڪ آهيان. روزگار جي ڳولها ۾ آهيان.“

”ڇوڪرا ڇا ڪن؟“

”هڪ تہ ڪافي وقت کان ڌار آهي. ڪمائي بہ پورو ڪونہ ٿو. ٻيو بہ پيو ٿو رُلي. ڪپي تہ سٺي نوڪري، باقي ڪنهن ننڍي وڏي ڪم ۾ هٿ وجهڻو ڪونهي. ٽالپر جو اؤلاد آهي نہ.“

ٻڌرمل مشڪي چيو-”يار اِها بہ هڪ وڏي ڪمنصيبي اٿيئي. جيڪڏهن ننڍي نهي تيار نٿي ٿئي تہ اڳتي وڌڻ تہ ڇتو، ماڳهن جيڪو آهي سوبہ هليو ٿو وڃي.“

”صحيح ڳالهہ آهي.“

”تنهنجي منهنجي پيڙهيءَ جيڪا محنت ڪئي، ان جو ٿورو حصو بہ هي ڇوڪرا نہ ٿا ڪري سگهن.“

”اسان جو تہ وقت ئي ٻيو هئو. سنڌ مان نوان نوان آيا هئاسين. وڏن جي عمر ٿي چڪي هئي. پاڻ کي ئي محنت ڪرڻي هئي. وري بہ يار تون خوشنصيب آهين. اؤلاد سڌريل اٿيئي. منهنجي حالت ۾ تہ مان پاڻ کي ئي ڏوهي سمجهندو آهيان، جو اؤلاد کي سڌاري نہ سگهيس.“

”هاڻ ٻڌاءِ ڇا پئبو، چانهہ يا ڪافي؟“

”نہ يار مان ڪجهہ نہ پئندو آهيان.“

”ڏس ائين يارن سان حجاب نہ ڪر. ڪجهہ تہ پئڻو پوندءِ. چانهہ هلي.“

”گھٽا ڇٽا ڏيندا انڪل؟“

”پنجاھ ڇٽن کي نينڊ ڏينداسين تہ چاليھہ ڪن ايندا.“

”مون کي خبر نہ پوندي تہ ڪنھن کي گھرائجي ۽ ڪنھن کي نہ.“

”اھو سڀ مون تي ڇڏيو.“ دل ۾ چيائين. ”باقي ھليو آھي ايم. ايل. اي. ٽيڪ.“

”ٺيڪ آھي، ڊنر ڏيا رکون. ڪنھن پارٽي پلاٽ يا فارم ھائوس جو بندوبست ڪر. ڏُڪ سٺو پياريندا سونِ. باقي ڪيٽرنگ تہ ڪنھن اوچي ۾ اوچي ھوٽل وارن کي چئبي، پر اچڻ سڀ معزز ھستيون کپن.“

”سو تہ دادا ڏيندو ئي. ھڪ ٻيو عرض ! ڪجھہ اٺن ڏھن ڇٽن جو سنمان ڪرڻو پوندو. شالن جو بندوبست مان ڪٽان ڪيان ٿو، پر ھر ڪنھن لاءِ ھڪ سٺي ۽ اوچي گفٽ جو بندوبست توھان ڪيو.“

”تون سڀ ڪر. بل مون کان وٺج. خرچ روپئي جو سوا ٿئي، پر نالو سٺو ٿيڻ کپي. تون ھي سٺو ڪم ڪٽي آيو آھين.“

”دادا، توھان چنتا نہ ڪيو. سڀ ياد ڪندا تہ سيٺ ٻڌرمل بہ ڪا ھستي آھي.“

ھو اُٿي ڪڙو ٿيو- ”دادا، مان ھلان، ڪجھہ ٻئي بہ ڪم آھن. تاريخ ۽ ٽائيم جي پڪي خبر توھان کي پوءِ ڏيندس. باقي مڃيو ٿا نہ؟ اسان توھان جو ڪيترو خيال ٿا رکون.“

ٻڌرمل مشڪي رھيو ھئو. منگل ھليو ويو. دامودر گنيير وينو ھئو. ٻڌرمل چيو- ”يار ڇا ڪجي، سيئي اچي پنيان پيا آھن تہ ھرويرو ھن دفعي چونڊن ۾ بھہ. ھو آر.ايس.ايس. وارا تہ ڏاڍيون منٿون پيا ڪن. نيٺ چيم ڏسون سياست جا بہ رنگ؛ متان ڪا ڪرسي ملي وڃي. خبر نہ آھي نصيب ڪٿي ٿو پھچائي.“

دامودر ڦڪي مشڪ سان چيو- ”نصيب تہ يار تنھنجو شروع کان ئي سٺو آھي. ڏسجانءِ چيف منسٽر بہ ٿي ويندين.“ ھو اُٿي ڪڙو ٿيو.

ٻڌرمل چيو- ”تون چنتا نہ ڪر، مان ڪن دوستن کي بہ تنھنجي

”منگل منهنجي دوست دامودر سان مِل. اسان ٻئي گڏ ساڳئي ئي ڪلاس ۾ پڙهندا هئاسين؛ ۽ دامودر هي منگل اڄ برڪ سماج ڪاريہ ڪرتائن مان هڪ آهي.“

منگل نمستي چئي هن سان هٿ ملايو. دامودر ان وچ ۾ ٻڌرمل جون ڳالهيون سهي ويو هئو ۽ موڊ ڪي قدر ٺاهي چڪو هئو، پر منهن اجا لٿل هئس. نوڪر چانهہ جو هڪ ٻيو ڪوپ رکي ويو. منگل يڪدم چانهہ پيئڻ شروع ڪئي. ٻڌرمل چيو-”دامودر يار ڪڻ نہ چانهہ، ٺري ويندي.“

هو بيدليو چانهہ پيئڻ لڳو.

”ها، منگل ڏي خبرچار.“

”دادا توهان جو هڪ ڪم ڪري آيو آهيان. توهان اسان جو پيِر ٽيڻ قبوليو آهي تہ اسان پنهنجو مجاورن طور فرض ڪيئن وساريندا سين؟“

”ها، چئہ ڇا ٿيو؟“

”ان ڏينهن توهان کي مون چيو هئو تہ چونڊن ۾ ڪنهن پارٽيءَ جي ٽڪيٽ حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪجو. باقي ٿورا مهنا آهن. ماحول مان لڳي ٿو تہ هن وقت ڀاڃپا جو بول بالا آهي.“

”سو ڇا؟“

”ڀاڃپا جو جنرل سيڪريٽري دوارڪاداس چترويدي پرينهن هت اچي رهيو آهي. ڪن سڄڻن جو ويچار آهي تہ سنڌي سماج پاران هن جو سواگت ڪجي، ۽ سنمان ۾ لنچ يا ڊنر جو انتظام ڪجي.“

”پلي!“

”ان لاءِ ئي تہ آيو آهيان. ڊنر يا لنچ توهان هوسٽ ڪيو. اِن بهاني سينٽرل ۽ اِسٽيٽ ليڊرشپ جي نزديڪ ٿيندا ويندا.“

”نيڪ آهي پر گهرائبو ڪنهن کي ڪنهن کي؟“

”ڏسو، هڪ تہ سنڌي سماج جا سڀ اهڙا شخص جيڪي ٿوري بہ اهميت رکندا هجن، ٻئي ڀاڃپا جا سڀ مکيہ عهديدار.“

ڏِينگوُن

سيٺ سترامداس صبوح جو دڪان ۾ داخل ٿيو ته ڪائونٽر تي بيٺل هڪ سيلس گرل چيو-''دادا توهان سان ملڻ هوُ نارائڻ آيو آهي. اندر توهان جي چيمبر ۾ ويٺو آهي.''

''نارائڻ؟ وري ڪهڙو گڏهه ڦاٽو اٿس؟''

ڇوڪريءَ ڪو جواب ڪونه ڏنو. هوءَ مشڪي رهي هئي. سترامداس چيو-''پٽ اهڙن ماڻهن کي منهنجي غير حاضريءَ ۾ اندر چيمبر ۾ نه وهاريندي ڪر.''

''دادا ڇا ڪيان؟ اڄڪلهه شرط ڇپائين ٻاهر گرمي تي رهي آهي. اندر اي-سي. چالو ڪري ڏي. مان دادا جي اچڻ جو اُتي ويهي انتظار ٿو ڪيان. هونئن به توهان وٽ ايندو رهندو آهي. توهان جو ريسپانس ڏسي اسان کي لڳندو آهي ته هو توهان سان ڪافي ويجهو آهي.''

سترامداس مشڪي چيو-''سو ته ٺيڪ، پر هن کي ڪِني عادت آهي. ٽيبل تي پيل هر پنو، پيپر ۽ فائيل-ضروري غيرضروري سڀ پڙهندو آهي. جيڪو منهنجي حاضريءَ ۾ ائين ڪندو آهي ته غير حاضريءَ ۾ ڇا نه ڪندو هوندو. سڄي چيمبر پيو نوس نوس ڪندو هوندو.''

''اڄ ته اڃا تائين ٽيبل تي ڪو پنو يا فائيل ڪونه آهي؛ پر توهان هن کي ٽوڪيندا ڇو ڪونه آهيو؟ صفا مئنرليس ماڻهو ڇٽبو.''

''خير ڇڏ، وڃي ڏوڙ پائي. ڏسانس ٿو.'' سترامداس ڪجهه خفي ٿي چوندي اندر هليو ويو.

پرسان بيٺل هڪ ٻي ڇوڪري اڳيان وڌي آئي-''ڇري، اڃا ٻڌايس ڪونه، ته اسان پاڻي موڪليس ته ڇوڪري کي چانهه ۽ بسڪيٽ آڻڻ لاءِ چيائين. دادا جي اچڻ تائين ترسڻ جي فضيلت به ڪونه اٿس.''

ڪئبن ۾ داخل ٿيندي سترامداس چيو-''نارائڻ ڇا خبرچار آهي؟'' نارائڻ ڪا اخبار پڙهي رهيو هئو. اُتي سترامداس طرف مڙي، پيري

نوڪريءَ لاءِ چوان ٿو. ڇوڪرن تي ڪجهه زوربار رک. جوابداري سمجهن.“

”ها، ڏس!“ چئي هو هلڻ هارڪو ٿيو ته ٻڌرمل چيو-”دامودر ويهه گهران ٽفن آيو آهي. رسوئي کائي وڃ.“

دامودر منهن ڦيري آهستي چيو-”جنهن جي گهر ۾ چلهه نه ٻري هجي ان کان ٻاهرين روٽي ڪيئن ڳيسجندي؟“

هن جو آواز ڀاري ٿي ويو هئو. اکين ۾ پاڻي اچي چڪو هئس. منهن هيٺ ڪري تڪڙو ٻاهر نڪري ويو.

اڄ سڏامو ڪرشن وٽان هٿين خالي ويو.

◆◆◆◆

ٻاهران هڪ وڏي ڌماڪي جو آواز آيو. نارائڻ چيو-”اڙي باپ ڙي، لڳي ٿو ڪو ائڪسيڊنٽ ٿيو آهي.“

”ترس ڏسان ڇا ٿيو. واهن به اڄڪلهه ڏاڍي بيدرڪاريءَ سان ٿا هلائن. ان ڏينهن پوليس ڪمشنر کي چيم، يار ٽرئفڪ جو ڪجهه ڪيو. ڪيڏي نه بربادي ٿي رهي آهي.“ چئي سترامداس ٻاهر هليو ويو.

نارائڻ وري اخبار پڙهڻ ۾ محو ٿي ويو. گرئجوئيشن کانپوءِ نارائڻ نوڪري ڪرڻ شروع ڪئي، ٽي چار دفعا مٽايائين پڻ، پر هر دفعي هن کي پگهار راس نه آئي ۽ نه ئي نوڪريءَ جا ٻنڌن. هو ڪاليج جي وقت کان ئي سماج شيوا جا ننڍا وڏا ڪم ڪندو رهندو هئو. ڪيترن غريبن، اپاهجن ۽ اڻپڙهيلن جا ڪم جيڪڏهن سرڪاري آفيس يا ٻئي ڪنهن هنڌ اٽڪيل هوندا هئا ته سڀ هن وٽ ايندا هئا. مڪاني آفيسن ۾ پٽيوالن کان وٺي آفيسرن تائين هن جو وهنوار هوندو هئو. هو هر ڪنهن کان بس ڀاڙي سوڌو سڀ خرچ جا حقيقي پئسا وٺندو هئو. اهو ضروري به هئو. هو پاڻ خرچ ڪرڻ لاءِ سمرٿ ڪونه هئو. ڪيترن کي خيراتي سنستائن مان مدد وٺي ڏيڻ لاءِ لکه پڙه ته ڇا، پنڌ به ڪندو هئو. آهستي آهستي هن کي لڳو ته نوڪريءَ جي حالت ۾ ايترو وقت ڪڍڻ ممڪن نه آهي، پر آجيوڪا به ته کپي. ائين ئي هن نوڪري ڇڏي هيڙن ڪمن لاءِ ڪجهه في وٺڻ شروع ڪئي. اڳتي هلي مڪاني سياستدانن ۽ واپاري طبقي سان لڙه وچڙ ۾ آيو. سياستدان ۽ آفيسرن جي نالي ۾ پئسا گڏ ڪرڻ لڳو. اڄ لڳ ڀڳ هر سرڪاري ۽ غير سرڪاري اداري ۾ سڌيءَ ريت يا ڪنهن جي معرفت پهچي ويندو آهي. هاڻ هن جو ڪاروبار واپاري طبقي سان آهي، جتان محض هيٺ نهارڻ ۾ هي پنهنجي گهٽتائي سمجهندو آهي. هو پنهنجي ڪاريه کي ’لائزننگ‘ چوائڻ ۾ شرم محسوس ڪندو آهي. ’سماج شيوا‘ طور هن کي وڏيڪ فائدو ۽ رتبو ڏسڻ ايندو آهي. اڄ هن کي شهر جي سٺي پاڙي ۾ فليٽ به آهي ته هڪ ڪار پڻ. ظاهري

پوڻ جو انداز ڪندي چيائين- ”بس دادا، توهان جي دعا آهي.“

سترامداس اڳيان وڏي ٽيبل تي پنهنجي بئگ رکي. سامهون جهوليلعل ۽ گرونانڪ جي تصويرن طرف وڃي، نوڙي هٿ جوڙي پرارٿنا جا ٻه لفظ چپن ۾ دهرائي، وري ٻئي هٿ پڳوانن جي چرنن تي رکي ڪنڌ جهڪايائين. پوءِ اچي پنهنجي ڪرسيءَ تي ويٺو، ڏنائين نارائڻ چانهه بسڪيٽ کائي چڪو هئو. ٽيبل تي تازي آيل ٽپال ٽري پڪڙي پئي هئي. اخبار جيڪا هو پڙهي رهيو هئو سا پڻ هن اچوڪي ٽپال مان ڪڍي هئي.

نارائڻ اخبار مان منهن ڪڍي چيو- ”دادا، هن ته توهان جي ان ڏينهن واري جلسي جي ڀاشڻ جي خوب واهه واهه ڪئي آهي.“

”جلسا به ته اڄڪلهه گهڻا تي پيا آهن. ڪهڙي جلسي لاءِ لکيو اٿائين؟“

”هو ٽائون هال وارو، جيڪو سوامي غريبداس ٽرسٽ وارن ڪيو هئو.“

”اڇا اُهو! پر يار مون چيو به ته سچ هئو نه. توکي ته خبر آهي، پاڻ رکه رکاءَ مان نه ڄاڻون. ان رات ڊنر جي وقت به مون کين ڪافي ڪجهه چيو هئو ته ڪجهه ڪري ڏيکاريو. کوکلي نانڪ بازي ڇڏيو. چيف گيسٽ هئس ان ڪري جلسي ۾ خاص ڪجهه نه چئي سگهيس.“

”سو ته دادا، سڀني کي خبر آهي، توهان ڪافي بولڊ آهيو. توهان وانگر سچ چوندڙ سلجهيل شخص تمام ٿورا هوندا آهن.“

”اڙي ان ڏينهن ته ڪافي منٿون پيا ڪن ته دادا توهان اسان جي بورڊ تي اچو-ڪجهه نه ڪيو، صرف صلاح سوچن سان اسان جو مارگ درشن ڪندا رهو.“

”پوءِ؟“

”نه يار، پاڻ اهڙن ٽانڊ ٽوبڙن کان پري رهڻ پسند ڪندا آهيون. تون ان ڏينهن ڪونه هئين. باقي هو ڪيتريون منٿون پيا ڪن سو سڀ ڏسڻ جهڙو هئه.“

نارائڻ دل ۾ چيو- ”مان ڪونه هئس تڏهن ته پٽ هيڏيون ڍينگون ٿو هڻين.“

چاهه ڏيکاريو ۽ ڪجهه ڪرڻ جي آڇ پڻ ڪئي، پر توکي خبر آهي پاڻ کي ڊونيشنس وٺي، ان جو حساب ڪتاب رکي وهنوار ڪرڻ ۾ رس نه آهي. ڪير وينو پروجيڪٽس ناهيندو ۽ گڙي گنجي کي حساب ڏيندو. تنهن کان ته اڪيلي سر يٿاشڪتي ۽ شيوا ڪرڻ بهتر. باقي سيٺ ناري لالا ڏاڏو ناراض ٿي ويو. خبر اٿيئي هو مليشيا ۾ ته ڇا پر دنيا ڀر جي NRIs ۾ ڪافي اوچو درجو رکي ٿو.“

”ها سو ته آهي، پر ناراض ڇو ٿيو؟“

”ان لاءِ ته مون ساڻس اڪيلي گڏجاڻي ڪونه رکي. آخر ڀچاڙيءَ جي ڏينهن ڪيئن به ٽائيم ڪڍي هن وٽ لنچ لاءِ ويس. ڇوي هوٽل ۾ به نه. پنهنجن کي گهر ۾ آءُ پاءُ ڏبو آهي. ويچاري ڏاڏو قرب ڏنو. منهنجي ڪارين جي الائي ڪٿان هن کي خبر پئجي ويئي هئي.“

نارائڻ من ۾ چيو- ”ڪاريه وري ڏوڙ جا، ڇا ڪيو اٿيئي سواءِ پاڻ پوڄائڻ جي؟ ٻچو ڪنهن ٽڪ به نه هئين هوندءِ. تنهنجي عزت رکڻ لاءِ شرم ۾ مان ها ۾ ها ملائي رهيو آهيان ته سمجهين ٿو بيوقوف آهيان.“ ظاهري چيائين- ”پوءِ دادا ڪجهه پروجيڪٽس ڏسيون ها نه.“

”ها ائين چئي ته آيو آهيان. ڏسون ٿا، ڪجهه ته ڪرڻو پوندو نه. منهنجي اِڇا آهي ته هت واپاري طبقي طرفان ڪو جلسو ڪيون. اُتان جون ۽ ٻئي ڪجهه NRI شخصيتون گهرائي اُنهن جو سنمان ڪيون.“

”صحيح ڳالهه آهي.“

هڪ ڇوڪري اندر اچي چيو- ”دادا ڪجهه ماڻهو توهان سان گڏجڻ ٿا چاهن، هن ائڪسيڊنٽ جي باري ۾“

”ڇو؟“

”سامهون چانهه جي لاريءَ واري جي ڇوڪري کي ڏاڏا ڏڪ لڳا آهن. هن کي اسپتال ۾ داخل ڪرايو اٿائون. وڏو ۽ تڪڙو آپريشن ڪرڻو پوندو. ڪافي خرچ آهي. ڪجهه چندو وٺڻ آيا آهن.“

5-

طور هن جو ڌنڌو آهي - ناٽڪ ۽ پراپرٽيءَ جي دلالي، پر ان ڏانهن ه
خئر کو ڌيان ڏيندو آهي. سرڪاري ڪاٽن مان ڪم جي اُڪلاءَ لا
واپاري طبقو هن جي شيوائن جو خاص طور استعمال ڪندو آهي.

سترامداس اندر آيو. ”ٻه ڪاريون ٽڪرايون آهن. بچاءُ ٿي ويو
آمهون سامهون ڪونه ٽڪرايون.“

”سو ته روڊ ڊوائيڊر آهي نه! پوءِ.“

”هڪ ٻئي سان شرط پچائڻ ڪري پاسن کان گهسايون آهن. هڪ
وانهروءَ کي ڪافي چوٽون آيون آهن.“

”پوءِ!“

”پوءِ ڇا، پاڙيهي ڪير نه ڪير اسپتال کڻائي ويندس. لڳي ٿ
ويچارو غريب پيو. پوليس به اچي ويئي. هاڻ ٻڌاءِ ڇا پئبو؟“

”چانهه ته پي وينو آهيان.“

”سو ڇا ؟ ٻيو دفعو ڪافي هلي؟“

”يلي!“

سترامداس انٽرڪام تي ڪنهن کي ٻه ڪوپ ڪافيءَ جا آڏ
لاءِ چيو. نارائڻ چيو- ”ها، دادا توهان جي مليشيا مان موٽ
ڪانپوءِ اسان ڪڏهن گڏ ڪونه وينا آهيون - ڇڻو مهنو ڪن ته ٿي و
هوندو نه؟“

”ها مهني کان به مٿي.“

”ٻڌايو ڪيئن رهي ٽرپ؟“

”تمام سٺي. مان يلي ويو هئس پنهنجي ڪم ڌنڌي سان، ڇ
جڏهن سنڌي سماج کي خبر پئي ته هوٽل ۾ ڪيترا فون اچڻ لڳا. مو
چيومان پائي مون کي هٿ ٿورا ڏينهن آهن. ڇو ڪونه ٿا ڪا هڪ ئ
گڏجاڻي رکو جتي سڀ شريڪ ٿي سگهن.“

”پوءِ رکيائون گڏجاڻي؟“

”ها گڏجاڻي ته رکيائون - هڪ سٺي هوٽل ۾. ڪافي جڻا آيا هئ
پاڻ ۾ سٺي روح رهاڻ به ڪئيسين. ڪيترن ئي سنڌي ۽ سنڌيت

”ڏاڍو سٺو يار!“

”سيٺي جي اِڇا آهي تہ چيف گيسٽ طور توهان کي نينڊ ڏجي. ڪجھہ چندو ڏيڻو پوندوَ.“

”گهڻو؟“

”جيڪڏهن توهان اڪيلا ڏيڻ چاهيو تہ پنجاه هزار، ورنہ پنجويھہ.“

”گهٽا ڪونهن؟“

”نہ دادا، هن فنڪشن جو خرچ بہ گهڻو آهي. ڪافي شو ڪرڻو پوندو. سنڌي ۽ غير سنڌي اخبارن ۾ ڪوَريج ڏيندو. رات جو وديا جي ڪن چونڊ ماڻهن سان ڊنر بہ رکي آهي؛ پر ان لاءِ سيٺي ڪان هزار روپيہ جدا ورتا ويندا.“

”ڏس جيئن توکي ٺيڪ لڳي. پلي بہ-ٽي جڻا هجن، پر ڳالهائڻ لاءِ وقت ضرور ڏيڻو اٿوَ.“

”سو تہ ڏيندو ئي. سيٺي کي تہ ڳالهائڻ ڪونہ ايندو آهي. توهان پلي ڳالهائجو. اسان جون تہ توهان ۾ وڏيون اُميدون آهن. ايندڙ پيري اسيمبليءَ جي ٽڪيٽ لاءِ ڪوشش ضرور ڪجو.“

”ڏس يار ان سڀ لاءِ توهان جهڙن جي سهڪار جي خاص ضرورت پوندي. پيرن کي مجاور ئي ڪڍندا آهن.“

”ها دادا، توهان کي ڪجھہ چوڻ جي ضرورت نہ پوندي. اسان سڀ ڪجھہ پاڻهي ڪنداسين. پلي توهان اڃا هاڻ نوان نوان سوشل ۽ پبلڪ لائيف ۾ آيا آهيو، پر توهان ۾ ڪافي اُتساه ۽ لڳن آهي. هونئن بہ ٻاهر توهان لاءِ ڪافي عزت ۽ شرڌا آهي.“

سترامداس هي سڀ ٻڌي ٺري رهيو هئو. نارائڻ من ۾ چئي رهيو هئو. ”چريا هوءَ چوٽي تہ ’ٻِن ڪمائيءَ نانڪ مون کي ساڏن جهڙو ڪر‘ بہ ڪڏهن نانڪ قبول ڪئي آهي؟“

مطلب تہ سترامداس ۽ نارائڻداس جا سوچ، مقصد ۽ طور طريقا پلي الڳ الڳ هئا، پر ٻئي ٺهيل تہ هڪ ٻئي لاءِ ئي هئا.

◆◆◆◆

ستراملداس بي موقعي گرم ٿي ويو-''ڇريءَ جا مون توکي ڇيو تہ وڃي صرف ڏسي اچ تہ ڇا ٿيو. توکي انهن سان ڳالهائڻ يا گڏجڻ جي کهڙي ضرورت هئي؟ سچاڻي ويا هوندءَ تہ تون کهڙي دکان جو ماڻهو آهين. ان ڪري هٿ پهچي ويا.''

''مون تہ ڪنهن سان ڪجهہ ڪونہ ڳالهايو. پر دادا هو آس پاس سيني دڪانن تان ڪجهہ نہ ڪجهہ گڏ ڪري رهيا آهن. پاڻ وٽ هوندئن بہ اچن ئي ها.''

''خير پاڻ کي ڪجهہ ڏيڻو ڪونهي. اهڙا تہ خبر ناهي ڪيترا حادثا پيا ٿين ۽ ٿيندا رهندا. ڏنڊوڙي شيواڏاري ترت ئي ميدان ۾ اچي ٿا وڃن. وڃي ٺاري ڇڏين. ڇئين سيٺ ڪونهي-يا ڪجهہ بہ ڇئين.''

ڇوڪرو 'جي' چئي هليو ويو. ستراملداس پڻ پڻ ڪندي چيو- ''ڪيترن هنڌ پهچي سگهنداسين؟ ڪٿي تہ مريادا ٿيندي نہ؟ ايتري ۾ خبر پئجي بہ ويئي تہ وڏو ۽ تڪڙو آپريشن ٿيندو.''

نارائڻ هن جو موڊ ڏسي ڪجهہ سهمجي ويو. نوڪر ڪافيءَ جا بہ ڪوپ کڻي آيو. ڪافي ختم ٿيڻ تائين ستراملداس جو موڊ ٺيڪ ٿي ويو. نارائڻ چيو-''دادا مان بہ اچ ڪجهہ اهڙي ئي ڪم سان آيو آهيان. هوُ يوٿ ڪلب وارا هڪ فنڪشن ڪري رهيا آهن.''

''اڙي هو ٺرڙا ڇورا؟''

''نہ دادا، هن دفعي هڪ سٺو فنڪشن ڪري رهيا آهن؛ سنڌيت جي شان ۾. هن سال مس ورلڊ هڪ سنڌي ڇوڪري ٿي آهي. خبر هوندوَ-وڌيا آهوجا.''

''ها، سو ڇا؟''

''ان جو سنمان ڪري رهيا آهن. پهريون دفعو ڪا سنڌي ڇوڪري هن ليول تائين پهتي آهي. گڏوگڏ گيت سنگيت جو پروگرام بہ آهي. ڇاڪاڻ تہ هي فنڪشن صرف سنڌين لاءِ آهي، ان ڪري ٽڪيٽون نہ رکيون ويئون آهن ۽ پروگرام بہ سڄو سنڌيءَ ۾ ئي ٿيندو.''

شياملعل چيو-''دادا، اسان تہ توهان کي ڪيٽرن ئي فنڪشنس ۾ ڏٺو آهي. ان ڪري جڏهن هنن توهان جو نالو ڪنيو تہ مون چيومانِ هلو تہ مان ونِي ٿو هلائوَ.''

ٻئي ڄڻا اچي اندر چيمبر ۾ ويٺا. گاگنداس انٽرڪام تي ڪجھ ناستي ۽ ناريل پاڻي آڻڻ لاءِ ڪنهن کي چيو.

''پوءِ سيٺ سيتلداس، ڪهڙي خبرچار آهي-ڪڏهن آيا انڊيا؟''

''هفتو کن ٿيو ويو آهي. هت ڪالھ آيو آهيان. اڄ ڪجھ وقت فري مليو تہ چيم يارن دوستن سان ملي اچان.''

''ڏاڍو سٺو ڪيوَ. ڀلا گھر ڪڏهن ٿا اچو؟''

''هن دفعي ڪجھ ڏکيو آهي.''

''ائين نہ يار، هن دفعي تہ ضرور اچڻو اٿوَ. مون نئين گھر ۾ شفٽ ڪيو آهي. اچي چرڻ گھمائي وڃو. وڏائي نٿو ڪيان، پر دنيا جو اتون عَجوُبو ڏسندا.''

''ٺيڪ آهي، ڪيڏي مهل بہ فون ڪري هليو ايندس.''

''ائين نہ. ڊنر جو پروگرام رکنداسين. شهر جي ڪن خاص ڪِريِم شخصيتن کي گھرائينداسين. منسٽر، ايم.ايل.اي،ايم.پي. وغيره. اسان جو بہ ڪجھ دٻدٻو ڏسو نہ. اهڙين شخصيتن جي واقفيت بہ ڪم ايندوَ. ڀلا اڪيلا آيا آهيو يا ڀاڀي بہ آئي آهي؟''

''نہ، اڪيلو آيو آهيان.''

''پوءِ جيئڻ ڇٽو، اڄ تہ دير ٿي ويئي آهي. سڀاڻي يا پرينهن جو پروگرام رکون جيئڻ سيٺي کي دعوت جو نياپو پهچي سگھي.''

''ٺيڪ آهي تہ پوءِ پرينهن جو رکو.''

''ڀلي-پوءِ رات جو اٺين بجي؟''

''بلڪل ٺيڪ آهي.''

''شياملعل توهان پڻ اچجو. ٻيو بہ ڪير آهي توهان جي سرڪل مان؟''

گھڻو ڳالهائڻ، جيءَ جو جنجال!

سيٺ ڳاگنداس کي ريڊي ميڊ گارمينٽس جو وڏو شو-روم شهر جي مکيه بازار ۾ هئو. پاڻ ڏنڌي ڌانهن گهٽ ڌيان ڏيندو هئو. هاڻ هن جو وڌيڪ ڌيان سماجڪ ۽ سياسي کيتر طرف تي رهيو هئو. ڌنڌو پلي سندس چوڪرن قابليت سان سنڀالي ورتو هئو، پر هن جي پنهنجي قابليت جنهن ڌنڌي کي هن اوچ تائين رسايو هئو، هن نئين چونڊيل کيتر ۾ سندس ساٿ نه ڏيئي رهي هئي.

هن جي اڳين اوچ جي ڪري شرم ۾، ڪير به دوبدو هن سان اختلاف ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪندو هئو. نتيجي طور هو ان خوشفهميءَ ۾ رهڻ لڳو ته سندس چوڻ ۾ وزن آهي، جيڪو ڪجهه هو چئي رهيو آهي اُهو سچ سمجهيو ٿو وڃي ۽ هڪ ذهين شخص جا حرف سمجهي مت جا موڙهيل ان جي پيروي پڻ ڪري رهيا آهن. جيڪڏهن ڪو رد قد ڏيڻ جي ڪوشش ڪندو هئو ته اُنکي رهڙ سان لاجواب ڪري، ائين سمجهندو هئو ته سندس ڳالهه سچي مڃي ويئي آهي. هڪ طرف هي پنهنجي خوشفهميءَ ۾ مست رهڻ لڳو ته ٻئي طرف هاڻ سماج ۾ هي هڪ ابهرو ۽ بد فضيلتو شخص ليکيو ويندو هئو، سواءِ ڪن ٿورن جي، جن جي هي چمچاگيري ڪندو هئو چاڪاڻ ته ڦنن جو درجو هِن کان اوچو هئو.

ان ڏينهن دڪان ۾ پنهنجي چيمبر ۾ ويٺو هئو ته انٽرڪام تي ٻاهران ڪنهن چيو- ''دادا سينگاپور وارا مسٽر سيتلداس توهان سان ملڻ آيا آهن.''

''مان اچان ٿو.'' چئي هن فون رکي ڇڏيو. تکڙو تکڙو ٻاهر آيو. سيتلداس سان ڀاڪر پائي گڏيو. هن سان گڏ هڪ ٻيو شخص به هئو، ان سان هٿ ملايائين. سيتلداس واقفيت ڏيندي چيو- ''ڳاگنداس هي مسٽر شياملعل آهي، منهنجو هتي پاڙيسري.''

سيتلداس مشڪي چيو-”ائين نه آهي. هن پاڻ ڪڏهن ٻئي چيزون ڏنيون ٻڌيون ئي ڪونهن.“

”پوءِ ڍائو ٿو لڳي.“

سيتلداس هن جي گوڏي تي هٿ رکي، زور ڏيندي چيو-”ڇڏ يار، پلي خوشفهميءَ ۾ رهيو پيو هجي. پنهنجو ڇا ٿو وڃي؟“

شياملعل روسامي واري انداز ۾ چيو-”ڇا يار، اِهو سنو ٿو لڳي ته ائين اسان هن جون ڍينگون صبر سان ٻڌي، هن جو من وڌايون.“

سيتلداس وري به صبر سان چيو-”ائين نه آهي يار. هو پلي پاڻ پڏائي رهيو آهي، پر ان جو مطلب ضروري نه آهي ته هو اسانکي تڇ سمجهي رهيو آهي. اِهو هڪ اوور امپريس ڪرڻ جو انداز به ٿي سگهي ٿو.“

ائين ئي هڪ نوجوان اڳيان وڌي آيو. سيتلداس سان هٿ ملائي چيائين-”سائين، بندي کي نريش جاڙواڻي چوندا آهن. مان هت ميونسپل ڪارپوريٽر آهيان.“

”جي! توهان سان ملي خوشي ٿي.“

”سينگاپور ۾ ڇا ڪندا آهيو سائين؟“

”اسان جو اُتي ڊپارٽمينٽل اسٽور آهي.“

”ڪٿي؟ هاءِ اسٽريٽ ۾؟“

”ها!“

”ڪافي سنڌين جو اُتي ڪاروبار آهي نه؟“

”جي!“

ٽيليفون تي ڳالهه پوري ڪري ڳاگنداس هنن وٽ آيو. نريش ڏي طرف منهن ڪري چيو ”دادا ڇو منسٽر صاحب ڪونه آيا آهن؟“

”يار روزن ۾ آهي. چيومانس ته اچ-ڪجهه ڪائجانءِ پيئجانءِ نه، پر منع ڪيائين-هڪ ته گهر وارا مڃيندا ڪونه ته عبدل پارٽيءَ ۾ وڃي ڪائڻ پيئڻ ڪانسواءِ ڪو رهي سگهيو هوندو، ٻيو ته عبادت جو

”جي بهرحال تہ ڪوئي نہ.“

ڪجهہ وقت سينگاپور جرن ڳالهيون هلنديون رهيون تہ ڪم ڏنڌي جون بہ. اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ هو ٻئي ڄڻا موڪلائي هليا ويا.

دعوت، تي ڊنر لاءِ ڏهہ ٻارهن ڄڻا مس ڳڏ ٿي سگهيا. هڪ ايم.پي. هئو تہ هڪ اڳيون ايم.ايل.اي پڻ. باقي ٻن ميونسپل ڪارپوريٽرس ڪانسواءِ ٻيو ڪو سياسي ماڻهو ڪونہ هئو. واپاري طبقي مان پڻ اهڙو ڪو شخص ڪونہ هئو جو سيتلداس کي متاثر ڪري سگهي. بنگلي جي پنيان ڪمپائونڊ ۾ سٽي ڇپر لڳل هئي. پارٽيءَ جو بندوبست اُتي ڪيل هئو.

داروءَ جو دؤر چالو ٿيو. گاگنداس اُتساه مان چيو-”هي امپورٽيڊ اسڪاچ آهي. هت درلڀ آهي. اڳئين دفعي دبئي ويو هئس تہ ڊيوٽي فري شاپ تان ٻہ بوتلون وٺي آيو هئس. تڏهن کان سنڀالي رکيون اٿم تہ اڄ ڪم آيون.“

سيتلداس سهج سڀاءَ سان چيو-”پنهنجو تہ داروءَ ۾ ڪو خاص چاهہ نہ هوندو آهي. محفل ۾ مڙئي گلاس جهلي ويهبو آهي.“

”سچي ڳالهہ آهي. منهنجو بہ چاهہ ڪاڏي ۾ وڌيڪ هوندو آهي. عمر جي تقاضا آهي ڪائون پلي ٿورو، پر ڪپي سٺو ءَ اوچو.“

”صحيح ڳالهہ آهي.“

”اڄ جو ڪاڌو اوچي ۾ اوچي هوٽل تان گهرايو آهي. مينو بہ بلڪل عمدو آهي. سڀ مڇيندا آهن تہ گاگنداس واه جي پسندي آهي توهانجي.“

اندران نوڪر اچي ڪارڊليس فون گاگنداس کي ڏنو-”دادا توهان جو فون.“

هو فون وٺي ڪجهہ پريان ٿي ڳالهائڻ لڳو. شياملعل سيتلداس کي چيو-”هي ڀائي چا سمجهي رهيو آهي. اسان اسڪاچ ڏٺي ئي ڪونهي يا سٺو ڪاڌو ڪڏهن کاڌو ئي ڪونهي.“

صرف ڳاگنداس ئي آڻي سگهي ٿو. ڇا ته سونهن اٿن. ڀلي وڃي يا نه، پر هرڪو ڇئي رهيو هئو-”ڏاڍي سني آهي“، ”واهه خوب“ ۽ ”بنگلي پٺيان ڏاڍي محنت ڪيل آهي“ وغيره.

ڳاگنداس بود ۾ ڀرجي ويو-”يار بنگلي جو آرڪيٽيڪٽ به شهر جو اوچي ۾ اوچو آهي ۽ مهانگي ۾ مهانگو. مون ڪان ته في به ڪونه ورتائين. منهنجو ننڍي هوندي جو دوست آهي. پلاننگ ۽ ڊرائنگ وقت مان به ساڻس گڏ وهندو هئس. هن به مڃيو ته ’ڳاگنداس تنهنجون آئڊياز ڏاڍيون سٺيون آهن. تو ۾ اصليت ۽ سوجهه ٻوجهه به آهي.‘ ان ڪري ته هيڏو عاليشان بنگلو ٺهيو آهي.“

ڦيرواڻيءَ چيو-”خرچ به ڪافي ڪائي ويو هوندو.“

”سو ته سوپاويڪ آهي نه، پر سڀ سڪارٿو ٿيو آهي. اڃا هفتو اڳ سؤراشٽر مان چوڏهن ڄڻا غير سنڌي آيا هئا. اُنهن به ڏاڍي ساراهه ڪئي. ڪنهن ته ائين به چيو ”ڳاگنداس هي سڀ ڪجهه صرف توهان ئي ڪري سگهيا آهيو.“

”ڪير آيا هئا؟“

”آئل ملرس هئا.“

ڦيرواڻيءَ چيو-”اُنهن جي تو سان ڪهڙي دوستي؟“

”منهنجي سيٺ جا دوست هئا. هو به سؤراشٽر ۾ تيل جو وڏو واپاري آهي. هنن ڪي عبدل غنيءَ سان گڏجڻو هئو. مون چيومانِ منهنجي گهر اچو. مان عبدل ڀائيءَ کي اُتي ئو گهرايان. هو ته ويچارو اڏ ڇئي سان آيو.“

”ڇا ڳالهائڻو هئن.“

”يار هنن جا سرڪار سان لفڙا ته پيا هلندا آهن- اسٽاڪ ليول، سپورٽ پرائيس، راڄيه ڪان ٻاهر موڪلڻ جي پرمٽ ۽ ٻئي به خبر نه آهي ڪهڙا. خير مون ته ڪي تفصيل ڪونه پڇيامانِ، نه ئي سندن ڳالهين ۾ ڀهرو ورتم.“

ٽائيم پڻ هئو.“
”خير اڇي ها ته ڇا ٿئيس ها.“
”ائين نه آهي. هو هڪ بلڪل سنو ۽ سلجهيل شخص آهي. مون سان ته خاص دوستي ۽ پيار اٿس. ڪڏهن به ڪنهن ڪم لاءِ انڪار ڪونه ڪندو آهي. مون وٽ ته اڪثر فئمليءَ سان ايندو رهندو آهي. هي ته سياست ۽ سماج ۾ هن ڪي پنهنجو امئيج قائم رکيو آهي، انڪري مون فورس نه ڪيومانس.“
”خير هڪ ڪري سنو ٿو ڪري.“
”تڏهن ته چوان ٿو، اوچي ۾ اوچو شخص اٿيئي. مون سان ته ڪافي ويجهو آهي. مان به ڪيترا دفعا سندس گهر وڃي چڪو آهيان. سيٺ سيتلداس کي ته مون چيو هئو هو ضرور ايندو، پر روزن طرف منهنجو ڌيان ئي ڪونه ويو.“ وري سيتلداس کي چيائين- ”اڇو يار، هو ايم.پي. اڪيلو ويٺو آهي. ان سان گڏ هلي وهون.“
نريش اُٿي پنهنجي گروپ طرف ويو. هي ٽيئي ڄڻا ايم.پي. وٽ آيا. گاگنداس چيو- ”ڦيرواڻي صاحب ڇو ڀلا اڪيلا ويٺا آهيو؟“
”ائين ئي؛ پاڻ ته دارون پئون ڪونه.“
”مسٽر سيتلداس سان گڏيا نه؟“
”ها!“
”سائين سينگاپور جي خاص هستي اٿوَ.“
”اَڇا؟“ ڦيرواڻيءَ مشڪي چيو.
”هلو ته اندر بنگلو ڏيکاريانوَ.“
چارئي ڄڻا اُٿي اندر ويا. گاگنداس هر چيز کي چٽائي ڏسڻ لاءِ چئي رهيو هئو. هر شيءِ جي ساراه ڪري رهيو هئو. ڊيڪوريشن، فرنيچر ڪان وني وال پيس ۽ شو پيس ته نيڪ پر ننڍا ننڍا رانديڪا به کين ڏيکاري رهيو هئو. هيءَ چيز ڪٿان آندي اٿم، هوءَ ڪٿان ڏني آهي وغيره. مطلب ته هر چيز درلڀ آهي ۽ اوچي ۾ اوچي آهي، جا

چئبو هوشيار؛ هڪ وار توهان به ته هن جي چڪر ۾ اچي ويا.''
سيتلداس مشڪي رهيو هئو-''خير ڇڏ يار وڃي سڪه ۾ پوي.''
هفتي ڪانپوءِ شياملعل اخبار ۾ پڙهيو ته سِول سپلائيز منسٽر عبدل غنيءَ وزارت مان استعفا ڏني آهي، مکيه منتريءَ جي گهر ڪرڻ تي. آفيشلي ڪي ڪارڻ نٿا ٻڌايا وڃن، پر سمجهيو وڃي ٿو ته هو آئل ملرس سان سازباز پئي رهيو آهي. چونڊن ۾ باقي ڇهه مهنا مس رهيا آهن. هاءِ ڪمانڊ به صفائيءَ جي موڊ ۾ آهي.
سيتلداس وڃي چڪو هو. شياملعل سوچيو جيڪڏهن چونڊون ايترو نزديڪ آهن ته ويچاري کي شايد ٽڪيٽ به نه ملي. دوست به هيڏا-روزن جهڙي بي تعلق ڳالهه ۾ امئج جو ڌيان رکن ٿا، پر هڪ سينيئر جي سامهون سندس ڊپارٽمينٽ جي واپارين سان ٽرڊ پارٽيءَ جي گهر ۾ ميٽنگن جي ڳالهه ڪرڻ سان هن جي امئج کي ڪيترو ڌرڪ رسي سگهي ٿو، ان جو ڌيان نٿا رکن. ڪارڻ ته ڪجهه ٻئي به ضرور هوندا، پر چوٽي ته 'نادان دوست کان داناءُ دشمن ڀلو' ڪا غلط نه آهي.

◆◆◆◆

”پوءِ عبدل ڪجهہ هنن جو ڪم ڪيو؟“

”ضرور ڪيو هوندائين. هو قؤل جو پڪو آهي. ڪم ڪهڙو هئو سو
منهنجو وشيہ ڪونہ هئو، پر هو مون سان ۽ منهنجن دوستن سان ڪيل
اِنجام ضرور پاڙيندو. خئر مان، پيو چوان تہ هنن سيني بہ بنگلي
جي پلاننگہ جي ڏاڍي ساراهہ ڪئي. مون بنگلي ۾ مال بہ سٺو ۽
اوچو واپريو آهي. هيڏي وڏي زلزلي ۾ بنگلي کي ڪجهہ رهڻ بہ
ڪونہ آئي.“

شياملعل کان رهيو نہ ٿيو. مشڪي چيائين-”ائين تہ سائين ڪنهن
بہ بنگلي کي نقصان ڪونہ ٿيو آهي. جيڪي بہ رپورٽون آيون آهن
سي سڀ اوُنچين بلڊنگن جي باري ۾ آهن.“

گاگنداس چڻ ٻڌو ئي ڪونہ. چيائين-”ڪاڏو لڳايون.؟“

ڦيرواڻيءَ چيو-”هلو ڏسون ٻيا ڪٿي پهتا آهن.“

رسوئيءَ کان ڪجهہ وقت پوءِ سڀ هڪ ٻئي کان موڪلائي هلڻ لڳا.

شياملعل ڊرائيوَ ڪري رهيو هئو. چيائين-”يار هئو ڇا بنگلي ۾؟“

سيتلداس مشڪي چيو-”گهمي ڦري اها ئي ڳالهہ، هڪ تہ هن
ڪجهہ ڏٺو ئي ڪونهي ٻيو پاڻ پڌائڻ جي عادت.“

”نيڪ آهي ڀلي پيو خوش ٿئي، پر توهان جي هن سان واقفيت
ڪيئن ٿي؟“

”اُتي يار، سينگاپور ۾ آيو هئو-ٽورسٽ گروپ ۾. اسان جي اسٽور
تان خريدي ڪري رهيو هئو. ائين خبر پئي تہ سنڌي آهي ۽ هڪ
ٻئي سان واقفيت ڪئيسين. مان بہ هن جي ڊينگن ۾ اچي ويس. هاڻ
هت اچڻ سان خبر پئي تہ اصليت ڇا آهي. ڀلي ڪنِ سياسي ماڻهن
سانِ واقفيت اٿس، پر آهي زيرو. انڪري پاڻ پڌائي سيني تي
پنهنجو اثر وهارڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي.“

”اِها واقفيت بہ امپورٽيڊ اسڪاچ ۽ اوچي ڪاڏي جي ڪري هوندس؛ پر

ٻڏل هجن، ورنہ سائنٽيءَ ڳالهہ سائنٽي ريت مڃينجي ڪرڻ ۾ بوريت آهي، سو اڳتي هلي ظاهر ٿي پوندو.

آٽوميٽڪ سسٽم سان پاڻ سرشتيءَ جو لفاءُ ڏسي ۽ ماڻي سگهندو، ويهي صرف غئبي سنڪيت موڪلي راند ڪرائيندو رهندو. (اڄ اسان وٽ آٽوميشن آئي ڪافي وقت ٿي ويو آهي ۽ ڀڳوان جو سسٽم سمجهڻ سولو ٿو لڳي. وڏيون وڏيون فئڪٽريون ۽ مشينون پنهنجو پاڻ هلن ٿيون. غئبي سنڪيت جو ڪم ريموٽ ڪنٽرول سان ٿئي ٿو).

چيتن پئدا ڪرڻ لاءِ سوچيندي سوچيندي ڀڳوان سرجنهار کي هڪ انساني مشين جي رِٿ ڏيان ۾ آئي. هن مشين ۾ سڀ ڪجهہ آٽوميٽڪ هئڻ کپي. ايتري قدر جو فيول ڀرڻ لاءِ بہ ڪيس ڪا محنت نہ ڪرڻي پوي. وسيلا سڀ حاضر ڪري ڏجن، اهڙو ڪجهہ هو سوچڻ لڳو. ائين فيول جا بہ سسٽم سوچيائين. ڪجهہ سرجنهار جي پئدا ڪيل سسٽم مان پنهنجو پاڻ ميسر ٿي ملي، جهڙوڪ هوا ۽ پاڻي، تہ ڪجهہ انساني مشين پاڻ اُن سسٽم مان پئدا ڪري، جيئن تہ اناج وغيره. مشين ۾ فيول جي ڪمي ٿئي تہ اُن جو سنڪيت پڻ پنهنجو پاڻ ملڻ کپي (اُن لاءِ انسان کي بک ۽ پياس لڳي ٿي). وري خارج فيول جو نيڪال بہ آٽوميٽڪ ٿيڻ کپي. اهڙي مشين پنهنجو پاڻ آڪار - روپ وٺندي رهي اُن باري ۾ پڻ سوچڻ لڳو.

اِها مشين مڪئنيڪل سسٽم تي آڌارت معدني پئداشن مان ٺهي پئي سگهي، پر ان لاءِ ڪچي مال جي ضرورت پوندي ۽ اُن کي گهڙڻ ۽ ٺاهڻ لاءِ ڪافي ٻاهرين ايجنسين جي ضرورت پئي پوندي. ازانسواءِ جڙ مان چيتن ٺاهڻ سولو ڪم نہ هئو. ان ڪري انساني مشين نئين فارمولا سان نئين سِر ٺاهڻ جو سوچيائين. هن انساني مشين لاءِ ڪيميائي جزن جو استعمال ڪرڻ سولو سمجهيو. باقي چرپر ۽ فيول سسٽم مڪئنيڪل اصولن تي رکيائين. اڳتي هلي انسان هن سائنس کي نالو ڏنو - حياتاتي (Biology) . جڏهن چيتن - انسان پئدا ڪرڻ جو پروجيڪٽ تيار ٿيو تہ پوءِ هو لڳو اُن لاءِ موزون جاءِ، وقت ۽ ماحول

کيل کيلڻهار جو !

هيءَ لکن ايامن (ءَ نہ سالن) کان پهرين جي ڳالهہ آهي. سرجڻهار ڀڳوان کي ڪائنات مڪمل ڪئي ڪافي وقت ٿي ويو هئو. جيستائين اُن کي مڪمل روپ ڏيڻ ۾ مشغول هئو، تيستائين هن کي هڪ قسم جي وندر هئي. اڄ هي سڀ ڏسي اسان سمجهي سگهون ٿا تہ هيترا سارا سج، تارا، چنڊ، گرهہ ۽ اُپگرهہ وغيره پئدا ڪري وري اُنهن کي ڪشش ثقل ذريعي هڪ ٻئي سان ڳنڍڻ ۾ هن کي ڪيڏي نہ محنت ڪرڻي پئي هوندي. آرڪيٽيڪٽ بہ پاڻ تہ ڊرافٽسمئن بہ پاڻ. سڄي پروجيڪٽ ناهي اُن کي تعميل بہ اڪيلي سر پاڻ ڏنائين.

اُن ڪانپوءِ ڪيترو وقت تہ پاڻ کي سرشٽيءَ جي اُتار، چڙهاءُ ڏسڻ سان وندرائي ويٺو هئو. گرهن ۽ تارن سان پيو راند ڪندو هئو، اُنهن کي هڪ ٻئي سان ٽڪرائيندو هئو ۽ اُنهن جون جايون مٽائي پئدا ٿيندڙ اثر جو اڀياس ڪندو رهندو هئو. ائين ڪندي ڪندي ڪيترا تارا ۽ سج ٽٽي پيا ۽ ننڍا ننڍا ٽڪڙن جيترا جزا پڻ انترڪشہ ۾ ڦرڻ لڳا. اُنهن کي اڄ اسان گرهہ، اُپگرهہ ۽ انهن جا چنڊ چئون ٿا - راسيون چئون ٿا.

ڪجهہ ايامن ڪانپوءِ هو بور ٿيڻ لڳو. آخر هي سڀ ڪيستائين؟ وندر تہ ٺيڪ، پر سڀ انتظام پڻ ڪيس پئي ڪرڻو پيو. هٿ پير ۽ دماغ پئي هلائڻا پيس يعنيٰ محنت پئي ڪرڻي پيس. انڪري وندر جو مزو گهٽجي رهيو هئو. سوچي ويچاري سڄي ڪائنات جي ويوسٿا آٽوميٽڪ موڊ (Automatic Mode) تي رکي ڇڏيائين. سڀ تارا، سج ۽ گرهہ وغيره پنهنجو پاڻ هلڻ لڳا ۽ بئلنس سنڀالڻ لڳا. جنهن اصول تي اڄ ڪمپيوٽر هلن ٿا، بلڪل اُن اصول تي هن هڪ هڪ جزي جي باريڪيءَ سان پروگرام ناهي ڇڏيو.

هن وقت تائين جيڪو ڪجهہ پئدا ڪيو هئائين سو سڀ جڙ هئو هاڻ ڪجهہ چيتن پئدا ڪرڻ جو سوچڻ لڳو تہ جيئن هلچل ۽ چرپر جي ڪري ڪجهہ چهل پهل هجي، پر هي سڀ بہ آٽوميٽڪ سسٽم تي

هلڪا هوندا ۽ آسمان ۾ رهندا. هوا انهن کي ضرورت وارين جڳهين تي ڪٽي ويندي ۽ ٿڌ ڏيئي اُنهن کي واپس پاڻيءَ جي روپ ۾ آڻي، برسات وسائي ڌرتيءَ مان اناج پئدا ڪرڻ ۾ واهر ڪندي. باقي پوکہ لاءِ کوجنا ڪري پئداش جو ڪم انسان تي ڇڏيو ويو. موزون ماحول پئدا ڪرڻ لاءِ قدرت ۾ هر ڳالهہ جو ڌيان رکيو ويو. وقت سر رات ڏينهن اچن، موسم جي مٽ سٽ ٿئي تہ سمنڊ جي چرپر ۽ بادل ناهڻ لاءِ وير جي ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ ڌرتي ۾ خاص ريت گول ڦرڻ جي يڳتي رکي ويئي ۽ چنڊ کي خاص ريت ’ڪلائن‘ سان نوازيو ويو. خارج فيول کي مشين مان نيڪال ڪرڻ جو بندوبست پڻ پيشاب ۽ پائخاني رستي آٽوميٽڪ ڪيو ويو.

هاڻ سوال هئو آٽوميٽڪ پراڊڪشن جو. وري يڳوان هن پهلو بابت سوچڻ لڳو. انسان تہ هو اوڏي مهل ئي پئدا ڪري پئي سگهيو، کو هڪ نہ پر ڪيترائي. سوال هئو مشين پراڻي ٿي وڃڻ کانپوءِ ان جي مرمت ۽ گسي وڃڻ کانپوءِ ان جي بدران ٻيءَ جو بندوبست ڪرڻ. هي سڀ ڪجهہ بہ آٽوميٽڪ ٿيڻ کپي. مرمت لاءِ تہ حڪيم، ڊاڪٽر ۽ دوائون ميسر ڪري سگهبيون ۽ اڳتي هلي انسان ان ۾ خود پورتي بہ ڪري سگهندو، پر سرجنهار پاڻ ڪيترو ڌيان ڏيندو. ان ڪري replacement بہ آٽوميٽڪ ٿيڻ کپي. ورنہ خارج مشينن جي ڪري انسانن جو انداز ڪنهن مخصوص ليول کان گهٽجي سگهي ٿو ۽ اڳتي هلي ختم بہ ٿي سگهي ٿو.

هو تہ سرجنهار هئو. هن لاءِ ڪا ڳالهہ ناممڪن نہ هئي. انسان جا ٻہ قسم ڻاهيائين، مونث ۽ مذڪر. انهن ٻنهي جي ميلاپ سان ڌرتيءَ تي انساني مشين جي پئداوار قائم رهندي ايندي. ٻنهي ۾ اُتپتيءَ جو جذبو قائم رهي ان لاءِ هنن جي دماغ ۾ ڪجهہ اهڙيون لهرون پريائين جو هو هڪ ٻئي ڏانهن آڪرشت ٿيندا رهن ۽ ميلاپ کان نہ ڪترائن.

وري سوال هئو انسان پنهنجي آڪار جيترا انسان ڪيئن پئدا ڪري سگهندو ؟ اُن جي سرير ۾ ايتري جاءِ تہ ڪونہ ٿي سگهندي.

پئدا ڪرڻ.

هن پروجيڪٽ لاءِ ڌرتي وڏيڪ موزون جاءِ هئي. سائيز جي خيال کان به ٺيڪ هئي. سج ۽ تارا ته بلڪل گرم هئا. اُتي هر شيءِ يسم تي وچڙي هئي. ڌرتيءَ کي سج کان جدا ٿئي ڪافي وقت ٿي چڪو هئو. سج واري تابش ڇڏي چڪي هئي. وري اُن کي هڪ چنڊ پڻ هئو. ڪل ملائي هن سج، چنڊ ۽ ڌرتيءَ جي شڪتين جو مرڪب ناهي، اُن جو اُپيوگ ڪرڻ لاءِ سوچيو ۽ ٿنهي کي موزون جاءِ ڏنائين. باقي شڪتين جو پورائو ڪرڻ وارو ته پاڻ ئي هئو.

ڌرتيءَ تي ڪافي ڪڏون ڪٻا ۽ کاهيون ٿي وئيون هيون. اندران ڪجهه گرمي پڻ نڪري رهي هئي. اُن ڪري هن زبردست برساتيون وسايون. اُن مان به فائدا ٿيا. ڪڏون ڪٻا پرجي ويا. اِنهن کي اڄ اسين سمنڊ ٿا چئون. ٻيو فائدو ٿيو جو جيتن لاءِ فيول جو هڪ حصو تيار ٿي ويو. سائنسي نمونا وايومنڊل پئدا ڪيائين؛ اِهو پڻ ڌرتيءَ کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ ڪم آيو. هوا ۾ آڪسيجن وجهڻ سان فيول جو هڪ ٻيو حصو تيار ٿي ويو. اگنيءَ جو هئڻ به ضروري هئو. سورج مان اُن کي شڪتي پراپت ٿي.

انساني مشين جو پروجيڪٽ/خاڪو تيار ٿي ويو. اگني، وايو ۽ پاڻي -هنن ٽن عناصرن جي ڪري آٽوميٽڪ فيول جو بندوبست به ٿي ويو. انسان جي سرير جا عضوا آڪسيجن ۽ خون ملڻ تي ڪم ڪرڻ وارا هئا. آڪسيجن هوا مان بنا ڪنهن محنت جي حاصل ٿي پئي سگهي. خون لاءِ پاڻي ۽ کاڌي جي ضرورت هئي. اُن لاءِ انسان کي ڪجهه تڪليف وٺڻي پوي، محنت ڪرڻي پوي، اهڙو ڪجهه سوچيو ويو. پاڻي انسان کي بلڪل ٿوري تڪليف وٺي گڏ ڪرڻو هئو. باقي کاڌو محنت ڪري پاڻ پئدا ڪرڻو هئو.

هوا، پاڻي ۽ اگنيءَ جي مدد سان زمين مان سڀ ڪجهه ملي سگهي، پڳوان اهڙو بندوبست ڪيو. اگني پنهنجي تابش سان سمنڊ مان پاڻيءَ جا بادل پئدا ڪري سگهندي؛ گرميءَ سبب اهي بلڪل

جڏهن انسان جي پراڊڪشن جو ڪاريہ هٿ ۾ ڪڻڻ وارو هئو تہ لڳس سسٽم اجا بہ وڌيڪ آٽوميٽڪ هجي تہ جيئن ڪيس وڌيڪ فرصت ملي. ان ڪري انساني دماغ ۾ ’سوچ‘ سان گڏ ٻيون سڀ اهڙيون شڪتيون پريائين جيئن اڳتي هلي سندس پنهنجي محنت گهٽ ٿئي؛ انسان پاڻ ۾ پَري پورڻ ٿئي، پنهنجو ڀلو برو سوچي سمجهي سگهي تہ وڪاس لاءِ بہ سوچي سگهي. صرف دک سک ۾ سرجنهار کي ياد ڪري، يا سچ پچ ڪڏهن تڪليف ۾ هجي ۽ مدد جي درڪار هجيس تہ. وري انسان سوڌو سيني جانورن ۾ الڳہ الڳہ ليول جون ممتا ۽ موه جون لهرون پريائين، ان خيال کان تہ هڪ ٻئي جو ڌيان رکندا رهن ۽ ڪيس تڪليف گهٽ ڏين.

انساني مشين جي پروجيڪٽ کي مڪمل ريت عملي جامو پهرائڻ جي ليول تائين آڻڻ ۾ پڳوان کي ايام لڳي ويا. پراڊڪشن چالو ڪرڻ ۾ نہ ڪا دير لڳس نہ ڪا تڪليف ٿيس. هن کي تہ صرف ڏاڏي آدم ۽ ٻيبي هوا کي ڌرتي ۽ تي موڪلڻو هئو. سرجنهار کي هن رچنا ۾ ڪافي مزو آيو. پروجيڪٽ جي مڪمل سرانجامي ۽ ڪانپوءِ هو لذت سان سڀ ڏسي مزو ماڻڻ لڳو. هو سرجنهار بدران کيلٽهار بڻجي پيو. ان وچ ۾ هو سيني تجربن - آزمائشن جو اڀياس ڪندو رهيو ۽ سسٽم ۾ ضروري سڌارا وڌارا ڪندو رهيو.

اڳتي هلي ڏنائين تہ سنسار جي جيون جي آٽوميٽڪ پئداش ڪري تعداد وڌي رهيو آهي - سندس ڪم ڪار وڌي رهيو آهي. چيتن جي شماري تہ وڌڻ لڳي پر جڙ جي پڻ. هاڻ ان سڀ کي اڪيلي سر مئنيج ڪرڻ ۾ هن جو ڪافي وقت برباد ٿيڻ لڳو. هن تہ هي سڀ ڪجهہ ان لاءِ رچيو هئو تہ جيئن پاڻ وندرائي سگهي، پر مئنيجمينٽ جو ڪاريہ سنڀالڻ ڪانپوءِ وندر لاءِ ڪيس ايترو وقت نہ ملي رهيو هئو. هن پنهنجا مئنيجر، سيڪريٽري ۽ ٻيا مددگار پئدا ڪرڻ جو سوچيو. ائين ديوي ديوتائون پئدا ٿيا. ڪن حالتن ۾ انسان کي پروموشن ڏيئي مئنيجمينٽ جا ڪم وراهي ڏنائين.

انکري وري ہي آئيڊيا ڳولهي ڪڍيائين. انسان جو ننڍو سرو
ٻالڪ. ننڍو ٻار پنهنجي ماءُ جي گرڀ ۾ سوَلائيءَ سان آستان حا
ڪري سگهي اُن لاءِ هن بلڪل ننڍي-ٽيڪي جيترو جزو ناهيو. ماءُ
گرڀ ۾ سڀ سهوليتون ميسر ڪرڻ جو بندوبست پڻ ڪيائين تہ جي
ٻالڪ جو وڪاس آٽوميٽڪ ٿئي. وري سوچيائين تہ ننڍي ٻار کي پ
تيڻ شرط رواجي ڪاڏو ڪارائڻ ممڪن نہ آهي. ان لاءِ ماتا کي
قدرتي شڪتي بخشيائين جنهن موجب هوءَ پنهنجي سرير مان
ڪجهہ وقت لاءِ ٻار کي ڪاڏو ڪارائي سگهي.

مطلب تہ ڪائنات جي هڪ حصي-جز جي پئداش مان پڳ
آزمودو پرائي چڪو هئو تہ جيسيتائين سڀ ڪجهہ آٽوميٽڪ نہ آ
تيسيتائين هر گهڙي کيس ئي تڪليف وٺڻي پوندي-ڌيان ڏيڻو پون
ان ڪري هن تي سڀ ڪجهہ آٽوميٽڪ ناهڻ جو جنون سوار هئو.

پروجيڪٽ جڏهن نهي راس ٿيو تہ سرجنهار کي لڳو پهرين هي
ٻين ننڍن ننڍن جيوَن کي پئدا ڪجي. انهن جي پئداش جو اصول
ساڳيو ئي رکيو ويو، انساني مشين تي آڌارت. (هي سسٽم اڄ
هلندو ٿو اچي. سائنسدان کوجنائون ڪرڻ مهل پهرين آزمائش
ننڍن جانورن تي ڪندا آهن : ڪوئن، ٻاندرن وغيره تي). ائين
ننڍا جانور پئدا ڪندو ويو. پهرين مڇر ۽ ننڍا جيت پئدا ڪيائي
آخر ۾ انسان جنهن کي پهرين ٻاندر جو روپ ڏنائين. رفتہ رفتہ
ڪيترين آزمائشون - تجربا ڪندو رهيو. پهرين تہ ننڍن جيون
دماغ ڪونہ ڏنائين - صرف ڪجهہ لهرون تہ جيئن پنهنجو ب
ڪري سگهن، ڪائي پي سگهن ۽ ايترو ڪجهہ ڪري سگهن جي
سندن جمڻ، جيئڻ ۽ مرڻ لاءِ ضروري هجي. پوءِ جيئن جيئن لڳس
ٻين وڏن جانورن کي ڪجهہ وڌيڪ لهرون ڏيڻ ضروري آهي، ت
پنهنجي يوجنا ۾ سڌارا وڌارا ڪرڻ لڳو. ان ڪري ڏسندا آهيون
الڳہ الڳہ جانورن جي شڪتي وهنوار ۽ سڀاءُ الڳہ الڳہ هوندو آ
مثال طور شير ۽ هرڻ، تہ لومڙ ۽ گدڙ، وري ڪبوتر ۽ عقاب وغيره.

دهشت جي دنيا

ڪنهن مکيه ليڊر تي حملي ڪرڻ جي رٿا ناهڻ لاءِ ته ڪشمير جي اگروادين جو هاءِ ڪمانڊ ڪيتري وقت کان چوندو ايندو هئو. اُن لاءِ ڪنهن هوشيار ۽ چالاڪ فداهين جي ضرورت هئي. هڪ گروپ هاءِ ڪمانڊ کان قبوليت وٺي هن ڏس ۾ ڪڏهڪو ڪم شروع ڪري ڇڏيو هئو. راجيه جي پوليس تي نظر رکيائون ته هڪ اهڙو شخص ملي وين جو پاڻ وڪڻڻ لاءِ تيار هئو. پئسي جي لالچ ڏيڻ کان اول هن جو برين واش ڪيو ويو. ڏيمي ڏيمي هن کي فداهين ٿيڻ لاءِ تيار ڪيو ويو. ڪجهه ٽريننگ ڏني ويئي ته هو پوليس فورس ۾ سٺو نشانيباز ليکجڻ لڳو. ڪيترن ئي اگروادين کي صفع هستيءَ تان مٽائي چڪو هئو. اُن ڪري ڊپارٽمينٽ ۾ سٺو نالو ڪمايو هئائين. هن جي گوليءَ جو شڪار اُهي اگروادي ٿيا هئا جي هاءِ ڪمانڊ کي پسند ڪونه هئا. هن کي ٻنهي پاسي ڪريڊٽ ملي رهي هئي.

هارون قريشي پنهنجي جان جو سؤدو ٽن ڪروڙ رپين ۾ ڪيو هئو. مرڻ کانپوءِ جيڪڏهن پئسا هن جي پوين کي ڏنا وڃن ته سڀ ڪجهه نظر ۾ اچي ويندو. هارون کي دلي طرح به پوري خاطري نه هئي ته سندس وڃڻ کان پوءِ هن سان ڪيل انجام کو پاڙيو ويندو. ازانسواءِ پنهنجي جيئري هن پئسن جو ڪجهه ته سک ماڻڻ ٿي چاهيو.

هن جي ڇوڪري کي ڊبئي ۾ ڏنڊو کولائي ڏنو ويو. دڪان مان ڪمائي سٺي ٿيڻ لڳي. گرانٽ جا پئسا ٿورا ٿورا ڪري وڪري ۾ جذب ٿيندا رهيا. اُتي اڪائونٽنگ جو ته ڪوئي مسئلو آهي ڪونه. انڪم ٽئڪس ڪونهي، ٻيو ڪو ٻنڌڻ ڪونهي. ٿوري وقت ۾ ڇوڪرو گرانٽ جا سڀ پئسا حاصل ڪري چڪو ۽ ڏنڌي مان پڻ چڱو ڪمائي چڪو هئو. وڏو دڪان وٺي شهر جي مکيه سينٽر ۾ شِفٽ ڪيائين.

هر ننڍي وڏي ڪمپنيءَ ۾ ڏٺو ويو آهي ته مالڪ جيڪڏهن سمهي پوندو آهي يا ڪنهن ٻي ريت ڍلو ۽ سست ٿي ويندو آهي ته ڪمپنيءَ جو حال برو ٿي ويندو آهي. مئنيجر ۽ اسٽاف ڪيترو به قابل ڇو نه هجن، پر مالڪن جا حال ڏسي هو به سست ٿي ويندا آهن، ڍِلا هيڻ ٿي پوندا آهن ۽ ٻين غير ضروري ڪمن ۾ لڳي ويندا آهن.

اڳتي هلي سرجنهار به ’آٽوميٽڪ‘ جي چڪر ۾ اچي ويو آهي، ائين لڳي رهيو آهي. هو اِهو نه ڏسي رهيو آهي ته سندس پئدا ڪيل مئنيجر ۽ عملو ڪيئن مئنيج ڪري رهيا آهن. هن ڪي ته ائين ڏسڻ ڪپي ته مڊل ليول جا ڀڳوان ۽ ديوتائون ڀهرين جيترو ڏيان ڇو ڪونه ٿا ڏين. وري نوَن ديوتائن جو ڌرتيءَ تي جنم وٺڻ به بند ٿي ويو آهي. رٽاير ڪيل ۽ چولو تياڳيندڙن جي بدران ڪير نه اچي رهيو آهي. مِس مئنيجمينٽ جي ڪري انسان پنهنجو پاڻ کي برباد ڪري رهيو آهي، سرجنهار کي الڳ الڳ نالا ڏيئي الڳ الڳ مذهب ٺاهي. انسان آٽوميٽڪ سسٽم جو به دُر اُپيوگ ڪري رهيو آهي، پاڻ کي خودمختيار، خان-ي-خان سمجهي رهيو آهي، ۽ ڀڳوان جي غرض نه ڪڍي رهيو آهي. انسان محسوس ڪرڻ لڳو آهي ته آٽوميٽڪ سسٽم جي ڪري ڀڳوان پاڻ وٽ گهڻي اختياري نه رکي آهي. هن کي پڪ آهي ته هو گهڻو ڪجهه پاڻ ڪري سگهي ٿو ان ڪري سرجنهار لاءِ هن جي من ۾ شرڌا گهٽجي رهي آهي. لڳي ٿو هن ڏس ۾ شروعات ڪڏهکو ٿي چڪي هئي. شايد ان ڪري ستجڳ پورو ٿي ويو ۽ هاڻ ڪلجڳ ۾ ته ٻڏڻ وارو ڪو نظر نه اچي رهيو آهي.

يار، سرجنهار هيڏي محنت ڪري سرشتيءَ جي رچنا ڪئي اٿيئي ته انسان جي ڀلي لاءِ به ڪجهه سوچ - ڪجهه ڪر، نئين سر ۽ ٿي سگهي ته آٽوميٽڪ.

◆◆◆◆

هارون تي ڇڏيو ويو ته جيئن ڪيس مناسب لڳي ان موجب قدم کڻي. پڇاڙيءَ جو آزمائش وٺڻ سان هو پاس ٿيو تڏهن ڪيس پارٽ واپس وڃڻ جي اجازت ملي. آپريشن پورو ٿيڻ کان پوءِ جيڪڏهن جان بچي سگهي ته ڪيئن بارڊر ڪراس ڪري، اِهو پڻ ڪيس تفصيلوار سمجهايو ويو.

هارون سرينگر پهتو ته ڪجهه ئي ڏينهن ۾ فاروق عبدالله جي رئليءَ جو اعلان ٿيو. هن مئدان جو چڱيءَ طرح معائنو ڪيو. ڪيس جنهن بلڊنگ جي ڪُڊ تي ڊيوٽي وٺڻي هئي سا پڻ نظر مان ڪڍيائين. سوال هئو جيڪڏهن ڪيس اِتي ڊيوٽي نه ملي ته ڇا؟ جيڪڏهن ميٽنگ ۾ اسٽيج سندس رٿا موجب نه ٺهي ته ڇا ڪرڻو. هن مئدان ۾ رواجي طور سياسي ميڙن ۾ اسٽيج هر دفعي ساڳئي هنڌ ٺهندي هئي ۽ هن پنهنجي يوجنا به اُن موجب ٺاهي هئي. هن کي الائي ڇو شڪ پئجي رهيو هئو ته اسٽيج جي جاءِ مٽجي سگهي ٿي ۽ سچ پچ هن جو شڪ صحيح نڪتو.

هن رئليءَ جي بندوبست لاءِ پوليس جي هر ميٽنگ ۾ هارون کي سڏايو ويندو هئو. اسٽيج جي جاءِ مٽائڻ جو فيصلو سڪيورٽي ڪارڻن جي مدنظر ڪيو ويو. رئلي سياڻي شام جو آهي. چيف منسٽر ڪافي وقت کان پوءِ هن مئدان ۾ اچي رهيو آهي. اگروادين جي هن تي نظر ته آهي ئي. اڳ به ٻه ٽي دفعا هن تي جان ليوا حملا ٿي چڪا هئا. اسٽيج جي جاءِ مٽائڻ واري ڳالهه بلڪل گپت رکي ويئي. هونئن به سڪيورٽيءَ جي خيال کان هر دفعي اسٽيج جي جاءِ مٽائڻ ۽ گپت رکڻ ضروري هئو. چيف منسٽر تقرير بليٽ پروف چيمبر مان ڪندو. هارون کي جيڪو ڪجهه ڪرڻو آهي صرف ان جي ڪار مان لهي چيمبر تائين پهچڻ واري وقت ۾ يا واپسي واري وقت ۾.

پوليس ڪمشنر چيو- ”هارون تنهنجو ڇا ويچار آهي؟ ڪٿي بهندين؟ پائي نون اسان جو سيني کان قابل شارپ شوٽر آهين.“

ڇوڪرو ڪجهه پئسا گهر موڪليندو هئو- قانوني ريت. ائين هارون قريشي زندگيءَ جو مزو ماڻڻ لڳو- جيئن ٻڪرو ٻليءَ تي چڙهڻ کان اول. ڇوڪري پنهنجي ماءُ پيءُ کان سواءِ ٻين سيني ويجهن عزيزن کي پاڻ وٽ گهرائي ورتو. هن کي اِها خبر نہ پئجي سگهي ۽ نہ ئي پاڻ جاڻڻ جي ڪوشش ڪيائين تہ هي سڀ پئسا سندس وٽ ڇو اچي رهيا آهن. بس ايترو سمجهڻ ڪافي هئو تہ سندس پيءُ هڪ ناميارو پوليس وارو آهي ۽ پوليس وارن وٽ هئڙي نموني جا پئسا اچڻ وڏي ڳالهہ نہ آهي. هن ڪنهن جو اهڙو ڪو ڪم ڪيو هوندو جو ٻئي نہ ڪري سگهيا هوندا. هن خواب خيال ۾ بہ نہ سوچيو هئو تہ هي سڀ سندس پتا جي جان جي قيمت آهي.

بہ سال ڪن ڪو ائڪشن ڪونہ ٿيو، پر هارون کي خبر هئي تہ ڪڏهن بہ سڏ اچي سگهي ٿو. هن جي ٽريننگ ۽ برين واش باقاعدي چالو هئا. جڏهن سڏ آيو تہ من ۾ ڪجهہ اهڙا ويچار ضرور آيس پر انڪار ڪرڻ يا نتائڻ جي گنجائش ڪونہ هئي. هيترو اڳيان وڌڻ کان پوءِ نہ صرف سندس پنهنجي جان جوکم ۾ پئجي پئي سگهي، بلڪ اُن کان پهرين سندس ڪٽنب جو صفايو ٿئہ هئو. اُگروادي ڊبئي وارن سندس عزيزن کي بہ نہ ڇڏيندا.

هو موڪل وٺي جوءِ سوڌو پٽ سان گڏجڻ ويو. اُتي پارٽ جي ۽ ٻاهر جي ڪجهہ اگروادين سان ميٽنگ رکي ويئي هئي. اُتي هارون جو وڃڻ تہ سوپاويڪ هئو. عزيزن سان گڏجڻ ۽ گهمڻ ويو آهي.

هارون کي مڪمل تفصيل سلسليوار سمجهايا ويا- قدم پهريون قدم ٻيون وغيره. هن قسم جون عام ميٽنگون سرينگر ۾ اڪثر جنهن هنڌ تي ٿينديون هيون اُن جا فوٽو ۽ چؤطرف ڦهليل جاين جا نقشا پڻ کيس ڏيکاريا ويا ۽ سمجهايا ويا. هيل تائين اُن مئدان تي جيتريون بہ رئليون ٿيون هيون، اسٽيج هڪ ئي مقرر هنڌ تي هوندي هئي. هنن يوجنا بہ اُن حساب سان ڻاهي. جيڪڏهن ڪا ڦيرڦار ٿئي تہ اِهو

جائي جم لڳي وينديي آهي. هر اڳوان سبز باغ ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪندو آهي پر جنهن اُتساهه سان عوام ان جون ڳالهيون ٻڌندو ۽ پڙهندو آهي، اُنجي معامولي سيڪڙي جيترو به عمل نه ٿيندو آهي. اِها سڀ ڄاڻ هوندي به ماڻهو هميشهه ڪجهه نئون ٻڌڻ جي اُتسڪتا ۾ هوندا آهن ته متان ڪڏهن ڪي انجام پل ۾ پاڙيا وڃن.

هارون ڏهه ٽئه ٿيل بلڊنگ جي ڇت تي ويٺو هئو. ڇوماڙ مڪان هئو. اڳيان يا پاسن کان ٻي ڪا ايڏي اوچي بلڊنگ ڪونه هئي. آس پاس وارا سڀ مڪان ڪجهه ڪلاڪن لاءِ خالي ڪرايا ويا هئا. هارون کي ٻين مڪانن تي تعنات ٿيل سنترين جي چرپر نظر اچي رهي هئي. هن کي هڪ دوربيني ۽ واري رائيفل ڏنل هئي. هو هميشهه اِها ڪم آڻيندو هئو. هڪ پستول پڻ پئنٽ جي بيلٽ ۾ اٽڪائي ڇڏيو هئائين. ڇت تان هن کي سڄي استيج سٺي ۽ طرح نظر اچي رهي هئي. بندوق گهڙي گهڙي ۽ تاڪي نشاني جو اندازو پڻ لڳائي چڪو هئو.

استيج جي اڳيان ڪجهه هلچل مچي ويئي. چيف منسٽر اچي رهيو آهي. هو تيار ٿي بندوق تاڪي موقعي جي تاڙ ۾ ٻهي رهيو. چيف منسٽر جي ڪار استيج کان ٿورو اڳيان اچي بيٺي. هن کان پهرين واري ڪار مان سڪيورٽي ۽ وارا لهي تڪڙو تڪڙو پنهنجي مقرر ڪيل پوزيشن تي اچي بيٺا. چيف منسٽر جي ڪار مان پهرين ٻه گارڊ لٿا ۽ پوءِ هو لٿو. ترت ئي ٻئي گارڊ هن جي اڳيان پٺيان هلڻ لڳا. ساڄي کاٻي کان پهرين ڪار وارا ٻه ڄڻا هن کي ورائي ويا. پرسان بيٺلن مان ڪجهه شخص اڳيان وڌي خوش خيريافت ڪرڻ لڳا ته سڪيورٽي ۽ وارن هنن کي نزاڪت سان پاسيرو ڪري ڇڏيو. هارون جهنجهلائي اُٿيو. هي سڀ بلڪل تڪڙو ٿي ويو. هاڻي جي گولي ٿو هلائي ته پهرين سڪيورٽي گارڊ يا ٻيو ڪو مرندو. چيف منسٽر تي ٻي گولي هلائڻ جو موقعو ئي ڪونه ملندو. اُن کان اول سڀ خبردار ٿي ويندا. هي هاڻ واپسي ۽ واري موقعي جو انتظار ڪرڻ لڳو.

هارون اُٿي بيهي ادب سان چيو- ”سر جي اهڙي جڳهه هجي جتان سڄي اسٽيج نظر اچي. سي.ايم. صاحب جو ڪار مان لهي چيمبر تائين ۽ وري چيمبر کان ڪار تائين اچڻ وڃڻ ڪَوَر ڪري سگهجي.“

”صحيح ڳالهه آهي.“

پروجيڪٽر مان پڙدي تي مئدان جي سلائيڊ آئي ته ڪمشنر چيو- ”هي آهي اسٽيج جو وِيوُ.“

ڪنهن چيو- ”سر هارون کي هن ڳاڙهي بلڊنگ تي تعنات ڪجي. اُتان اسٽيج به سامهون ڏسندس ته ڪاٻي ۽ ساڄي جي چرپر جو به ڌيان رکي سگهندو.“

”سو ته برابر آهي، پر ڪاٻي ساڄي جڻ ٻيو ڪو ڪونه هوندو ڇا؟“

”سو ته ڪوئي نه ڪوئي هوندو. بلڪل سامهون واري ننڍي بلڊنگ مٿان به ته ڪنهن کي بهاربو، پر هارون سيني کي ڪَوَر ڪري سگهي ته بهتر.“

ڪمشنر ڪجهه دير ويچارڻ لڳو، پوءِ چيائين- ”بلڪل ٺيڪ. ٻي جيڪا ڊپلائمينٽ ڪرڻي آهي ان جي رٿا ٺاهي وٺو. هارون کي ڳاڙهي بلڊنگ تي تعنات ڪيو وڃي. اڄ رات جو سڄو معائنو ڪري وٺو ۽ سڀاڻي صبوح جو پرئڪٽس ٿيڻ کپي. صبوح جو هرڪو پنهنجي پنهنجي ڊيوٽيءَ تي پهچي وڃي. هر اڌ ڪلاڪ کان پوءِ بامب اسڪائڊ وارا سڄي ايريا جي چڪاس ڪندا رهن.“

قدرت هارون جي فائدي ۾ هئي. هن کي سٺو موقعو ملي ويو. چڱيءَ طرح ايپاس ڪرڻ کانپوءِ محسوس ڪيائين ته سندس مقصد لاءِ هن کان وڌيڪ موزون جڳهه ٻي ڪا ڪونه هئي.

مئدان تي حشام ماڻهن جا اچي گڏ ٿيا هئا. چيف منسٽر کي ٻڌڻ جو ماڻهن ۾ چڱو اُتساهه هئو. هو ڪجهه پاليسي معاملن تي ڳالهائڻ وارو هئو. ڪشمير جي هر باشندي کي پنهنجي آئينده جي چنتا ته

”جيڪڏهن شڪي آهي ته واپس گهرائي وٺونس. ٻئي ڪنهن کي موڪليون.“

”هاڻ ممڪن نه آهي. وقت ٿورو آهي. گهٽنا گهٽجڻ کان سواءِ اسان جي شڪ کي ڪنپيرتا سان نه ڪنيو ويندو جيڪو سو گهٽڻ ئي سوالن جا جواب ڏيڻا پوندا ۽ هارون جهڙي وفادار کي ناراض ڪري ڇڏبو.“

”گهڙيءَ گهڙيءَ بندوق هن طرف تاڻي رهيو آهي. چئوطرف ٻئي ڪٿي ڏسي ڪونه ٿو. خطرو صرف اسٽيج تي هوندو آهي ڇا؟ آڱرين جي چرپر به ٻي وقتائتي آهي. ٺيڪ آهي، مان پٺيان لڪي هن تي نظر رکان ٿو. هو مونکي ڏسي ڪونه سگهندو. جيڪڏهن ڪجهه بدمعاشي ڪيائين ته ترت توکي خبردار ڪندس. مائڪروفون چالو رکج ۽ اُتي سنڀالي وٺج.“

”ٺيڪ آهي. هاڻ وڏيڪ اهڙو ڪجهه نه ڪرڻو آهي جو هارون خبردار ٿي وڃي.“

مائڪروفون تي هنن ڳالهه ٻولهه اهڙي پروفيشنل انداز ۾ ڪئي جو ڪنهن جو ڌيان ڪونه ويو. ڳالهائڻ وقت ڪنڌ يا هٿ نه پئي هلايائون ۽ نه ئي سندن چپن جي چرپر جي ڪنهن کي خبر پئجي سگهي. هنن جي ٽريننگ ڪم ڪري رهي هئي. ها ميز ۾ جي ڪو ٻيو اهڙو پروفيشنل هجي ها ته ٻي ڳالهه هئي. مائڪرو فون به اڄ جي اُچي ۾ اُچي ٽيڪنالاجيءَ وارا هئا.

ائين ئي پاڻ پورو ٽيڻ تي اچي پهتو. چيف منسٽر نعرو هنيو.

”ڪشمير!“

عوام ورائيو- ”همارا هئه.“

”دنيا والي ڪشمير ڇوڙ دو.“

”ڇوڙ دو ڇوڙ دو.“

گارڊ اڪ ٽيت ڪري مٿي نهاريو. هارون بلڪل اٽينشن ۾ هئو.

چيف منسٽر سڌو اسٽيج تي نهيل بليٽ پروف چيمبر ۾ هليو ويو. ٻاهر اسٽيج تي پنج ليڊر ٻيا به ويٺا هئا. هارون حساب ڪيو ڪل ملائي ١١ سڪيورٽي وارا اسٽيج کي گهيري ويٺا هئا. آس پاس ڪجهه ٻئي به هوندا.

هيڏانهن چيف منسٽر جو ڀاشڻ شروع ٿي ويو. سڪيورٽيءَ وارا عقاب جي اک سان چؤطرف نظر رکي رهيا هئا. اسٽيج تي بيٺل هڪ گارڊ جي نظر هارون تي پئي، جو گهڙيءَ گهڙيءَ بندوق اسٽيج طرف تاڻي رهيو هئو. گارڊ کي ڪجهه عجب لڳو. صرف اسٽيج ئي ڇو؟ هن کي ڪنهن گڙٻڙ جا آثار نظر اچي رهيا هئا. دوربينيءَ سان ڏنائين ته هو هارون قريشي هئو- بلڪل وفادار ۽ پروسيمند. هن من مان غلط ويچار ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي. پندرهن ڪن منٽ گذريا ته وري نظر ڦُرائي ان طرف ڏنائين. هارون ساڳي حرڪت ڪري رهيو هئو. وري سوال اُٿيو - صرف اِسٽيج طرف ئي ڇو؟ هي ڪجهه وڏيڪ ڦرتيءَ ۾ اچي ويو. هارون طرف گهڙي گهڙي نهاري هُن کي خبردار ڪرڻ نٿي چاهيائين. هن کي خبر هئي ته هارون وٽ پاورفل دوربينيءَ واري رائيفل آهي. هو دوربينيءَ مان اسٽيج جو ضرور ڌيان رکندو هوندو ۽ هِن جي چرپر مان پڪ ئي پڪ خبردار ٿي ويندو. هن هارون طرف اڌ پٺي ڪري ڪيسي ۾ پيل مائڪروفون چالو ڪيو. جيئن سڌو ڊيوٽيءَ تي بيٺو هوندو آهي، تيئن بيٺو رهيو. ڪنڌ جهڪائي ڳالهائڻ ضروري نه هئو. مائڪرو فون تمام پاورفل هئو. آهستي چيائين- ”مَلڪ ڌيان سان ٻڌ ۽ انڪل سان دوربينيءَ مان ڏس. سامهون واري وٽ به دوربيني آهي. هو اسان کي ڏسي رهيو آهي. مٿي لعل بلڊنگ جي ڇت تي سنتريءَ جي چرپر مونکي شڪي لڳي رهي آهي.“

”پنج سيڪنڊ ڏي.“

وري آواز آيو- ”يار هو ته هارون آهي.“

”خبر اٿم.“

يوسف چيو- ”سر هي ته اسان جي ڪشمير ۾ ڇڻ راند تي پيئي آهي.“ هو ڪجهه ڪرهائي اُٿيو. ٻه گارڊ اڳيان وڌي آيا. هن کي سهارو ڏيئي ڪار طرف وٺي وڃڻ لڳا.

هوڏانهن عوام ۾ ٺاڪوڙو پئجي ويو هئو. ڪو مائيڪ تي چئي رهيو هئو. ”ڀائرو ۽ ڀينرو، ٺهر سان هلو. هاڻ ڪو خطرو ڪونهي. اگروادي ختم ٿي چڪو آهي.“

ٻن ڪلاڪن کان پوءِ پوليس ڪمشنر جي آفيس ۾ ميٽنگ ٿي. اسٽيج وارو گارڊ ڀيروسنگهه به حاضر هئو. ڪمشنر چيو- ”وشواس نٿو اچي ته اسان جي پوليس ۾ به ڪي دهشتگرد گهسي سگهيا آهن. هارون قريشيءَ جو رڪارڊ ته سٺو هئو. خود ڪيترا اگروادي ماري چڪو هئو.“

هڪ انسپيڪٽر چيو- ”اڄ واري واردات مان لڳي ٿو ته هن ڪجهه چونڊ اگروادي ماريا آهن شايد آقائن جي حڪم سان.“

”ڏس مڪمل تپاس ٿيڻ کپي. هن جي هڪ هڪ ڪيس جي باريڪيءَ سان ڇنڊ ڇاڻ ڪئي وڃي. اگروادين سان ڪٿي ۽ ڪيئن سمپرڪ ۾ رهندو هئو. ڪهڙي گروپ سان ناتا هئس. سندس فئملي ميمبر ڇا ڪندا آهن وغيره.“

”سر سندس پٽ ته ڊبئي ۾ سيٽل ٿيل آهي. تازو پاڻ به اُتي ويل هئو. اڃا اٺ ڏهه ڏينهن آئي ٿيا اٿس. جوءِ کي وٺي ويو هئو، پر آيو اڪيلو.“

”بس ته آقائون به اُتي پهتا هوندا.“

”پر ڊبئي وارا سهڪار مشڪل ڏيندا.“

”ڪوشش ڪرڻ ۾ ڇا ٿو وڃي. سندس پٽ ڇا ڪندو آهي، ڪنهن سان ڪنهن سان گڏجندو آهي. وهنوار ڪنهن سان اٿس، سڀ خبرون پوڻ کان پوءِ گهٽ هنن هتان هئڙيون ٻيون وارداتون نه ٿين ان ڏس ۾ ڪجهه قدم ته کڻي سگهبو نه.“

بندوق اسٽيج طرف تاڻيل هئس. هن جي آڱرين جي چرپر هي
محسوس ڪري رهيو هئو. دوربيني نہ هئڻ ڪري ڏسي نہ سگهيو
”ملڪ ڪيئن آهي اسان جو همراه؟“

”خرافتي انداز ۾.“ وڏي آواز ۾ چيائين - ”خبردار.“ اسٽيج
واري گارڊ ڏنو چيف منسٽر چيمبر ڪان ٻاهر نڪري چڪو هئو. گارڊ
ڇلانگ ماري هن مٿان ڪري پيو. هڪ ئي وقت ٻن گولين جو آواز
آيو. اسٽيج تي سڪيورٽيءَ وارا گهيري ويا. چيف منسٽر ڪِري پيو
گولي سندس مٿان پار ٿي وڃي ڪرسيءَ تي ويٺل هڪ شخص کي
ڪلهي تي لڳي. هوڏانهن هارون ڇت تان ڪِري اچي هيٺ پٽ تي
پيو. گارڊ کي پڪ هئي تہ هو مري چڪو آهي. پاڻ سنڀالي چيف
منسٽر کي اُٿڻ ۾ مدد ڪرڻ لڳو. هو اُٿي بيٺو تہ هن جا ڪپڙا
ڇنڊيندي چيائين- ”سر گستاخي معاف.“

چيف منسٽر حياتي بچڻ تي موڊ ۾ اچي ويو. ”اهڙي گستاخي تہ
يار هميشه ڪندو رهج. جان بچائڻ لاءِ مهرباني. توکي بہ تہ اِها گولي
لڳي پئي سگهي.“

”سر هئڙن موقعن تي ٿوريئي جان جي پرواهہ ڪبي آهي. هي
تہ بچاءُ ٿي ويو. ورنہ شهيد ٿيڻ جو پهريون حق منهنجو هئو.“ هن
ڏنو چيف منسٽر جي نرڙ تي هڪ هلڪو گهاءُ هئو. گارڊ اُن ڏانهن
اِشارو ڪيو.

هُن چيو- ”معمولي گهاءُ هوندو. ڪرسي لڳي ايترو ياد اٿم.“
اڳتي وڌي جنهن شخص کي گولي لڳي ان طرف ويو. گولي هن جي
ڪلهي ۾ داخل ٿي چڪي هئي. ڪنهن چيو- ”سر جي خطري جي
ڳالهہ ڪونهي. معمولي آپريشن ڪرڻو پوندو.“

چيف منسٽر چيو- ”جلد ئي هنن کي اسپتال روانو ڪيو. يوسف
پائي معاف ڪجو. بدمعاش جو نشانو چڪجي ويو، ورنہ توهان کي
هي ڪشٽ نہ سهڻو پوي ها.“

چڪو هئو. اڃا ويٺو مس تہ انٽرڪام تي سيڪريٽريءَ جو آواز آيو-
”سر دهليءَ مان پرائيم منسٽر صاحب توهان سان ڳالهائڻ ٿا چاهن.“
”سو خبر اُتي بہ پهچي ويئي! ڏي لائين.“
ٽيليفون جي ڪجھ سيٽنگس ڪان پوءِ پرائيم منسٽر جو آواز آيو-
”فاروق ميان واڌايون هجنئي؛ مالڪ مهر ڪئي.“
”دادا هي سڀ توهان بزرگن جي آسيس جو نتيجو آهي. شايد ڪُپڙيءَ ۾ اڃا ڪجھ ڪٽا باقي آهن.“
”پر يار چڱيءَ طرح ڌيان رکہ.“
”جي هاڻ تہ پرن ڪيو اٿم، ڪنهن بہ مسلمان کي هئڙيءَ ڊيوٽيءَ تي نہ رکبو. هو ڪڏهن آقائن جو حڪم مڃيندا، ڇئي نٺو سگهجي.“
”اڄ ڪشمير جو شير کهڙيون ڳالهيون ڪري رهيو آهي؟ بدمعاشيءَ جو ڪو ڌرم نہ ٿيندو آهي. هو هندن کي بہ لالچائي خريد ڪرڻ ۾ ويرم نہ ڪندا. تون صرف عوام ۾ لوڪ پريتا حاصل ڪر. اِها تنهنجي لاءِ ڍال جو ڪم ڪندي.“
”ان لاءِ بہ ڇا ڪيان؟ ڪوشش تہ سالن کان ڪندو پيو اچان.“
”ڏس سياسي ريت مون کي مجبوريون آهن تہ توکي بہ؛ پر سماجڪ ۽ آرٿڪ پهلن ڏانهن ڌيان ڏي. عوام کي تہ مکيہ ريت ڪجھ اهڙو ئي کپي. آرٿڪ وڪاس سان راجيہ جو نہ بلڪ ديش جو بہ نالو ٿيندو ۽ ستاداري سرڪار جو امئيج ٺهندو.“
”جي!“
”ڏس دهليءَ اچڻ ٿئيئي تہ روبرو ڳالهائيندا سين. واسطيدار منسٽرن ۽ ڪامورن سان پڻ لڙه وچڙ ۾ اچ ۽ ها، هن معاملي جي تپاس ڪنهن هوشيار ۽ قابل آفيسر کي ڏي.“
”جي دادا، مهرباني ياد ڪرڻ لاءِ.“

◆◆◆◆

”ٺيڪ آهي.“

”سچ ته ڪم اهڙو خبرداريءَ سان ڪيو ويو آهي جو اسان جي
انٽيليجنس وارن کي به پٽڪ ڪونه پئي آهي. هڪ بيو ڪم ڪي
جن ڏينهن ۾ هارون دبئي ويو هئو، هتان بيو ڪو اگروادي ويو آه
چا؟ اُن جي پڻ تپاس ڪريو.“

”جي.“

”ها پائي پئروسنگهه توکي شاباس هجي. ڏي خبر تنهنجو هارو
طرف ڪيئن ڏيان ويو؟“

پئروسنگهه سربستي ڳالهه وستار سان ڪين ٻڌائي ۽ چيائين- ”اسا
مان گولي مَلڪ هلائي. سچ ته هن آپريشن جي ڪاميابيءَ جو سَهرو ا
مٿان آهي.“

”يار سپاهي جيستائين ايماندار آهي، ڪاميابي سيني جي گڏي
ڪوشش سان ملي ٿي. اچ جيڪڏهن ڪجهه اڻونندڙ ٿي پوي ها
اسان جو پوليس فورس ڪنهن کي منهن ڏيکارڻ قابل نه رهي ها. دا
ته لڳي چڪو آهي.“

انسپيڪٽر چيو- ”سر جيستائين سچي گئنگ جو پتو نه لڳائيندس
تيستائين سک نه سمهندس.“

ڪمشنر چيو- ”سو ته مون کي وشواس آهي، پر هي داغ لڳي
چڪو اُن جو مون کي افسوس ٿي رهيو آهي.“

”هاڻ سوچڻ مان چا ورندو؟“

ڪمشنر چيو- ”صحيح ڳالهه آهي. هاڻ ڊبل چيڪ جو سسٽم هن
معاملن ۾ اپنايو. ڪهڙو به وشواس پاتر ڪلاڪار هجي، اُن جي مٿا
بئي ڪنهن جو هئڻ ضروري آهي ۽ ڪير ڪنهن سان ويندو سو پڇاڙي
تائين گپت رهڻ کپي.“

چيف منسٽر پنهنجي آفيس ۾ پهتو ته واردات کي ڪلاڪ کن ٿ

پنهنجي ٻوليءَ ريتن رسمن کان پري ٿيندا ٿا وڃن.“

ڪتاب جديد لحظي ۾ لکيل آهي ۽ هر قسم جي پانڪ کي جوڙي رکندو. هي دهليءَ جي هڪ پبلشر ڇپايو آهي، جيڪو آمريڪا جي هڪ وڏي ڪمپنيءَ سان جڙيل آهي. نتيجن، ڪتاب دنيا جي هر ملڪ ۾-هر مکيه ٻڪ اسٽور تان ملي سگهندو. ڪتاب پڪي جُلد ۾ تمام سهڻي ڍنگ سان ڇپايل آهي. مواد جي خيال کان ته اهم آهي، پر لئبريريءَ جي ڪبٽ ۾ به هڪ ڀَهڻي وانگر لڳندو.

ڪتاب ۽ ليکڪ بابت پبلشر ڪجهه هن ريت چيو آهي- ”ناليري سنڌي اديب گوبند خوشحالاڻي ڪتاب جي تواريخي ۽ رومانٽڪ پهلن کان متاثر ٿي سچو نئين سر لکيو آهي. (ڪهاڻيءَ ۾ سچ پچ ڪجهه رومانٽڪ پهلو آهن- خاص طور راءِ چچ ۽ راڻي سونهادي وچ ته راجڪمار جئسياه ۽ راجڪماري جانڪيءَ وچ - پلي مڪمل تواريخ ۾ ان جو ذڪر گهٽ ڪيل آهي.)

جديد ٻوليءَ لحظو ته آهي ئي، پر وقت جي تواريخ (پارتيه توڙي خليفن جي) مان پڻ واسطو رکندڙ حوالا ڪنيل آهن. سيني شخصيتن ۽ شهرن جي نالن جي انوکي ڍنگ سان الفابيٽيڪل فهرست پڻ ڏنل آهي- مناسب واقفيت سان. ڪتاب تمام سهڻي ۽ پانڪن کي وڻي اهڙي ٻوليءَ ۾ لکيو ويو آهي. اسان کي وشواس آهي ته هي تواريخي ناول پارت ۽ پاڪستان جي سنڌين کي خاص طور ۽ دنيا پر جي سنڌين کي عام طور وڻندو ۽ منجهن اونهو چاهه پئدا ڪندو. ڪوجنيڪن ۽ تواريخ جي ابياسين لاءِ خاص ريفرنس بڪ طور ڪم ايندو.

گوبند خوشحالاڻيءَ جي لکڻين ۽ ناولن، هند توڙي سنڌ ۾ ڪافي مقبوليت حاصل ڪئي آهي. لڳي ٿو هي ڪتاب انٽرنيشنل ليول تائين لوڪپريتا حاصل ڪندو.

(سمالوچنا-’هندواسي‘ هفتيوار ٦ آگسٽ-٢٠٠٦)

چچنامو - فتحنامو سنڌ

”چچنامو“ سنڌ جي اتهاس جو هڪ اِهم حصو آهي ۽ پنهنجي وقت جي ڄاڻ لاءِ واحد ذريعو. اهو اڄ کان اٽڪل هزار سال پهري عربي ٻوليءَ ۾ لکيو ويو هئو. پوءِ اُن جو ترجمو فارسيءَ ۾ ٿيو ۽ اُ مان انگريزي ۽ سنڌيءَ ۾ ٻ. هر ڇاپي ۾ اُن وقت جي اسٽائيل لحظو قائم رکيو ويو. وري انگريزي ترجمو هڪ صديءَ ڪا وڏيڪ جهونو آهي ته سنڌي اڌ ڪن صدي. انهن جون ٻوليون ٻه اوتريو ئي جهونيون آهن. هي سڀ اڄ جي پاٺڪ کي راس نه اچي رهي آهي. هڪ ته لحظو منجهائيندڙ لڳي رهيو آهي، ٻيو ته اجائي اُپٽا بور ڪري رهي آهي. نتيجن اڄڪلهه هي ڪتاب خاص نه پڙهي ويندو آهي.

ساڳئي ئي ڪتاب کي **گوبند خوشحالاڻيءَ** نئين ڍنگ سان ا جي ٻولي ۽ اڄ جي لحظي ۾ لکيو آهي. هن جو چوڻ آهي ته جدي پاٺڪن لاءِ جهونن شاهڪارن-رامائڻ، مهاڀارت، بائيبل ۽ قرا شريف وغيره جا ڪيترا ئي نوان ڇاپا نئين ڍنگ سان ظاهر ٿيند پئي رهيا آهن ۽ اڃا ٻه ٿي رهيا آهن، ته ڇو ڪونه اسان جي ”چچنامي“ جو ٻه ٿئي. بهرحال هن نئون ”چچنامو“ انگريزيءَ لکيو آهي- “Chachnamah Retold”، ان لاءِ ته جيئن پار کان ٻاهر رهندڙ سنڌين ۾ ٻه چاهه جاڳي. وري عام طور سيني غ سنڌين کي ڪتاب پڙهڻ ۾ سهوليت ٿيندي، وشيه جي ڄاڻ ڦهلجندي ۽ ڪوجنيڪن کي هٿي ايندي.

مشهور ساهتيڪار **موهن گيهاڻي** (جيڪو هن وشيه ۾ خاص ماهريه رکيٽو) جو چوڻ آهي ”ته سنڌين کي پنهنجي علحدي سڃاڻپ قائ رکڻ جي ڏس ۾ هي ڪتاب هڪ ضروري خال پري سگهيو آهي. سنڌ قوم ان لاءِ گوبند خوشحالاڻيءَ جي هميشه احسانمند رهندي. هي ضرورت ڪافي وڏي آهي، چاڪاڻ ته ڏينهوڻ پوءِ ڏينهن سنڌ

گوبند خوشحالاڻيءَ جو نئون ناول
ملڪ تہ منهنجو

سنڌ جي ڪهاڻي - پنج هزار سال اڳ واري ماحول ۾.
موئن جي دڙي ۽ سنڌو سڀيتا جي اوسر ۽ ترقيءَ جون سچيون ڳال
دلچسپ خيالي ڪهاڻيءَ ۾.

سنڌ جو مشهور ساهتيڪار ۽ عالم جناب شوڪت حسين شورو لکي ٿو
”هن ناول جو ماحول پنج هزار سال اڳ جو آهي، جنهن ۾ سنڌو
(Indus Civilization) جي اوج واري زماني کي چٽيو ويو آهي. اُنڪر
ناول تاريخي ناولن جي قطار ۾ شامل آهي.

ناول جي وڏي خوبي اِها آهي تہ گوبند اُن ۾ پڙهندڙن لاءِ دلچسپ
عنصر کي ڪاميابيءَ سان قائم رکي سگهيو آهي. ناول ڪٿي بہ بور ڪ
ٿڪائيندڙ ڪونهي. ناول ۾ واقعن ۽ سازشن جي اٽت سٽي نموني ڪئي ويئي آه
ڪهاڻيءَ ۾ شاندار سنڌو سڀيتا واري سنڌ ڌرتيءَ جي ماضيءَ کي
ڊرامائي ڪري پيش ڪيو ويو آهي. لڳي ٿو، هن ناول لکڻ کان اڳ گو
سنڌو سڀيتا بابت ڄاڻ حاصل ڪرڻ لاءِ چڱو اڀياس ڪرڻو پيو هوندو.“
(ڪتاب جي م

ٽن سؤ صفحن کان مٿي - قيمت 200 روپيہ. (پڪو جُلد 250 روپي

ملڻ جو هنڌ :

سنت ڪنوَر فائونڊيشن، احمدآباد.

Istamurari Ain Biyun Kahaniyun

(Short Stories)

By : GOBIND KHUSHALANI

هڪ ستايل ۽ دکي سماج شيوڪ مرڻ کانپوءِ ڀڳوان کي وينتي ڪرڻ لڳو ته ڪيس ٻي جوڻ گڏهه جي ڏني وڃي. ڪارڻ پڇڻ تي هو گڏهه جي مهما ڪجهه هن ريت ٻڌائڻ لڳو، ”هڪ ته هٿن سان (يعني اڳين لنگن سان) وڙهي نه سگهبو. (گڏهه رڳو پوين پيرن سان لتون هڻندو آهي.) هٿ ڪنهن سٺي ڪارج لاءِ ڪم ايندا. عقل جي ڪميءَ ڪري جذباتي گهٽ ٿي رهبو. گهٽيون ڳالهيون سمجهه ۾ نه اينديون ته ڏک نه ٿيندو، شرم نه ايندو.

گڏهه دنيا جو پهريون حليم جانور آهي. ڪُرڪڻ نه هو ڪڏهن سکيو ئي ڪونهي. ماحول کي هلڪو رنگ ڏيڻ لاءِ يا ڪجهه مزاقي موڊ پيدا ڪرڻ لاءِ گڏهه جو ذڪر، يا ان جو فوٽو يا ماڻهن ان جي ساکيات حاضري اثر ڏيکارڻ لاءِ ڪافي آهي. ڪنهن کي وڏي گار ننڍي نموني ڏيڻ لاءِ هن جو نالو ئي ڪافي آهي. عورتن ۽ وڏن جي سامهون به اهڙي گار ڏيڻ بي ادبي نه سمجهي ويندي آهي. مزي جي ڳالهه اِها آهي جو هن هڪ ئي گار سان غصي ۾ دشمن لاءِ لعنت جو اظهار ڪيو ويندو آهي ته وري پنهنجن لاءِ پريم جو.

بلئڪ ۽ وائيٽ سنيما جي زماني ۾ ڪيترين فلمن ۾ گڏهه نظر ايندو هئو- هندي فلمن ۾ ته خاص. ڊائلاگن ۾ به اُن جو ڪافي استعمال ٿيندو هئو. ائڪٽر توڙي درشڪ چاهه سان اهڙي سين جو انتظار ڪندا هئا. اِهو گڏهه لاءِ سونهري دؤر هئو. ڇاڪاڻ ته هاڻ ائڪٽر پاڻ اِهو رول ڪري رهيا آهن ته ويچاري گڏهه لاءِ مَندي اچي ويئي آهي، ورنه هن جون ته آتم ڪٿائون به لکيون ويون آهن.“

ڌرمراج ڀڳوان کي هن جي وينتي قبولڻ کان منع ڪئي. ”هي سچو سماج شيوڪ آهي، سرڳ جو حقدار آهي. جيڪو ڪجهه گهري رهيو آهي، ڀلي ڪن مجبورين جي ڪري، پر سندس وينتي قبولڻ بي انصافي ٿيندي.“

(اُهي ڪهڙيون مجبوريون هيون؟ اندر پڙهو.)